

ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ & ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΠΜΣ «ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΕΠΙΣΤΗΜΗ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΑ»

ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ: ΝΕΟΤΕΡΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

ΧΡΗΣΤΟΣ ΣΤΕΡΠΗΣ του ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ (Α.Μ: 1114Μ040)

***ΔΙΕΘΝΗΣ ΒΟΗΘΕΙΑ ΚΑΙ
ΕΠΙΣΙΤΙΣΜΟΣ ΣΤΗΝ ΚΑΤΟΧΙΚΗ
ΕΛΛΑΔΑ, (1941-1944)***

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΣΥΜΒΟΥΛΟΣ ΣΠΟΥΔΩΝ: ΝΙΚΟΣ ΘΕΟΤΟΚΑΣ

2016

*Στη μνήμη του πατέρα μου
Κωνσταντίνου Στέρπη (1935- 2010)
παιδιού της Ελεύθερης Ελλάδας
που μου είπε «αυτά που σου λέω να τα γράψεις».*

Περιεχόμενα

Περιεχόμενα

Ευχαριστίες.....	5
Πρόλογος.....	6
Εισαγωγή.....	7
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1 ^ο	12
Η ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΤΟΥ ΑΠΟΚΛΕΙΣΜΟΥ.....	12
1.1 Η ένταξη στο βρετανικό αποκλεισμό	13
1.2 Οι ελληνοβρετανικές επαφές.....	19
1.3 Προς μια πιο ενεργητική διπλωματία	22
1.4 Οι διαπραγματεύσεις	29
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2	32
ΟΙ ΦΟΡΕΙΣ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ ΤΗΣ ΒΟΗΘΕΙΑΣ	32
2.1 «Επιτροπή Διαχείρισεως των Αποστολών Τροφίμων» του Διεθνούς Κομιτάτου του Ερυθρού Σταυρού, 1941-1942. Η πρώτη επιτροπή	33
2.2 Η επανάληψη των εισαγωγών	37
2.3 Η Επαρχία	40
2.4 Ο απολογισμός	44
2.5 Η προεργασία για την οργάνωση της «Επιτροπής Διαχείρισης Βοηθημάτων εν Ελλάδι»	49
2.6 Η συγκρότηση της «Επιτροπής Διαχείρισης Βοηθημάτων εν Ελλάδι»	52
2.7 Οργανωτικές αλλαγές και βελτιώσεις.....	55
2.8 Οργάνωση και στόχοι στην Επαρχία	62
2.9 Δυσχέρειες και εμπόδια	66
2.10 Τα αποτελέσματα για την πρώτη περίοδο.....	72
Κεφάλαιο 3	78
Αλλαγές, τροποποιήσεις και η επέκταση του προγράμματος.....	78
3.1 Οι Συμφωνίες της Ρώμης και το σουηδικό προβάδισμα	79
3.2 Οι ουδέτεροι αντιπρόσωποι	83
3.3 Το ζήτημα του συμψηφισμού με την εγχώρια παραγωγή	86
3.4 Οι προσπάθειες της εξόριστης ελληνικής κυβέρνησης για αύξηση της βοήθειας	95
3.5 Η ένταξη στο πρόγραμμα <i>Lend- Lease</i>	98
3.6 Στασιμότητα	103

3.7 Επιδείνωση και ανατροπές	107
3.8 Συμπεράσματα	111
Κεφάλαιο 4	113
Η πορεία προς την απελευθέρωση	113
4.1 Το νέο έτος στην πρωτεύουσα	114
4.2 Η κατάσταση στην περιφέρεια	118
4.3 Συμπληρωματικές μορφές αρωγής	123
4.4 Η «Επιτροπή» στην επαύριον της Απελευθέρωσης	127
Επίλογος Συμπεράσματα	131
Πηγές και Βιβλιογραφία	136

Ευχαριστίες

Θυμάμαι όταν το καλοκαίρι του 2014 αποφάσιζα να ασχοληθώ με τη μελέτη του επισιτισμού της Ελλάδας κατά την διάρκεια της κατοχής.

Αρχικά διατηρούσα κάποιους φόβους και επιφυλάξεις για το αν θα έβρισκα επαρκείς πηγές που θα ανταποκρίνονταν στις απαιτήσεις της ερευνάς μου. Όσο προχωρούσα ανακάλυπτα όλο και περισσότερα αρχεία που σχετίζονταν με το θέμα της διπλωματικής μου. Το ευτύχημα μάλιστα ήταν πως τα περισσότερα βρίσκονταν στην Ελλάδα και μάλιστα στην Αθήνα. Ποτέ δεν περίμενα πως θα συναντούσα τέτοιο όγκο πληροφοριών. Στο τέλος το πρόβλημα ήταν πόσα και ποιά από αυτά θα αξιοποιούσα. Το ποιο σημαντικό από όλα όμως ήταν η ανθρώπινη επαφή κατά τη διάρκεια της ερευνάς με τους ανθρώπους που συνάντησα οι οποίοι ήταν πρόθυμοι να δεχθούν τις ερωτήσεις μου και να με βοηθήσουν με τις γνώσεις τους. Όλους αυτούς θα ήθελα να ευχαριστήσω στη συνέχεια.

Καταρχάς τους ανθρώπους του ΚΕΙΝΕ/Ακαδημία Αθηνών και ιδίως τον κύριο Σωτήριο Ριζά και τις κυρίες Ελισάβετ Κοντογιώργη, Μαρία Σπηλιωτοπούλου, Αικατερινή Μπρέγιαννη, Εύη Καρούζου. Κατά τη διάρκεια της έρευνας μου στα αρχεία του ΚΕΙΝΕ όλοι τους δεν μου έδωσαν μόνο τις γνώσεις και τις συμβουλές τους αλλά κυρίως την αγάπη τους. Τον κύριο Τάσο Σακελλαρόπουλο από το Μουσείο Μπενάκη, την κυρία Ελευθερία Δαλέζιου από τη Γεννάδειο Βιβλιοθήκη. Τον κύριο Βαγγέλη Καραμανωλάκη και τις κυρίες Χριστοδούλου και Κάπολα από τα ΑΣΚΙ, τους αρχειονόμους των Γενικών Αρχείων του Κράτους, τους ανθρώπους του ΕΛΙΑ καθώς και τους ανθρώπου της ΥΔΙΑ του Υπουργείου των Εξωτερικών.

Επίσης τον καθηγητή κύριο Προκόπη Παπαστράτη, με τις αστείρευτες γνώσεις του για την δεκαετία του '40 και τις καθηγήτριες μου κυρίες Δέσποινα Παπαδημητρίου και Ειρήνη Λαγάνη για την ενθάρρυνση τους κατά τη διάρκεια των σπουδών μου. Τον Μανόλη τον Γλέζο που μου εμπιστεύθηκε τις μαρτυρίες του. Ακόμα τους δύο σύμβουλους σπουδών μου του κυρίου Νίκο Θεοτοκά και Νίκο Κοταρίδη για την εμπιστοσύνη που έδειξαν στο πρόσωπο μου από την πρώτη στιγμή μα προπάντων για τη σωστή καθοδήγηση τους κατά τη διάρκεια των σπουδών μου. Την αδερφή μου Σοφία που διάβασε το κείμενο στην τελική του μορφή, μα πάνω από όλους τη μητέρα μου Αρετή για την αγάπη της και την ακλόνητη πίστη της σε εμένα στα δύσκολα χρόνια της οικονομικής κρίσης.

Δίχως όλους τους παραπάνω η συγγραφή αυτής της διπλωματικής δε θα ήταν εφικτή.

Ελευσίνα 28 Μαρτίου 2016

Πρόλογος

Σκοπός της παρούσης διπλωματικής εργασίας είναι να μελετήσει το σχέδιο επισιτισμού της Ελλάδας στα 1941- 1944. Αρχικά θα ασχοληθεί με τις συνέπειες που είχε η ένταξη στον αγγλικό αποκλεισμό όσον αφορά τη δυνατότητα προμήθειας τροφίμων από το εξωτερικό, τις ενέργειες της εξόριστης ελληνικής κυβέρνησης και τις πρωτοβουλίες που εκδηλώθηκαν για τον ανεφοδιασμό της Ελλάδας. Στη συνέχεια θα μελετήσει τη στάση της βρετανικής διπλωματίας και των κατακτητών απέναντι στις διάφορες προτάσεις για εισαγωγές τροφίμων. Επιπλέον στόχος της είναι να καταγράψει τη διπλωματική χρονογραφία της αναθεώρησης της πολιτικής του αποκλεισμού για την κατεχόμενη Ελλάδα. Μέσα από αυτό το πλαίσιο θα διερευνηθούν τα αίτια που οδήγησαν τα εμπλεκόμενα μέρη στην αναθεώρηση της, τις ενέργειες, τα συμφέροντα τους, τους στόχους τους καθώς και τις πολιτικές που προκρίθηκαν για την αντιμετώπιση του λιμού που έπληξε την Ελλάδα μέσα από μία επιχείρηση μοναδική για τα δεδομένα του δεύτερου παγκοσμίου πολέμου.

Ακολούθως η εργασία θα επικεντρωθεί στη μελέτη των φορέων που διαχειρίστηκαν τη βοήθεια και σε επιμέρους θέματα όπως αυτό της σύνθεσης τους, της δομής και της γεωγραφικής επέκτασής τους. Επιπλέον θα προσπαθήσει να αναδείξει αν όντως συνέβαλε στην καταπολέμηση του λιμού και ποιο ήταν το μερίδιο συνεισφοράς της. Παράλληλα θα ερευνήσει ποια ήταν εμπόδια που συνάντησαν κατά την διάρκεια δράσης τους στην Ελλάδα.

Επιπλέον θα μελετήσει το κατά πόσο τηρήθηκαν από τα συμβαλλόμενα μέρη οι όροι των συμφωνιών, ποιες ήταν οι επιδιώξεις τους και υπό ποιους όρους θα συναινούσαν σε οποιαδήποτε τροποποίηση ή αλλαγή του αρχικού προγραμματισμού. Παράλληλα θα προσπαθήσει να αναδείξει τα βαθύτερα πολιτικά αίτια που επέβαλαν στην πορεία τις οποιεσδήποτε αλλαγές. Εν ολίγοις θα ασχοληθεί κυρίως με αυτό που ονομάστηκε από την ιστοριογραφία ως «σουηδικό σχέδιο» για τον επισιτισμό της Ελλάδας. Η εργασία δε θα προχωρήσει μέχρι το Μάρτη του 1945 όταν τερματίζεται η λειτουργία της «Επιτροπής Διαχείρισης Βοηθημάτων εν Ελλάδι» αλλά θα σταματήσει στην Απελευθέρωση.

Εννοείται πως η ευθύνη για τα οποιαδήποτε λάθη ή υποκειμενικές κρίσεις βαραίνουν μόνο το συντάκτη της διπλωματικής

Εισαγωγή

Παραμονές του Β΄ Παγκοσμίου πολέμου ο χαρακτήρας της ελληνικής οικονομίας εξακολουθούσε να είναι κατά βάση αγροτικός.

Η μικρασιατική καταστροφή, η αγροτική μεταρρύθμιση και η διάλυση της μεγάλης αγροτικής ιδιοκτησίας και η αποκατάσταση των προσφύγων στην ύπαιθρο σε πρώην μουσουλμανικές γαίες είχαν οδηγήσει στην αύξηση της έκτασης της καλλιεργούμενης γης από 12.452.980 στρέμματα το 1922 σε 24.095.527 στα 1938. Η οικονομική κρίση του 1929 και η στάση πληρωμών του ελληνικού κράτους στα 1932 έστρεψε την προσοχή του στην υιοθέτηση πολιτικών αυτάρκειας μέσω της αύξησης της εγχώριας παραγωγή σε βάρος των εισαγωγών.

Οι νέες χώρες όπως η Αν. Μακεδονία και η Δυτική Θράκη ευνοούσαν την επέκταση της καλλιέργειας σταριού. Το κράτος θα ακολουθούσε μία πολιτική φορολόγησης των εισαγωγών και στήριξης των τιμών της εγχώριας παραγωγής μέσω της Κεντρικής Επιτροπής Προστασίας Εγχωρίου Σιτοπαραγωγής (ΚΕΠΕΣ). Η συγκέντρωση της παραγωγής σταριού γινόταν σε εθελοντική βάση. Τα μεγαλύτερα ποσοστά συλλογής παρατηρούνταν στις νέες χώρες την Αν. Μακεδονία, Δυτ. Θράκη, Θεσσαλία και σε μικρότερο βαθμό στη Φθιώτιδα και τη Βοιωτία. Αποτέλεσμα ήταν στα 2/3 των εκτάσεων να καλλιεργούνταν σιτηρά. Εξ' ίσου σημαντική αύξηση γνώρισε και η καλλιέργεια οσπρίων, της δεύτερης σημαντικότερης κατηγορίας τροφίμων για τη διατροφή του πληθυσμού. Από τα 471. 693 στρ. στα 1922 θα φτάσει τα 1.889.793 στρ. στα 1939. Ανάλογη αύξηση θα γνωρίσει και η κατηγορία των γεώμηλων και των κηπευτικών. Ομοίως και στην καλλιέργεια ελιών με τα καρποφορούντα δέντρα να φτάνουν τα 42.494.803 στα 1939 από 32.103.630. στα 1929. Αντίθετα η καλλιέργεια ρυζιού θα έμενε στάσιμη με τις εισαγωγές να καλύπτουν το σύνολο σχεδόν των εγχωρίων αναγκών.¹

Παρά τη σημαντική αύξηση της αγροτικής παραγωγής μέσω της στήριξης των τιμών παραγωγού η Ελλάδα εξακολουθούσε να καλύπτει τις ανάγκες της σε τρόφιμα με εισαγωγές. Το αγροτικό εισόδημα θα έμενε στάσιμο στις 25.000 δραχμές όταν οι ανάγκες διαβίωσης του αγροτικού νοικοκυριού προσέγγιζαν τις 30.000. Σημαντικό μέρος της παραγωγής τις περισσότερες φορές προσανατολιζόταν στην κάλυψη των διατροφικών αναγκών τις οικογένειας.² Η συλλογή της ΚΕΠΕΣ απέδιδε μόλις το 30%

¹ Χρήστος Ευελπίδης, *Η γεωργία της Ελλάδος. Οικονομική και κοινωνική άποψις*, Αθήνα, Ο Λόγος, 1944, σελ. 42-48, 62, 151-153.

² Σωκράτης Πετμεζάς, *Προλεγόμενα στην ιστορία της ελληνικής αγροτικής οικονομίας του Μεσοπολέμου*, Αθήνα, Αλεξάνδρεια, 2012, σελ. 208 -210

της εγχωρίου σιτοπαραγωγής. Κάθε χρόνο η χώρα αναγκαζόταν να εισάγει πάνω από 400.000 τόνους σιτηρών και μέρος των αναγκών της σε όσπρια. Με την είσοδο της στον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο άρχισαν να εμφανίζονται οι πρώτες ελλείψεις. Παράλληλα η ελληνική οικονομία θα εμφάνιζε τα πρώτα σημάδια «υπερθέρμανσης» λόγω των πολεμικών δαπανών.³

Η γερμανική εκστρατεία στα Βαλκάνια θα ανατρέψει τα κέρδη και τις στρατιωτικές ισορροπίες που είχαν δημιουργήσει οι νίκες του ελληνικού στρατού έναντι των ιταλών. Σύντομα θα ακολουθούσε η συνθηκολόγηση από το στρατηγό Τσολάκογλου και η κατάκτηση της χώρας. Από τις επόμενες μέρες εμφανίστηκαν κρούσματα κερδοσκοπίας και αποθεματισμού τροφίμων στην αγορά της Αθήνας.⁴ Παρά το αρχικό γερμανικό «ενδιαφέρον» για την επισιτιστική κατάσταση⁵ τα γερμανικά στρατεύματα θα προχωρούσαν σε επιτάξεις αγαθών που βρίσκονταν στην περιφέρεια της πρωτεύουσας.⁶ Οι γερμανικές δυνάμεις είχαν εισβάλει βεβιασμένα, δίχως να έχουν φέρει τις δικές τους προμήθειες. Την είσοδο τους ακολούθησαν οι ιταλικές το Μάιο και τον Ιούνιο του 1941. Αμέσως έθεσαν σε κυκλοφορία κατοχικά μάρκα και λιρέτες πραγματοποιώντας τις αγορές τους με αυτά ή προχώρησαν σε επιτάξεις φρούτων, λαχανικών, καπνών και λαδιού.⁷

Η Ελλάδα θα χωριζόταν σε τρεις ζώνες κατοχής, μία ιταλική, μία γερμανική, μία βουλγαρική, με τη σιτοπαραγωγική περιφέρεια της Ανατολικής Μακεδονίας και Δυτ.

³ «...Είναι επομένως επιτακτική ανάγκη να εξευρεθώσιν ασφαλώς και ταχέως άφθονα μέσα προς κάλυψιν των μεγάλων τούτων δαπανών εσωτερικού ινά μη υστερήσει η πολεμική προσπάθεια εξ' οικονομικής ανεπαρκείας... Τα χρηματικά μέσα προς εκτέλεσιν των προμηθειών εκ του εξωτερικού, τα οποία είναι επίσης σημαντικώτατα, θα θεωρήσωμεν ως εξασφαλιζομένα αφ' ενός μεν εκ των επαρκών αγγλικών πιστώσεων αφ' ετέρου δε εξ' εκείνων ας, κατά πάσαν πιθανότητα θα αποκτήσωμεν εν Αμερική...», βλ. Ελληνικό Λογοτεχνικό και Ιστορικό Αρχείο (Ε.Λ.Ι.Α)/ Αρχείο Αλέξανδρου Διομήδη, φάκ. 41, *ΣΚΕΨΕΙΣ ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΓΕΝΙΚΩΝ ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΕΩΝ ΤΗΣ ΠΟΛΕΜΙΚΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ*, (Υπόμνημα υποβληθέν την 4^η Ιανουαρίου 1941)

⁴ «ΣΚΕΦΤΗΤΕ ΚΑΙ ΤΟΝ ΠΛΗΣΙΟΝ ΣΑΣ. Η ΠΡΟΣΠΑΘΕΙΑ ΑΠΟΤΑΜΙΕΥΣΕΩΣ ΤΡΟΦΙΜΩΝ ΜΟΝΟ ΔΥΣΧΕΡΕΙΑΣ ΔΗΜΙΟΥΡΓΕΙ», βλ. *Ακρόπολις*, Παρασκευή 25 Απριλίου 1941

⁵ Ο γερμανός φρούραρχος Σέμπεν θα ρωτούσε τον γ.γ του Υπουργείου Επισιτισμού Πειρουνάκη για τα αποθέματα τροφίμων που βρίσκονταν στην πρωτεύουσα καθώς και για το σύστημα τροφοδοσίας μέσω των δελτίων, δίνοντας την υπόσχεση πως σε περίπτωση μελλοντικών ελλείψεων η Γερμανία «είνε διατεθειμένη να μας ενισχύσει δι' αποστολής τροφίμων», βλ. *Ακρόπολις*, Τρίτη 29 Απριλίου 1941

⁶ «ΚΑΤΑΣΧΟΝΤΑΙ ΕΙΣ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΧΗΝ ΠΕΙΡΑΙΩΣ ΑΠΟΘΗΚΕΥΜΕΝΑ ΕΜΠΟΡΕΥΜΑΤΑ», ό. π,

⁷ Σύμφωνα με βρετανικές πληροφορίες, μέρος των επιταγμένων τροφίμων εξάγονταν στη Γερμανία και τη Βόρειο Αφρική, βλ. F.O 371/ 29840, R. 7641/96/19, *Situation in Occupied Greece*, 8th August 1941

Θράκης να περνάει στη ευθύνη της Βουλγαρίας.⁸ Ο διοικητικός κατακερματισμός, η χρήση των μέσων μεταφοράς για τις ανάγκες των κατακτητών, η έλλειψη καυσίμων, η παράλυση του κρατικού μηχανισμού και η διοικητική του ανεπάρκεια εμπόδιζε τη μεταφορά τροφίμων από τη μία περιφέρεια στην άλλη. Το βασικότερο όμως ήταν πως στερούσε την πρόσβαση της πρωτεύουσας από τα αποθέματα της εγχώριας παραγωγής. Ειδική άδεια από το Υπουργείο Επισιτισμού έπρεπε να εκδοθεί για τον κάτοικο της πρωτεύουσας που σκόπευε να επισκεφτεί την επαρχία για εξεύρεση τροφίμων. Και οι διαδικασίες δεν ήταν μία απλή υπόθεση.⁹

Παρά τις επίσημες κρατικές εκτιμήσεις για κατάρρευση της αγροτικής παραγωγής, ιδιαίτερα αυτής του σταριού του 1941, ανεξάρτητες μαρτυρίες μιλούν για επάρκεια τροφίμων σε αρκετές περιοχές της χώρας. «Θα σας παρακαλέσω να μου αποστείλετε μία άδεια μεταφοράς τροφίμων από το Υπουργείο Επισιτισμού για την οικογένειά σας ...εδώ έχουμε απ' όλα, βούτυρο, λάδι, σαπούνι, κρέας, γάλα, φασόλια, φακές», θα τηλεγραφούσε χωρικός από τη Μακεδονία στον Φίλιππο Δραγούμη.¹⁰ Ο κύριος όγκος των γερμανικών στρατευμάτων, που συμμετείχαν στην κατάκτηση της Ελλάδας, θα αναχωρούσε για το ρωσικό μέτωπο και θα αντικαθίστατο από ιταλικά το καλοκαίρι του 1941, ενώ το θέρος βρισκόταν εν εξελίξει.¹¹ Άγνωστο παραμένει το ύψος της «κρυφής» παραγωγής που κρατούσαν τα αγροτικά νοικοκυριά για τις διατροφικές τους ανάγκες και για τη σπορά του επόμενου χρόνου. Και εδώ οι ενδείξεις δείχνουν πως η σοδειά του 1941 δεν ήταν αμελητέα.¹²

Ο στρατηγός Τσολάκογλου με την ανάληψη των κυβερνητικών καθηκόντων του υποσχόταν πως θα επίλυε όλες τις επισιτιστικές δυσχέρειες που είχαν εμφανιστεί.¹³ Με το Ν.Δ 81/41 η παράδοση της σοδειάς στην ΚΕΠΕΣ γινόταν πλέον

⁸ Η συνεισφορά των δύο αυτών περιφερειών στην ετήσια παραγωγή σταριού ήταν 19%, βλ. ΕΛΙΑ/ Αρχείο Αριστοτέλη Κουτσουνάρη, φάκ. 50. 2, *Παρατηρήσεις επί του υπολογισμού του Εθνικού εισοδήματος της Ελλάδος του περιεχομένου εν τω υπομνήματι*

⁹ Ακόμα και για την αγορά ή μεταφορά μίας ποσότητας 20 οκάδων αραβόσιτου απαιτούνταν η έκδοση ειδικής άδειας από το Υπουργείο Επισιτισμού, βλ. Γ.ΑΚ/ Αρχείο Νομαρχίας Αττικής, φάκ. 30

¹⁰ Γεννάδειος Βιβλιοθήκη/ Αρχείο Φίλιππου Δραγούμη, αριθ. εγγρ. 61, 29- 9-1941

¹¹ F.O 371/ 29840, R 7472, *Situation in Greece*, 5 August 1941, tel. 1644, 10th August 1941

¹² Μέρος της σιτοπαραγωγής κρατούνταν από του παραγωγούς για τη σπορά του επόμενου χρόνου. «Η ιδικήν μου παραγωγή εις το χωριόν είναι θαυμάσια. Θα μου επαρκέση για όλον τον χρόνον». Τα παραπάνω τα αναφέρει ο ίδιος χωρικός για τη σοδειά του 1942 προς τον Φίλιππο Δραγούμη για την περιοχή της Φλώρινας. Το γεγονός πως η σοδειά θα ήταν πολύ καλή δείχνει πως αυτή του 1941 δεν ανταποκρινόταν στις απαισιόδοξες κρατικές εκτιμήσεις, βλ. Αρχείο Φίλιππου Δραγούμη, αριθ. 60-64

¹³ *Πρωία*, 5 Μαΐου 1941

υποχρεωτική.¹⁴ Ένα σύνολο όμως παραγόντων θα έκανε τους αγρότες να είναι αρνητικοί στο κυβερνητικό «κάλεσμα» για παράδοση της σοδειάς. Ο φόβος μήπως η αγροτική παραγωγή χρησιμοποιούνταν για την τροφοδοσία των κατοχικών στρατευμάτων, οι αυθαίρετες ισοτιμίες που χρησιμοποιούσαν οι κατακτητές για την πραγματοποίηση των συναλλαγών τους, η θέα των αγροτικών προϊόντων που σάπιζαν στις αποθήκες των χωριών δίχως να υπάρχει η δυνατότητα μεταφοράς τους, η ανυποληψία του καθεστώτος Τσολάκογλου, οι κεντρικά καθορισμένες τιμές σε ένα νόμισμα όπως η δραχμή που σταθερά έχανε την αξία του και η προοπτική να εμπορευθούν οι ίδιοι την παραγωγή τους με καλύτερους όρους έκανε τους αγρότες να είναι εχθρικοί απέναντι στη νέα κυβερνητική νομοθεσία για παράδοση της σοδειάς. Η ελληνική επαρχία προτιμούσε να διαχειριστεί η ίδια την παραγωγή της διοχετεύοντας την είτε στην ανταλλακτική είτε στη μαύρη αγορά.¹⁵

Παρά τις αρχικές απειλές προς όσους αρνούνταν να συμμορφωθούν στη νέα νομοθεσία και τις προσπάθειες συμμετοχής του κράτους στο νέο σύστημα συναλλαγών με την παροχή και ειδών κρατικού μονοπωλίου, πέρα από τα χρήματα, η κυβερνητική πολιτική συγκέντρωσης της σοδειάς θα στεφόταν από αποτυχία. Οι ποσότητες που κατόρθωσε να συλλέξει ήταν κατώτερες και των πλέον απαισιόδοξων προσδοκιών.¹⁶

Εναλλακτική λύση για την αντιμετώπιση των αυξανόμενων επισιτιστικών αναγκών αποτελούσαν οι εισαγωγές τροφίμων από το εξωτερικό. Το πρόβλημα όμως ήταν πως η Ελλάδα ύστερα από την κατάκτηση της από τις δυνάμεις του άξονα θα

¹⁴ Σύμφωνα με τις διατάξεις του νομοθετικού διατάγματος Ν.Δ 81/41 «περί προσθήκης και τροποποιήσεως διατάξεων τινών εις την περί προστασίας της εγχωρίου σιτοπαραγωγής Νομοθεσίαν» οι αγρότες υποχρεούνταν, αφού κρατούσαν την αναγκαία για αυτούς ποσότητα σταριού, να παραδώσουν το πλεόνασμα τους στην ΚΕΠΕΣ. Σε διαφορετική περίπτωση προβλέπονταν ποινές για του παραβάτες, βλ. *Εφημερίς της Κυβερνήσεως*, αριθ. φύλ. 176, εν Αθήναις τη 26 Μαΐου 1941

¹⁵ Πολύ σημαντικές πληροφορίες παρέχει η δασκάλα του χωριού Γεραλή για την τοπική οικονομία και κοινωνία ενός μικρού χωριού την πρώτη περίοδο της κατοχής. Αναφέρει την επάρκεια τροφίμων στις μικρές κοινωνίες, τους τρόπους συναλλαγής, την αδυναμία των μισθοσυντήρητων να αποκτήσουν τρόφιμα με το μισθό τους καθώς και για τα δίκτυα νομής των τροφίμων. «... καίτοι ευρίσκομαι εις πλούσιον χωρίον διδασκάλισσα – διότι παράγει άφθονα γεωργικά και κτηνοτροφικά προϊόντα, εν τούτοις δεν κατορθώνω να εξοικονομώ τα προς το ζήν αναγκαία καθ' όσον όλα τα τρόφιμα τα πωλούν άφ' ενός δι' ανταλλαγής με είδος ως λ. χ. το κρέας, τους ιχθύς του ανταλλάσσουν με ψωμί ή έλαιον και αφετέρου τιμάς υπερόγκους ... ο πρόεδρος της κοινότητας Γεραλή από το πλεόνασμα σίτου και κρίθης ανερχόμενον εις 640 οκάδας μοι εχορήγησε 9 οκάδας σίτου και 19 οκάδας κρίθης προ τριμήνου ενώ κανονικώς ή νομίμως όφειλε να μοι χορηγήσει 40 οκάδας εις έκαστον μέλος της οικογένειάς μου... Αποτανθείσα δε πρό ημερών εις τον Αστυνομικόν Σταθμάρχην Σχηματαρίου διά να με υποβοηθήσει ... μοι απήντησεν ότι έχει μεν διαταχθή αλλά δεν έχη την εξουσίαν να μοι χορηγήσει εκ του πλεονάσματος σίτου του χωριού...», βλ. Γ.Α.Κ/ Αρχείο Νομαρχίας Αττικής, φάκ. 30, α. π. 1144, 15-1-1941

¹⁶ Γιώργος Μαργαρίτης, ό. π, σελ. 213-221

εντασσόταν στη ζώνη του βρετανικού αποκλεισμού καθιστώντας σχεδόν ανέφικτες τις οποιεσδήποτε εισαγωγές.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1ο

Η ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΤΟΥ ΑΠΟΚΛΕΙΣΜΟΥ

1.1 Η ένταξη στο βρετανικό αποκλεισμό

Ο ναυτικός αποκλεισμός, ως μορφή οικονομικού πολέμου, είχε επιβληθεί και άλλες φορές στο παρελθόν, όπως κατά τη διάρκεια των Ναπολεόντιων πολέμων και του Α' Παγκόσμιου Πόλεμου. Η Ελλάδα είχε εμπειρία από τον πρώτο παγκόσμιο, όταν οι δυνάμεις της Αντάτ, της επέβαλαν εμπάργκο λόγω της ουδετερόφιλης εξωτερικής πολιτικής του βασιλιά Κωνσταντίνου.

Με την έναρξη του Β' Π. Π η Βρετανία εφάρμοσε ξανά την ίδια πολιτική απέναντι στις δυνάμεις του Άξονα. Ανώτερος σκοπός ήταν να λυγίσει την οικονομία του αντιπάλου στερώντας πρώτες ύλες και εμπορεύματα πολύτιμα για την οικονομία του. Ο φορέας που θα σχεδίαζε και θα επέβλεπε τον αποκλεισμό ήταν το Υπουργείο Οικονομικού Πολέμου (Ministry of Economic Warfare).¹⁷ Τα οπλικά συστήματα, το συνάλλαγμα, τα πυρομαχικά, τα χημικά καθώς και τα τρόφιμα και ο ρουχισμός, υπό κάποιους όρους, θεωρούνταν προϊόντα λαθρεμπορίου και κατάσχονταν.¹⁸ Παράλληλα η στρατηγική της Αγγλίας απέβλεπε, μέσω της έλλειψης τροφίμων, να προκληθούν μια σειρά από εξεγέρσεις στην κατεχόμενη Ευρώπη. Οι «σκληρωμένοι σύμμαχοι» υπό τη μάστιγα του λιμού θα μπορούσαν να εξεγερθούν πιο εύκολα εναντίον των κατακτητών. Νίκη των συμμάχων θα σήμαινε τροφή για την Ευρώπη.¹⁹

¹⁷ William Norton Medlicott, *The Economic Blockade*, vol. I, Λονδίνο, HMSO, p. p. 63-75.

¹⁸ Μελέτες, ήδη από το 1930, είχαν δείξει πως τα τρόφιμα θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν και από την αμυντική βιομηχανία. Μέσω του άμυλου από τα δημητριακά (στάρι, καλαμπόκι) μπορούσε να παραχθεί αλκοόλη πολύτιμη για τα συνθετικά καύσιμα, αναγκαία για τα άρματα μάχης, ενώ τα ζωικά λύπη ήταν απαραίτητα για τα καύσιμα και τα λιπαντικά στην αεροπορική βιομηχανία, βλ. Geoffrey Till, *Naval Blockade and Economic Warfare in the European War, 1939–45* στο Bruce A. Elleman and S.C.M. Paine (ed.) *Naval Blockades and Seapower Strategies and Counter-Strategies, 1805–2000*, Λονδίνο, Routledge, 2006, p. 120.

¹⁹ William Norton Medlicott, *The Economic Blockade*, vol. II, Λονδίνο, HMSO, p. 254.

Όσον αφορά την Ελλάδα, η προηγούμενη κυβέρνηση Κορυζή είχε προβεί στην παραγγελία ενός φορτίου 370.000 τόνων σταριού από την Αυστραλία. Το εν λόγω φορτίο είχε αποπληρωθεί στο μεγαλύτερο μέρος του και ο Κορυζής είχε λάβει την υπόσχεση από τον Άγγλο πρέσβη πως σε περίπτωση κατάληψης της Ελλάδας από τη Γερμανία θα επιτρεπόταν η αποστολή 30.000 τόνων κάθε μήνα. Η κυβέρνηση Τσουδερού το έθεσε στη διάθεση της Βρετανικής Στρατιωτικής Επιμελητείας Μέσης Ανατολής.²⁰ Στις συζητήσεις των αρμόδιων αγγλικών υπουργείων αναγνωριζόταν πως η πίεση για αποστολή τροφίμων στην Ελλάδα θα ήταν μεγαλύτερη από οπουδήποτε αλλού, λόγω της συνεισφοράς της στον πόλεμο και της εξάρτησής της από εισαγωγές τροφίμων.²¹ Πάντως, το πρόβλημα του επισιτισμού θα βρεθεί στη μέση της αντζέντας των ελληνο-αγγλικών σχέσεων. Ιεραρχικά τα πρώτα ζητήματα που απασχόλησαν το Foreign Office ήταν αυτά του πολεμικού στόλου, του στρατού και της αεροπορίας. Ο επισιτισμός της Ελλάδας θα βρεθεί μόλις στην έβδομη θέση σε λεπτομερές μνημόνιο για τα ζητήματα που θα καλούνταν να αντιμετωπίσει η Αγγλία στις σχέσεις της με την ελληνική κυβέρνηση.²²

Όσον αφορά τις απόψεις του Υπουργείου Οικονομικού Πολέμου υπεύθυνος, σύμφωνα με το διεθνές δίκαιο (συνθήκη της Χάγης, 1907), για την τροφοδοσία της κατακτημένης χώρας ήταν ο κατακτητής.²³ Συνεπώς η ευθύνη για τον επισιτισμό της

²⁰ Βενέζης Ηλίας, *Αρχιεπίσκοπος Δαμασκηνός*, Αθήνα, Εστία, 1981, σελ. 100.

²¹ Procopis Papastratis, *British Policy towards Greece during the Second World War 1941-1944*, Cambridge, Cambridge University Press, 1984, p. 115

²² 1) πολεμικός στόλος, 2) Στρατός, 3) Αεροπορία, 4) εμπορικό ναυτικό, 5) ελληνικά φορτία που έχουν επιταχθεί, 6) οικονομική κατάσταση της ελληνικής κυβέρνησης, 7) επισιτισμός της Ελλάδας, 8) συλλογή πληροφοριών από την Ελλάδα, 9) ελληνική πολιτική ενότητα, 10) Κύπρος και 11) υποδοχή της ελληνικής κυβέρνησης στη Βρετανία, βλ. F.O 371/29840/R/7038 // Μαρία Σπηλιωτοπούλου, Προκόπης Παπαστράτης (επιμ.), *Χρονολόγιο γεγονότων 1940-1944. Από τα έγγραφα του βρετανικού υπουργείου των εξωτερικών foreign office 371: 1940-1943*. Αθήνα, Ακαδημία Αθηνών, τόμ. Α', 2002, σελ. 222

²³ Διαβάζοντας όμως το άρθρο 43 της συνθήκης της Χάγης του 1907, κάποιος θα διακρίνει πως πουθενά δεν αναφέρει ρητά την παραπάνω υποχρέωση. Συγκεκριμένα, το άρθρο 43 αναφέρει πως: «The authority of the legitimate power having in fact passed into the hands of the occupant, the latter shall take all the measures in his power to restore, and ensure, as far as possible, public order and safety, while respecting, unless absolutely prevented, the laws in force in the country», βλ. The Avalon Project –Yale University, *Laws of War: Laws and Customs of War on Land (Hague IV)*, October 18, 1907, http://avalon.law.yale.edu/20th_century/hague04.asp#art43 ,

Ελλάδας βάραινε αποκλειστικά τους Γερμανούς και τους Ιταλούς. Μια πιθανή χαλάρωση του αποκλεισμού θα είχε αρνητικές συνέπειες στην πολεμική προσπάθεια. Θα δημιουργούνταν ένα κακό προηγούμενο λόγω του οποίου και άλλοι λαοί της Ευρώπης, όπως οι Βέλγοι και οι Νορβηγοί με τη σειρά τους, θα ζητούσαν ανάλογη αντιμετώπιση.²⁴

Αντίθετα, στελέχη του Υπουργείου Εξωτερικών εξέφρασαν τις επιφυλάξεις τους ως προς τα αποτελέσματα της εν λόγω πολιτικής για την περίπτωση της Ελλάδας. Η τελευταία βρισκόταν παραδοσιακά εντός της σφαίρας επιρροής της Μεγάλης Βρετανίας. Οι πληροφορίες που έρχονταν στο Λονδίνο για την κατεχόμενη Ελλάδα μιλούσαν για διοικητικό και οργανωτικό χάος. Τα γερμανικά στρατεύματα επιδίδονταν σε λεηλασίες και οι γερμανικές αρχές είχαν προβεί σε επιτάξεις τροφίμων. Τα κρούσματα πείνας ήδη είχαν εμφανιστεί. Όμως η ελληνική κοινή γνώμη εξακολουθούσε να είναι στρατευμένη στην πλευρά των συμμάχων όσο ποτέ άλλοτε.²⁵ Οι πιθανότητες ενός ενδεχόμενου λιμού θα είχαν αρνητικές συνέπειες για τη μεταπολεμική θέση της Αγγλίας. Χαρακτηριστικά το στέλεχος του αγγλικού υπουργείου εξωτερικών Edward Warner παρατηρούσε: «είναι σημαντικό να έχουμε ένα αγγλόφιλο πληθυσμό 7,5 εκατομμυρίων Ελλήνων, για να ενισχύσουμε τη μεταπολεμική μας θέση στην Ανατολική Μεσόγειο...».²⁶

Ειδικοί λόγοι έπαιξαν ρόλο στη διαμόρφωση αυτής της διαφορετικής στάσης των δύο βρετανικών υπουργείων. Το Υπουργείο των Εξωτερικών ήταν ένας θεσμός αιώνων το οποίο καθόριζε την πολιτική του με πιο μακροπρόθεσμους όρους. Αντίθετα το Υπουργείο Οικονομικού Πολέμου ήταν ένας καινούργιος θεσμός, με αμφίβολη ύπαρξη μετά το τέλος του πολέμου. Θα ενσαρκώσει τη σκληρή στάση όπως αυτή διατυπώθηκε από τον Τσώρτσιλ στο λόγο του στη Βουλή των Κοινοτήτων στις 20 Απριλίου 1940. Ο ναυτικός αποκλεισμός, ως μορφή απόλυτου οικονομικού πολέμου ενάντια στη Γερμανία, ήταν ένα από τα βασικά εργαλεία για να κερδηθεί ο πόλεμος.²⁷ Αρκεί να αναλογιστεί κάποιος πως το μεγαλύτερο μέρος των εισαγωγών της Ιταλίας

²⁴ Ο Ντάλτον θα δήλωνε χαρακτηριστικά στη Βουλή των Κοινοτήτων: «Βρετανική όμως Κυβέρνησις οφείλει επιμείνει εις αντίληψιν ότι τόσον νομικήν όσον ηθικήν ευθύνην διά τροφοδότησιν πληθυσμού οιασδήποτε κατεχομένης χώρας υπέχει ο εχθρός. Χαλάρωσις αποκλεισμού κατεχομένης υπό εχθρού Ευρώπης θα ενίσχυεν εχθρόν και θα παρέτεινεν πόλεμον», βλ. Γ.Α.Κ./ Αρχείο Εμμανουήλ Τσουδερού, αποστ. Ε', φάκ. 3, αριθ. εγγρ. 091, 6 Αυγούστου 1941

²⁵ F.O. 371/29840/R/7349 17th July 1941 // Μαρία Σπηλιωτοπούλου, Προκόπης Παπαστράτης (επιμ.), ό. π, σελ. 217

²⁶ F.O. 371/29840/ R/ 7038, 11th July 1941

²⁷ Cazamias George, *Allied policy towards occupied Greece: the 1941-1944 Famine*, unpublished P.H.D thesis, University of Bredford, 1990, σελ. 172 -185

περνούσε από τη διώρυγα του Σουέζ και το Γιβραλτάρ.²⁸ Πάντως ο Τσώρτσιλ θα ταυτιστεί με το Υπουργείο Οικονομικού Πολέμου, δηλώνοντας τον Ιούλιο του 1941 πως δεν έβλεπε λόγο αλλαγής της υφιστάμενης πολιτικής για την Ελλάδα από τη στιγμή που δεν ασκούσαν πιέσεις από τις ΗΠΑ.²⁹

Στις αρχές Μαΐου ο πληρεξούσιος του Ράιχ στην Ελλάδα Αλτενμπουργκ επισήμανε στο Βερολίνο τον κίνδυνο για επικείμενο λιμό, τονίζοντας πως δεν θα έπρεπε η Ελλάδα να οδηγηθεί σε στρατιωτικό και πολιτικό χάος. Η νέα «κυβέρνηση» του στρατηγού Τσολάκογλου χαρακτηριζόταν «αξιόπιστη». Όμως προϋπόθεση για την παραμονή της στην εξουσία αποτελούσε ο περιορισμός της στρατιωτικής παρουσίας των δύο κατοχικών δυνάμεων, Γερμανίας και Ιταλίας, καθώς και η αντιμετώπιση των επισιτιστικών αναγκών. «Αν ο πληθυσμός τρεφόταν αρκετά θα έμενε ήσυχος».³⁰

Το Βερολίνο θα απαντήσει πως υπεύθυνοι για την Ελλάδα είναι οι Ιταλοί, συνεπώς το ζήτημα του επισιτισμού ανήκει στην αρμοδιότητα της Ιταλίας.³¹ Όμως τα κατοχικά στρατεύματα κατά τη διάρκεια του καλοκαιριού του 1941 με την έκδοση χαρτονομισμάτων, όπως το γερμανικό κατοχικό μάρκο και την αντίστοιχη ιταλική «Casa I Meditteranea di Credito», θα αποκτήσουν μεγάλο μέρος των αποθεμάτων τροφίμων. Η Ιταλία θα απαντούσε πως η ίδια αντιμετώπιζε έλλειψη τροφίμων συνεπώς δεν μπορούσε να ανταποκριθεί. Ο Μουσολίνι θα σχολιάζε πικρόχολα «...αφού οι Γερμανοί ξάφρισαν από τους Έλληνες ακόμη και τα κορδόνια των παπουτσιών, τώρα θέλουν να μας φορτώσουν την ευθύνη για τη οικονομική κατάσταση...».³² Το μόνο που κατάφεραν να συμφωνήσουν ήταν ένα χρονοδιάγραμμα μηνιαίου εφοδιασμού της Ελλάδας ως τον Ιούνιο του 1942. Οι Ιταλοί θα εισήγαγαν 10.000 τόνους τροφίμων και θα τους ακολουθούσαν οι Γερμανοί με την ίδια ποσότητα. Οι Ιταλοί θα ανταποκριθούν στις συμφωνίες, όμως για περιοχές όπου είχαν συμφέροντα, όπως τα Ιόνια νησιά, οι Κυκλάδες και η Ήπειρος. Οι δε Γερμανοί έστειλαν μόνο 6.000 τόνους τροφίμων.³³

Στην Ελλάδα ο νέος αρχιεπίσκοπος Αθηνών Δαμασκηνός θα ζητήσει από τον κατοχικό πρωθυπουργό Τσολάκογλου το δικαίωμα να διεκδικήσει την παράδοση του αυστραλιανού φορτίου καθώς και την ενεργοποίηση του ελληνοτουρκικού κλήρινγκ,

²⁸ Knox, *Mussolini Unleashed, 1939-1941: Politics and Strategy in Fascist Italy's Last War*, Cambridge University Press, 1982, σελ.80

²⁹ Χιονίδου Βιολέττα, *Λιμός και θάνατος στη κατοχική Ελλάδα 1941-1944*. Αθήνα, Εστία, σελ. 34.

³⁰ Documents on German Foreign Policy, Series D (1937-1945) Vol. XII, The War Years February 1- June 22, 1941, *The Reich Plenipotentiary for Greece to the Foreign Ministry*, Athens 11 May 1941, Washington, Government Printing Office, 1962, p. 776.

³¹ Ο. π, *Memorandum by Ambassador Ritter*, Berlin 13 May 1941, p.796

³² Ciano, *Caleazzo, Diary, 1937-1943*, Νέα Υόρκη, Enigma Books, 2003,p.353

³³ Mazower Mark, *Στην Ελλάδα του Χίτλερ. Η εμπειρία της Κατοχής*. Αθήνα, Αλεξάνδρεια 1994 σελ. 57

ύψους 600.000 χιλιάδων λιρών. Η Εκκλησία θα μπορούσε να διαπραγματευθεί με όλα τα εμπλεκόμενα μέρη είτε αυτά ήταν οι κατοχικές δυνάμεις είτε η Αγγλία είτε η εξόριστη ελληνική κυβέρνηση. Ο Τσολάκογλου θα συναινέσει και στα μέσα Ιουλίου θα δώσει και την επίσημη εξουσιοδότηση. Ο Δαμασκηνός θα ζητούσε από τις αρχές κατοχής την άδεια εισαγωγής του φορτίου καθώς και εγγυήσεις ότι οι εισαγόμενες ποσότητες σταριού θα διαθέτονταν στην Εκκλησία με σκοπό την αποκλειστική διατροφή του ελληνικού λαού.³⁴

Πριν ακόμη λάβει τη γραπτή εξουσιοδότηση ο Δαμασκηνός είχε ξεκινήσει κύκλο επαφών με εκπροσώπους των κατακτητών. Στην ερώτηση του γερμανού επιτετραμμένου Graevenitz μέσω ποιου θα γίνονταν οι διαπραγματεύσεις, ο Δαμασκηνός θα απαντήσει «με τον εκπρόσωπο όποιας εκκλησίας θα ήθελαν οι κατοχικές δυνάμεις». Με καθυστέρηση ενός μήνα θα λάμβανε την απάντηση από τους δύο πληρεξούσιους. Ο Άλντενμπουργκ, στις 26-8-1941, διαβεβαίωσε τον Δαμασκηνό πως το Βερολίνο έδινε εγγυήσεις για την ασφαλή παραλαβή του φορτίου σίτου από την αγγλική κυβέρνηση και πως δεσμευόταν για την κατανάλωσή του αποκλειστικά από τον ελληνικό πληθυσμό καθώς και για διευκολύνσεις όσον αφορά τη μετάβαση και την ασφαλή επάνοδο των πλοίων.³⁵

Την ίδια περίοδο ο παπικός απεσταλμένος Roncalli είχε επαφές με έλληνες ιθύνοντες όπως ο Νεγρεπόντης και ο Λούβαρις, με σκοπό να πετύχει τη μεσολάβηση του Βατικανού ώστε να δεχθεί η Αγγλία την αποστολή του φορτίου και να εγγυηθούν οι κατοχικές δυνάμεις τη διάθεσή τους στον πληθυσμό. Ο όρος που έθεσε ο Roncalli ήταν πως επιτροπή από διακεκριμένους Έλληνες θα έπρεπε να υποβάλει υπόμνημα στην Αγία Έδρα. Ύστερα από δισταγμούς, επιτροπή από προσωπικότητες όπως ο Θεμιστοκλής Σοφούλης και ο Καφαντάρης θα το υπέγραφαν. Σε συνάντηση του Δαμασκηνού με το Roncalli, ο πρώτος θα τον ενημερώσει πως ήταν εξουσιοδοτημένος από την κατοχική κυβέρνηση για το θέμα του επισιτισμού. Παράλληλα ο Τσολάκογλου στις 9 Σεπτεμβρίου θα υποδείκνυε στον Δαμασκηνό τα πρόσωπα που θα στελέχωναν την επιτροπή η οποία θα διαχειριζόταν το ζήτημα της αγοράς και της εισαγωγής τροφίμων από την Τουρκία, καθώς και το θέμα του αυστραλιανού σταριού. Αυτά ήταν ο Αλέξανδρος Αργυρόπουλος, πρώην στέλεχος του Υπουργείου Εξωτερικών καθώς και ο στρατηγός Πλατής.

Σε απάντησή του ο Δαμασκηνός ενημέρωνε πως ο πλέον κατάλληλος δίαυλος για την προμήθεια του αυστραλιανού σταριού ήταν η Τουρκία. Ανάλογο γράμμα θα έ-

³⁴ « α΄.) Παροχήν αδείας εισαγωγής εκ μέρους των Αρχών Κατοχής. β΄.) Παροχήν διαβεβαιώσεων εκ μέρους αυτών, ότι αι εισαχθησόμεναι ποσότητες σίτου θα παραμείνουν απαραθίκτως εις την διάθεσιν της Εκκλησίας, διά την επιμελεία αποκλειστικήν χρησιμοποίησιν προς διατροφήν ελληνικού λαού και ιδία των απορωτέρων τάξεων αυτού διά της λειτουργίας συσσιτίων...», βλ. Ε.Λ.Ι.Α/ Αρχείο Βάσου Τσιμπιδάρου, φάκ. 1.2, *Αλληλογραφία Αρχιεπισκόπου Δαμασκηνού (1941-1948)*, 30 Ιουλίου 1941

³⁵ Ό.π, Αθήνα 30 Αυγούστου 1941// Ηλίας Βενέζης, *Αρχιεπίσκοπος Δαμασκηνός. Οι χρόνοι της δουλείας*, Αθήνα, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, 2008, ό. π, σελ 72-84.

στελνε ο Δαμασκηνός στον Άλντενμπουργκ στις 16 Σεπτεμβρίου. Στις 23 Σεπτέμβρη θα λάμβανε την απάντηση. Ο γερμανός πληρεξούσιος αδυνατούσε να δώσει άδεια αναχώρησης των δύο ανδρών για την Τουρκία. Επιπλέον ήδη επρόκειτο να εκδηλωθεί η πρωτοβουλία του Βατικανού, όσον αφορά το ζήτημα του αυστραλιανού σταριού. Παράλληλα, για τις κατοχικές δυνάμεις ο έλληνας πρέσβης Ραφαήλ στην Άγκυρα δεν θεωρούνταν νόμιμος εκπρόσωπος της «Ελληνικής Πολιτείας». Το μόνο που κέρδισε η ελληνική πλευρά ήταν η αναχώρηση του Roncalli για το Βατικανό στις 6 Οκτωβρίου 1941.³⁶

Τέλος, όσον αφορά την προμήθεια σταριού από τη Γερμανία, αρχές Οκτωβρίου θα έρχονταν τα δυσοίωνα μηνύματα από το Βερολίνο. Ο γερμανός υπουργός των Εξωτερικών θα πληροφορούσε τις γερμανικές αρχές στην Αθήνα πως δεν υπήρχαν πιεστικοί λόγοι που να κάνουν το Ράιχ να νοιαστεί για την Ελλάδα γι' αυτό το ζήτημα. Ο δε στρατάρχης Γκαίρινγκ θα παρατηρήσει πως αν ήταν ανάγκη να σταλούν τρόφιμα σε κάποιο μέρος της Ευρώπης, αυτά θα ήταν η Νορβηγία, το Βέλγιο και η Ολλανδία εις βάρος της Ελλάδας.³⁷

³⁶ Ο.π, 95-96.

³⁷ Mazower Mark, ό.π, σελ. 57

1.2 Οι ελληνοβρετανικές επαφές

Η πρώτη έκκληση για αποστολή τροφίμων και φαρμάκων στην Ελλάδα θα γίνει στις 25-4-1941 από την ελληνική πρεσβεία στο Λονδίνο. Η απάντηση της βρετανικής κυβέρνησης ήταν αρνητική. Σύμφωνα με τις αρχές του αποκλεισμού, οι αποστολές τροφίμων σε κατεχόμενη χώρα ανήκαν στην κατηγορία του λαθρεμπορίου. Όμως επειδή η Ελλάδα ήταν ιδιαίτερη περίπτωση, λόγω της αντίστασής της στις δυνάμεις του Άξονα και της προπολεμικής εξάρτησής της από τις εισαγωγές τροφίμων, το αίτημά της θα εξεταζόταν. Κάποιες σκέψεις γίνονταν για αποστολή σταριού από τη Σοβιετική Ένωση και φαρμάκων από τις ΗΠΑ, που ήταν ουδέτερες χώρες.³⁸

Η εξόριστη κυβέρνηση Τσουδερού θα συμφωνούσε στις αρχές του αποκλεισμού λέγοντας πως «είναι αναμφισβήτητος η ορθότης της ακολουθούμενης πολιτικής του αποκλεισμού και των φιλικών χωρών οι οποίαι υπέκυψαν στον Άξονα...». Παρά την υπόσχεση του άγγλου πρέσβη τον Απρίλη του 1941 πως θα μπορούσαν να στέλνονται μηνιαία φορτία 30.000 τόνων σταριού στην Ελλάδα, δεν θα ζητήσει ρητά την αποδέσμευσή τους. Όμως θα επικαλεστεί και πάλι τη συνεισφορά της Ελλάδας στον αγώνα κατά του Άξονα. Σε τηλεγράφημά του στις 4 Ιουνίου προς την ελληνική πρεσβεία στο Λονδίνο, θα ζητήσει από τον έλληνα πρέσβη Σιμόπουλο να προσεγγίσει τον Ήντεν ή τον Τσώρτσιλ, τονίζοντάς τους τον ηρωισμό και τη συνεισφορά του ελληνικού λαού στον πόλεμο, εν αντιθέσει με τους υπόλοιπους λαούς της Ευρώπης. Παράλληλα πρότεινε τη χαλάρωση του αποκλεισμού για την Κρήτη αρχικά, η οποία μπορούσε να επιτευχθεί είτε μέσω του Ερυθρού Σταυρού είτε μέσω «λαθρεμπορικών» αποστολών.³⁹ Μια τέτοια κίνηση θα αναβάθμιζε το κύρος της Αγγλίας στους Έλληνες και θα τόνωνε τη θέλησή τους για αντίσταση.⁴⁰

Στις 10 Ιουλίου του 1941 ο άγγλος πρέσβης Palairet ειδοποιούσε την εξόριστη κυβέρνηση Τσουδερού πως η Μ. Βρετανία εξέταζε το ζήτημα αποστολής τροφίμων με κατανόηση και προέκρινε την Τουρκία ως πηγή εισαγωγής. Ο λόγος ήταν πως η Τουρκία βρισκόταν εντός της ζώνης του αποκλεισμού και δεν υπήρχε ανάγκη άρσης του. Ο ίδιος ο υπουργός εξωτερικών Ήντεν διαβεβαίωνε τον έλληνα πρέσβη πως το Υπουργείο Οικονομικού Πολέμου δεν θα είχε αντίρρηση για το σχέδιο εισαγωγής τροφίμων υπό τον όρο της εχεμύθειας. Ο έλληνας πρέσβης στην Άγκυρα καλούνταν να συνεργαστεί με τον άγγλο συνάδερφό του για να βρουν με ποιους τρόπους και με

³⁸ Ήδη εκκρεμούσε η παράδοση ενός μικρότερου φορτίου σταριού από τη Ρωσία, βλ. Χάγκεν Φλάισερ, ό. π, σελ. 204//Papastratis Procopis, *British Policy Towards Greece During the Second World War*, Λονδίνο, Cambridge University Press, 1984, p. 115

³⁹ Σύμφωνα με τον αποκλεισμό, κάθε φορτίο χαρακτηριζόταν ως προϊόν λαθρεμπορίου (contraband). Στη μονογραφία του, που κυκλοφόρησε μεταπολεμικά με τίτλο «ο Επισιτισμός», ο Τσουδερός έχει αλλάξει τη λέξη «λαθρεμπορικές», η οποία και ταυτίζεται με την έννοια αυτή, με το λήμμα «μυστικές», βλ. Εμμανουήλ Τσουδερός, *Επισιτισμός*, Αθήνα, Παπαζήσης, 1946, σελ. 17.

⁴⁰ Γ.Α.Κ/Αρχείο Εμμανουήλ Τσουδερού, αποστολή Ε, φ. 3, αριθ. εγγρ. 034, Αλεξάνδρεια 4 Ιουνίου 1941.

ποιον οργανισμό θα εξασφάλιζαν τη μεταφορά και τη διανομή στον ελληνικό πληθυσμό.⁴¹ Ήδη μια αγγλική επιτροπή αγοράς ειδών (UKCC) δραστηριοποιούνταν στην Τουρκία.⁴² Η αποστολή εφοδίων μέσω Αιγύπτου, δηλαδή του αυστραλιανού σταριού, κρινόταν αδύνατη. Παρά τις δυσχέρειες στις μεταφορές η αγγλική κυβέρνηση θα συμφωνούσε στην αποστολή τροφίμων μέσω Τουρκίας, τα οποία όμως θα παράγονταν εκεί, υπό τον όρο της απόλυτης εχεμύθειας. Σε διαφορετική περίπτωση η αποστολή θα ακυρωνόταν.⁴³

Στις 14 Ιουλίου ο αρθογράφος της *Vatan Ahmet Yalman* θα δημοσίευε ένα άρθρο με τον τίτλο «είμαστε πραγματικοί φίλοι». Σε αυτό θα υποστήριζε πως η Ερυθρά Ημισέληνος θα έπρεπε να αναλάβει συσσίτια για τα παιδιά στην Ελλάδα και η Τουρκία έπρεπε να υπογράψει εμπορική συμφωνία με την Ελλάδα. Στις ενστάσεις που διατυπώθηκαν, όσον αφορά την επάρκεια τροφίμων στην Τουρκία, θα απαντήσει πως «εξάγουμε σε όποιον είναι πρόθυμος να πληρώσει».⁴⁴

Σύντομα όμως οι προσδοκίες θα διαψευσθούν. Ο τούρκος Υπουργός των Εξωτερικών Σαράντσογλου θα πει στον έλληνα πρέσβη Ραφαήλ πως η Τουρκία καλούνταν, όσον αφορά τη προμήθεια τροφίμων, να αναλάβει τις ευθύνες άλλων. Γι αυτό η ποσότητα των διαθέσιμων προς αγορά τροφίμων θα ήταν μικρή.⁴⁵ Τις επόμενες μέρες η UKCC σε συνεργασία με την επιτροπή Βάντερμπιλντ (παράρτημα της ελληνοαμερικανικής οργάνωσης Greek War Relief Association) θα άρχιζε τις αγορές τροφίμων από την Τουρκία. Σύμφωνα με τις οδηγίες του Λονδίνου, την ευθύνη για τη διανομή των τροφίμων έπρεπε να είχε ο Διεθνής Ερυθρός Σταυρός.⁴⁶

Τις επόμενες μέρες η βρετανική πρεσβεία στην Άγκυρα θα ενημέρωνε τον Έλληνα πρέσβη Ραφαήλ για τις διαθέσιμες ποσότητες τροφίμων. Αυτές θα ήταν 5000 τόνοι γεώμηλα και 2000 κάσες αυγά άμεσα, και απεριόριστη ποσότητα κατά την περίοδο των εξαγωγών, απεριόριστη ποσότητα χοίρων, φασόλια και κουκιά ανάλογα με την

⁴¹ Ο.π., αποστολή ΣΤ', φακ.1, αριθ. εγγρ. 011, Γιοχάνεσμπουργκ 10 Ιουλίου 1941.

⁴² Ο βρετανικός οργανισμός United Kingdom Commercial Cooperation (UKCC) είχε δημιουργηθεί την άνοιξη του 1940 με σκοπό να προάγει το εμπόριο με χώρες της Νοτιοανατολικής Ευρώπης και την Τουρκία. Η ίδρυσή του εντασσόταν μέσα στο πλαίσιο του οικονομικού πολέμου, είχε πλήρη ενημέρωση από τα αρμόδια υπουργεία και στόχος του ήταν, με τις αγορές που θα έκανε από τις παραπάνω χώρες, να στερήσει ποσότητες πρώτων υλών και τροφίμων από την οικονομία του Άξονα, ανεξάρτητα αν θα είχε κέρδος ή απώλειες, βλ. William Norton Medlicott, Vol. I, ό. π, σελ. 248

⁴³ Ο. π., αριθ. εγγρ. 011, Λονδίνο 11 Ιουλίου 1941, αριθ. εγγρ. 014, Λονδίνο 15 Ιουλίου 1941.

⁴⁴ Elcin Macar, *The Turkish Contribution to the Famine Relief in Greece during the Second World War* στο: Richard Clogg (eds.), *Bearing Gifts to Greeks. Humanitarian aid to Greece in the 1940s*. Λονδίνο, Palgrave Macmillan, 2008, p.87.

⁴⁵ ΓΑΚ, Αρχείο Τσουδερού, αποστολή Ε, φ.3, αριθ. εγγρ. 073, Άγκυρα 12 Αυγούστου 1941.

⁴⁶ Ο. π., αριθ. εγγρ. 078, Άγκυρα 19 Αυγούστου 1941.

σοδειά, 5000 τόνοι ρεβίθια καθώς και 40-50.000 αμνοερίφια. Η πληρωμή θα γινόταν σε συνάλλαγμα, λίρες Αγγλίας, των οποίων η καταβολή θα γινόταν στο Λονδίνο.⁴⁷ Γι' αυτό θα έπρεπε να καταβληθούν άμεσα 100.000 στερλίνες ως προκαταβολή.⁴⁸ Πάντως η παραπάνω εγκεκριμένη για αγορά και εξαγωγή ποσότητα υστερούσε τόσο ως προς τη διατροφική της αξία όσο και ως αναγκαία ποσότητα για τη διατροφή του ελληνικού πληθυσμού. Δεν υπερέβαινε τους 50.000 τόνους τροφίμων, ποσότητα καθόλα ανεπαρκής. Επιπλέον διαδικαστικά εμπόδια θα επιτρέψουν στο ατμόπλοιο «Κουρτουλούς» να αρχίσει την εκφόρτωση μόλις στα τέλη Σεπτεμβρίου. Μέσα σε αυτή την αποστολή θα εντάσσονταν χιλιάδες δέματα της Ερυθράς Ημισελήνου, δωρεά της ελληνικής ομογένειας και τουρκικών σωματείων.⁴⁹

Ήδη από τις αρχές Σεπτέμβρη είχαν σταλεί στην Κωνσταντινούπολη ο πρώην Υπουργός Μαυρομιχάλης και ο πτέρarquος Ρέππας για να οργανώσουν την επιχείρηση. Από την τουρκική πλευρά την επιτήρηση θα είχε ο διπλωμάτης Feridun Cemal Erkin. Σύμφωνα με το αρχικό σχέδιο, θα γίνονταν δύο αποστολές το μήνα. Το ατμόπλοιο Κουρτουλούς θα έφτανε στον Πειραιά στις 16 Οκτωβρίου 1941. Το αρχικό φορτίο του περιελάμβανε 800 τόνους όσπρια, 240 κρεμμύδια και 45 τόνους αυγών, συνολικά 1.100 τόνους τροφίμων. Μέρος της ποσότητας κρεάτων που είχε υποσχεθεί η τουρκική πλευρά, δεν περιλαμβανόταν μέσα στα φορτία.⁵⁰ Ο εκδότης της *Vatan* που συνόδευε το πλοίο στο πρώτο ταξίδι του θα έγραφε πως αυτό που αντίκρισε ξεπερνούσε εκατό φορές αυτά που είχαν γραφτεί μέχρι τότε. «Μου φάνηκε σαν να μπήκα στην Κόλαση». Το πλήρωμα βγήκε στη στεριά και περικυκλώθηκε από το πλήθος που φώναζε «δώστε μας έστω ένα ψίχουλο ψωμιού».⁵¹

Στο αμέσως επόμενο διάστημα η εξόριστη ελληνική κυβέρνηση θα προσπαθήσει να εκμεταλλευθεί αυτό το «ρήγμα» στο ναυτικό αποκλεισμό. Ο έλληνας πρέσβης στη Άγκυρα Ραφαήλ, σε συνάντηση με τον τούρκο υπουργό των Εξωτερικών Σαράντσογλου, θα εκθέσει την τραγική κατάσταση που επικρατούσε στην Ελλάδα. Γι' αυτό ήταν επιτακτική ανάγκη να μισθωθεί και δεύτερο πλοίο, ώστε να εξασφαλισθεί η εβδομαδιαία αποστολή τροφίμων. Ο τούρκος υπουργός των εξωτερικών θα εκφράσει την αδυναμία του να ανταποκριθεί στο αίτημα της ελληνικής κυβέρνησης, λόγω των αυξημένων τουρκικών αναγκών αλλά και των ανειλημμένων υποχρεώσεων προς τις κυβερνήσεις της Αγγλίας και των ΗΠΑ για τη μεταφορά χρωμίου.⁵²

Η αρχική πρόβλεψη για τρία φορτία τροφίμων το μήνα από την Τουρκία δε θα επαληθευτεί.

⁴⁷ Ο. π, αριθ. εγγρ. 083, Άγκυρα, 22 Αυγούστου 1941

⁴⁸ Ο.π, αριθ. εγγρ. 086, London 24th August 1941

⁴⁹ Ο. π, αριθ. εγγρ. 088, Άγκυρα 24 Σεπτεμβρίου 1941.

⁵⁰ Elcin Macar, *The Turkish Contribution to the Famine Relief in Greece during the Second World War* στο Richard Clogg (eds.), *Bearing Gifts to Greeks. Humanitarian aid to Greece in the 1940s*. Λονδίνο, Palgrave Macmillan, 2008, p. 88 -91

⁵¹ Ε.Λ.Ι.Α, Αρχείο Αριστοτέλη Κουτσουμάρη, φάκ. 46.

⁵² Ο. π, αριθ. 091, Άγκυρα 9 Δεκεμβρίου 1941.

1.3 Προς μια πιο ενεργητική διπλωματία

Εντωμεταξύ η διατροφική κρίση στην Ελλάδα λάμβανε διαστάσεις τραγωδίας. Ειδικότερα η κατάσταση στην Αθήνα και τον Πειραιά και στα νησιά ήταν δραματική. Οι μικρές ποσότητες τροφίμων που είχαν εξασφαλιστεί από την Τουρκία, είτε μέσω του Ερυθρού Σταυρού είτε της ΕΛΛΑ – ΤΟΥΡΚ (εταιρίας ελληνοτουρκικού clearing) είχαν αποδειχθεί ανίκανες να βελτιώσουν το επισιτιστικό πρόβλημα. Στις αρχές Νοεμβρίου οι νεκροί από πείνα έφταναν τους 400 την ημέρα στην Αθήνα.⁵³ Στις εκκλήσεις του προς τον άγγλο πρέσβη Osborne το Βατικανό θα λάβει την τετριμμένη απάντηση για αποκλειστική ευθύνη του κατακτητή όσον αφορά την τροφοδοσία των κατακτημένων χωρών.⁵⁴

Ο Τσουδερός σε τηλεγράφημά του στις 17 Νοεμβρίου του 1941 θα ζητήσει αναθεώρηση της παραπάνω πολιτικής, όσον αφορά την Ελλάδα. Θα εκφράσει τις επιφυλάξεις του για τις συνέπειες που θα έχει στη μαχητικότητα του ελληνικού λαού η αυστηρή τήρησή της και θα επισημάνει τις επιπτώσεις της στην ελληνική κοινή γνώμη, όσον αφορά τη θέση της Αγγλίας, αν και ίδιος θεωρούσε τον «αποκλεισμό αναγκαίο κακό». Παράλληλα θα υπογράμμιζε την ανάγκη για εισαγωγή δημητριακών, τονίζοντας πως σε περίπτωση κατάσχεσης θα είχαν ελάχιστες επιπτώσεις στην οικονομία του εχθρού. Όσον αφορά τους τρόπους ανεφοδιασμού, αυτό θα μπορούσε να γίνει μέσω της ιδιωτική πρωτοβουλίας από την Τουρκία. Επιπλέον θα εκφράσει τις επιφυλάξεις του για το πόσο ακόμα ο ελληνικός λαός υπό συνθήκες πείνας θα συνεχίσει να ανθίσταται ενάντια στους κατακτητές.⁵⁵

Ο Ήντεν θα επαναλάμβανε το αξίωμα περί ευθύνης του κατακτητή τονίζοντας ότι η ίδια η Τουρκία αντιμετώπιζε έλλειψη σιτηρών.⁵⁶ Αντίθετα θα ήταν πιο θετικός στις εισαγωγές τροφίμων, μέσω της εταιρίας ελληνοτουρκικού εμπορίου ΕΛΛΑ – ΤΟΥΡΚ και στην αύξηση των δρομολογίων μέσω της προσθήκης δύο πλοίων, υπό τον όρο όμως τα εισαγόμενα φορτία να αφορούν τρόφιμα που παράγονταν στην Τουρκία και να υπόκεινται στον έλεγχο του βρετανού πρέσβη στην Άγκυρα.⁵⁷ Τις επόμενες μέρες σε νέο τηλεγράφημα θα απαντήσει στον Τσουδερό πως στόχος των Δυνάμεων του Άξονα είναι να εκβιάσει για λόγους ανθρωπιστικούς τους συμμάχους να τροποποιήσουν τη στάση τους στο ζήτημα του ανεφοδιασμού. Όσον αφορά την

⁵³ Αυτός ο αριθμός προέρχεται από τη στατιστική υπηρεσία του ΔΚΕΣ. για τους θανάτους από πείνα στην περιοχή της Αθήνας. Την πληροφορία αυτή μου την έδωσε ο υπάλληλος την εν λόγω υπηρεσίας Μανώλης Γλέζος, βλ. Συνέντευξη 10-12-2016

⁵⁴ Φλάισερ Χάγκεν, ό, π, σελ. 204.

⁵⁵ Αρχείο Τσουδερού, αποστολή Ε, φ.3, αριθ. εγγρ. 001, Λονδίνο 17 Νοεμβρίου 1941, Λονδίνο 26 Νοεμβρίου 1941.

⁵⁶ Ό. π, αριθ. εγγρ. 004, Λονδίνο, 18 Νοεμβρίου 1941.

⁵⁷ Ό. π, αριθ. εγγρ. 008, 24 Νοεμβρίου 1941.

Τουρκία ως πηγή σίτου, λόγω έλλειψης θα ζητούσε την αντικατάσταση του σιταριού από τους συμμάχους και με αυτόν τον τρόπο έμμεσα θα έσπαγε ο αποκλεισμός.⁵⁸

Την ίδια ώρα οι διαμαρτυρίες των ελληνικών ομογενειακών οργανώσεων (GWRA) στην Αμερική και οι πληροφορίες για την ανθρωπιστική τραγωδία που εξελισσόταν στην Ελλάδα λόγω του λιμού θα οδηγήσουν την αμερικανική κυβέρνηση για πρώτη φορά να εκφράσει τις επιφυλάξεις της όσον αφορά την πολιτική του αποκλεισμού. Ο ίδιος ο αμερικανός Υπουργός των Εξωτερικών Cordell Hull θα τόνιζε τις επιπτώσεις που θα είχε η γερμανική προπαγάνδα στην Αθήνα σε παραδοσιακά αγγλόφιλα στρώματα, όσον αφορά το φορτίο του αυστραλιανού σιταριού.⁵⁹ Επιπλέον αυτό που θα ανησυχήσει κυρίως τους αμερικανούς διπλωμάτες είναι ο αντίκτυπος που θα είχε αυτή η στάση στην εξωτερική πολιτική της Τουρκίας. Αρκετοί στην Τουρκία αναρωτιούνταν αν άξιζε να στρατευθούν στην πλευρά των Συμμάχων, εφόσον έθνη όπως οι Έλληνες αφέθηκαν στο τέλος στη μοίρα τους. Η καλύτερη λύση θα ήταν να σταλεί το φορτίο σιταριού στην Ελλάδα και να τεθεί υπό την επίβλεψη του Διεθνούς Ερυθρού Σταυρού ή να σταλεί στην Τουρκία και από εκεί να αντικατασταθεί με τουρκικό που θα σταλεί εν συνεχεία στην Ελλάδα. Γι' αυτό το λόγο οι αμερικανικές αρχές ήδη είχαν ξεκινήσει κύκλο επαφών με τους Τούρκους.⁶⁰

Ο Τσουδερός θα ζητήσει από τον ίδιο τον Τσώρτσιλ την άρση του αποκλεισμού, τουλάχιστον για το σάρι, στις 14 Δεκεμβρίου 1941, σχεδόν με καθυστέρηση έξι μηνών.⁶¹ Το ίδιο θα ζητήσει από τον πρόεδρο τον ΗΠΑ Ρούσβελτ.⁶² Ο έλληνας πρέσβης στην Ουάσινγκτον, Κίμων Διαμαντόπουλος, θα ζητήσει τη μεσολάβηση της αμερικανικής κυβέρνησης ώστε να πείσει τον Τσώρτσιλ, κατά τη διάρκεια της παρουσίας του στις ΗΠΑ, να παρθούν μέτρα για την ανακούφιση του ελληνικού λαού.⁶³ Ο Ρούσβελτ θα επαναλάβει το αξίωμα περί αποκλειστικής ευθύνης του κατακτητή και για την πιθανότητα το φορτίο να περιέλθει στα χέρια του,⁶⁴ όμως θα υποσχεθεί πως θα συνεχίσει τις προσπάθειες για να βρει τρόπο βοήθειας προς τον ελληνικό λαό δίχως όμως να συμβιβαστεί.⁶⁵ Αυτό που απασχολούσε ιδιαίτερα την αμερικανική πλευρά

⁵⁸ Ο. π, αριθ. εγγρ. 110, 6th December 1941

⁵⁹ Οι Γερμανοί μέσα από τον ελεγχόμενο αθηναϊκό τύπο κατηγορούσαν τους άγγλους πως είχαν κλέψει το ελληνικό σάρι και είχαν αφήσει του Έλληνες να λιμοκτονούν βλ. *Καθημερινή* 24.12.1941.

⁶⁰ Foreign Relation of the United States (F.R.U.S) 1942 Vol. II, tel.868.48/1172, *The Secretary of State to the Ambassador in the United Kingdom*, Washington, December 3, 1941, p.723.

⁶¹ Τσουδερός Εμμανουήλ, *Ο Επισιτισμός*, Αθήνα, Παπαζήσης 1946, σελ. 25-27.

⁶² F.R.U.S, ό. π, tel. 868.48/2011, *The Greek Minister (Diamantopoulos)* p. 723.

⁶³ Ο. π, tel. 868.48/2012, *Greek Minister (Diamantopoulos) to the under Secretary of State (Welles)*, December 24, 1941, p. 724.

⁶⁴ Ο. π, *Draft of the Letter from President Roosevelt to the Greek Prime Minister (Tsouderos)*, 31 December 1941, p. p 729- 730.

⁶⁵ Ήδη από τις 15 Δεκεμβρίου η αμερικανική κυβέρνηση είχε εγκρίνει τη μεταφορά από την GWRA 153.000 ελβετικών φράγκων προς τον Διεθνή Ερυθρό Σταυρό στην

ρά ήταν η συνεχιζόμενη γερμανική προπαγάνδα για το φορτίο του αυστραλιανού σταριού. Η Γερμανία θα κατηγορούσε τη Βρετανία πως είχε «ιδιοποιηθεί» το ήδη πληρωμένο, από την ελληνική κυβέρνηση, φορτίο.⁶⁶ Η αμερικανική κυβέρνηση θα ζητήσει από τη βρετανική εξηγήσεις πάνω σε αυτό το ζήτημα. Ο ίδιος ο Ήντεν αναγκάστηκε να «απολογηθεί» για το αν είχε πληρωθεί το φορτίο και για τον τρόπο που είχε περιέλθει στα χέρια της Βρετανικής Στρατιωτικής Επιμελητείας Μέσης Ανατολής.⁶⁷

Στις 5 Ιανουαρίου ο έλληνας πρέσβης στην Ουάσινγκτον θα πληροφορούσε για την απόφαση της κυβέρνησης των ΗΠΑ και του Ερυθρού Σταυρού να χορηγηθεί αμερικανικό στάρι στην Τουρκία για αναπλήρωση του χορηγούμενου τουρκικού στην Ελλάδα. Τα φορτία θα μεταφέρονταν με αμερικανικά πλοία στη Βασόρα ή με ελληνικά αφού η βρετανική κυβέρνηση έδινε τη συγκατάθεσή της.⁶⁸

Ο φόβος μήπως η βρετανική κυβέρνηση αναγκαστεί να συναινέσει σε μεγαλύτερες υποχωρήσεις, ύστερα από πίεση των ΗΠΑ,⁶⁹ θα κάνει τον Ήντεν να αρχίσει να προσανατολίζεται στην αλλαγή της βρετανικής πολιτικής. Θα υποστηρίξει πως το ενδιαφέρον των Γερμανών για την Ελλάδα περιορίζεται μόνο στη στρατηγική της θέσης, εν αντιθέσει με τις υπόλοιπες χώρες της Ευρώπης, όπου πολιτικά και οικονομικά συμφέροντα έκαναν τους Γερμανούς να ενδιαφερθούν οι ίδιοι για την τροφοδοσία τους. Επιπλέον υπήρχε ορατός ο κίνδυνος παραίτησης της ελληνικής κυβέρνησης καθώς και μεταστροφής των φιλοαγγλικών αισθημάτων του ελληνικού λαού μετά τον πόλεμο. Επίσης η ελληνική περίπτωση θα αποτελούσε κακό παράδειγμα για χώρες όπως η Τουρκία, η οποία σε περίπτωση πολέμου θα καλούνταν να συνθηκολογήσει.

Στις 12 Ιανουαρίου, ύστερα από βίαιη λογομαχία μεταξύ Ήντεν και Ντάλτον, το βρετανικό πολεμικό συμβούλιο θα αποφασίσει την αποστολή ενός φορτίου 8.000 τόνων σταριού, τμηματικά, στην Ελλάδα, δίχως να υπάρξει συνέχεια σε αυτή την κίνηση.⁷⁰ Όμως ο ίδιος ο Ήντεν σε προσωπική συζήτηση με τον αμερικανό πρέσβη στο Λονδίνο θα πει πως, παρά τον παραπάνω όρο, θεωρούσε αναπόφευκτο ότι και άλλες

Ελβετία για αγορά φαρμάκων για την Ελλάδα, βλ. ό. π, tel. 868.48/ 2003, *Secretary of State to president Roosevelt*. Washington 31 December 1941, p. p 727-728..

⁶⁶ Ο.π, tel. 868.48/ 1172, *The Secretary of State to the Ambassador of the United Kingdom*, Washington 5 January, 1942, p. 731.

⁶⁷ Ο. π, tel. 868.48/ 2002, *The Ambassador in the United Kingdom (Winant) to the Secretary of State*, London 13 January, 1942, p. p 732- 733.

⁶⁸ «Επικρατεί γνώμη σίτος μεταφερθεί Βασσόραν είτε εις μικράς ποσότητας επό αμερικανικών πλοίων επί αμερικανικών πλοίων μεταφερόντων πολεμικών υλικόν, είτε επί ελληνικών εφόσον Αγγλική Κυβέρνησις συγκατατεθή...», βλ. ό. π, αποστολή Ε', φάκ. 3, αριθ. εγγρ. 095, Ουάσινγκτον 5 Ιανουαρίου 1942.

⁶⁹ Χάγκεν Φλάισερ, *Στέμματα και Σβάστικα .Η Ελλάδα της Κατοχής και της Αντίστασης τόμ. Α'.* Αθήνα, Παπαζήσης, 1984, σελ. 207.

⁷⁰ F.R.U.S 1942 Vol. II, tel. 868.48/2002, *The Ambassador in the United Kingdom (Winant) to the Secretary of State*. London 13 January, 1942 p. 733-735 // William Norton Medlicott, *The Economic Blockade*, vol. II, Λονδίνο, p. 267

⁷¹ Ο. π, p.733.

μηνιαίες αποστολές θα ακολουθούσαν στο μέλλον.⁷¹ Παρά την αρχική ικανοποίηση της ελληνικής πλευράς για την απόφαση αυτή, η ποσότητα θα κριθεί ανεπαρκής.⁷² Η εξόριστη ελληνική κυβέρνηση θεωρούσε την αποστολή αυτής της ποσότητας ως προσπάθεια της βρετανικής κυβέρνησης να απαντήσει στις κατηγορίες της γερμανικής προπαγάνδας.⁷³

Ο έλληνας πρέσβης στις ΗΠΑ τηλεγράφησε στον Τσουδερό πως υπήρχαν βάσιμες πληροφορίες από τον Σπύρο Σκούρα, πρόεδρο της GWRA, πως η αγγλική κυβέρνηση είχε αλλάξει τη στάση της στο ζήτημα του αποκλεισμού. Το αμερικανικό Υπουργείο των Εξωτερικών με τον Ερυθρό Σταυρό πρόθυμα θα συνεργάζονταν για την αποστολή τροφίμων από την Αμερική και σκέφτονταν την αποστολή φορτίων από την Αμερική. Ήδη είχε προσεγγισθεί η σουηδική κυβέρνηση για τη ναύλωση πλοίων και την αποστολή φαρμάκων στην Ελλάδα. Γι' αυτό ζητούσε από τον ίδιο και τον βασιλιά Γεώργιο Β' να μεσολαβήσουν στην αγγλική κυβέρνηση το συντομότερο δυνατό για την άρση του αποκλεισμού.⁷⁴ Ο Τσουδερός θα απαντήσει πως ο Σκούρας θα έπρεπε να περιοριστεί στο ήδη υπάρχον έργο του και πως «... η Αγγλία κάνει τον αποκλεισμό εν Μεσογείω και ότι άνω αυτής τίποτε δεν μπορεί να γίνει.»⁷⁵ Την ίδια μέρα όμως σε τηλεγράφημά του προς τον Ήντεν θα υπαινιχθεί για πρώτη φορά το ενδεχόμενο παραίτησής του.⁷⁶

Παράλληλα το σχέδιο, σύμφωνα με τον Τσουδερό, δεν θα μπορούσε να προχωρήσει δίχως τη συγκατάθεση της αμερικανικής και της αγγλικής κυβέρνησης. Επιπλέον δεν θα ήταν δυνατόν να πετύχει λόγω της μεγάλης απόστασης από την αμερικανική ήπειρο. Η πλέον ενδεδειγμένη λύση, κατά τη γνώμη του, ήταν η αγορά τροφίμων από τη Μέση Ανατολή (Αίγυπτο, Συρία, Ιράκ) ή από γειτονικές με την Ελλάδα χώρες και η αποστολή τους υπό την αιγίδα του Διεθνούς Ερυθρού Σταυρού μέσω Τουρκίας. Συνεπώς όλες οι προσπάθειες της ομογένειας έπρεπε να πιάσουν την αμερικανική κυβέρνηση προς αυτή την κατεύθυνση.⁷⁷ Ο ίδιος ο Γεώργιος ο Β', ο προσω-

⁷² ΓΑΚ/Αρχείο Τσουδερού, αποστ. Β', φακ. 2, αριθ. εγγρ. 055, Λονδίνο 30 Ιανουαρίου 1942.

⁷³ Ο. π. αποστ. Ε', φακ. 3, Βέρνη 29 Ιανουαρίου 1942.

⁷⁴ «Υπουργείον Εξωτερικών και Ερυθρός Σταυρός θα συνεργασθώσιν προς αποστολήν φορτίων εξ' Αμερικής εις Ελλάδαν, από κοινού δε μετ' αυτών προέβησαν εις διάβημα εις Σουηδικήν Κυβέρνησιν προς ναύλωσιν σουηδικών ατμοπλοίων...», βλ. ό. π, αποστολή Β, φ. 3, αριθ. εγγρ. 263 Ουάσιγκτον 29 Ιανουαρίου 1942.

⁷⁵ Ο. π, αριθ. εγγρ. 265, Λονδίνο 30 Ιανουαρίου 1942.

⁷⁶ Αφού θα αναφερθεί στην ανεπάρκεια του φορτίου των 8.000 καθώς και των εισαγομένων ποσοτήτων από την Τουρκία στη διατροφή του πληθυσμού θα καταλήξει πως «...πριν δύο μέρες παρέλαβα ένα τηλεγράφημα από την Ελβετία, από μία επιτροπή επιφανών ελλήνων, Φιλελευθέρων, μεταξύ των πιο αγγλόφιλων ανάμεσα στου Έλληνες. ...με συμβουλεύουν να παραιτηθώ από τη πρωθυπουργία σαν μορφή διαμαρτυρίας.», βλ. ό, π, αποστολή Ε, φ. 3 Λονδίνο 30 Ιανουαρίου 1942.

⁷⁷ Ο. π, αποστολή Β, φ. 2, Λονδίνο 31 Ιανουαρίου 1942.

πικός φίλος του Τσώρτσιλ με καθυστέρηση οκτώ μηνών, σε υπόμνημά του προς τον Ρούσβελτ στις 6-2-1942 θα τόνιζε την ανάγκη προμήθειας τροφίμων από την Τουρκία υπό τον Διεθνή Ερυθρό Σταυρό και της διάθεσής τους στην Ελλάδα μέσω επιτροπής της οποίας θα μπορούσε να ηγηθεί μια επιφανής προσωπικότητα της αμερικανικής κοινωνίας.⁷⁸ Μάλιστα σκοπός του Τσουδερού ήταν επικεφαλής αυτής της προσπάθειας να είναι ένας διακεκριμένος διπλωμάτης όπως ο Χένρυ Μοργκεντάου, ο πρώην πρέσβης της Αμερικής στην Οθωμανική Αυτοκρατορία και πρόεδρος της ΕΑΠ (Επιτροπή Αποκατάστασης Προσφύγων).⁷⁹

Το πρόβλημα όμως με την Τουρκία ήταν πως το γηραιό *Κουρτουλούς* είχε βυθιστεί στο τελευταίο του ταξίδι. Επιπλέον η τουρκική κυβέρνηση είχε κοινοποιήσει πως θα σταματούσε τις εξαγωγές τροφίμων λόγω της επικείμενης επιστράτευσης. Στις συζητήσεις τους με την αμερικανική πλευρά οι Τούρκοι αξιωματούχοι θα δηλώσουν την αδυναμία τους να ανταποκριθούν άμεσα. Η ίδια η Τουρκία αντιμετώπιζε έλλειμμα σταριού και δεδομένων των καιρικών συνθηκών ήταν πολύ δύσκολο να συγκεντρωθεί έστω και μια μικρή ποσότητα.⁸⁰ Το μόνο που είχε εξασφαλίσει η ελληνική κυβέρνηση ήταν η επανάληψη των εισαγωγών οσπρίων μέσω του *Ντουμλούμπουνάρ*.

Η λύση στο πρόβλημα θα ερχόταν από εκεί που δεν το ανέμενε η ελληνική κυβέρνηση. Ο υπουργός Οικονομικού Πολέμου Χιού Ντάλτον θα αναθεωρήσει τις απόψεις του όσον αφορά την υπευθυνότητα των κατακτητών. Επιπλέον οι αναγκαίες ποσότητες τροφίμων για την κατοχική Ελλάδα δεν άλλαζαν τις οικονομικές ισορροπίες. Παράλληλα όμως με αυτόν τον τρόπο δινόταν και μια απάντηση στην γερμανική προπαγάνδα που κατηγορούσε τους βρετανούς πως εγκαταλείπουν τους συμμάχους τους. Στις 17-2-1942 θα προτείνει να σταλούν φορτία σταριού μέσω σουηδικών πλοίων και η διανομή να γίνει από τον Σουηδικό Ερυθρό Σταυρό.⁸¹ Οι όροι που έθεσε ήταν οι εξής :

Α) Όλοι οι εμπόλεμοι θα έδιναν εγγυήσεις ασφαλούς διέλευσης για τα πλοία.

⁷⁸ F.R.U.S, Ό.π, tel. 868.40/2040, *The King of Hellenes (George II) to President Roosevelt*, London 6 February 1942, p. 736

⁷⁹ «Έχετε υπόψη ότι πατήρ Μοργκεντάου φίλος ιδιαίτερος Ρούσβελτ παρά ηλικίαν του ως σύμβολον εν Αμερική θα μας χρησιμεύση βοηθούμενος και υπό άλλων...», βλ. Αρχείο Εμμανουήλ Τσουδερού, ό. π, αποστολή Β, φ. 2, αριθ. εγγρ. 021, Λονδίνο 11 Φεβρουαρίου 1942.

⁸⁰ F.R.U.S, 1942 II, tel. 868.48/2034, *The charge in Turkey (Kelley) to the secretary of State Ankara*, 21 February 1942, p. 738.

⁸¹ William Norton Medlicott, *The Economic Blockade*, vol. II, Λονδίνο, p. 268 // Papastratis Procopis, *British Policy Towards Greece During the Second World War*, Λονδίνο, Cambridge University Press, 1984, p. 118.

Β) Μια ουδέτερη επιτροπή θα εγκαθίστατο στην Ελλάδα και θα είχε τον απευθείας έλεγχο της διανομής των αγαθών που θα εισάγονταν.

Γ) Τα τρόφιμα που θα εισάγονταν θα καταναλώνονταν αποκλειστικά από τον ελληνικό πληθυσμό.

Δ) Όλη η εγχώρια παραγωγή θα καταναλώνονταν αποκλειστικά από τους Έλληνες. Σε περίπτωση που οι κατοχικές δυνάμεις θα κατανάλωναν εγχώρια τρόφιμα αυτά θα συμψηφίζονταν με ανάλογες εισαγωγές.

Ε) Η επιτροπή θα είχε το δικαίωμα να ελέγχει με επιτόπιες έρευνες αν τηρούνταν οι παραπάνω όροι.⁸²

Η σουηδική κυβέρνηση είχε ήδη δείξει ενδιαφέρον, ενώ διαθέσιμα σουηδικά πλοία υπήρχαν στη Βαλτική. Τα ελληνικά είχαν κριθεί ακατάλληλα, επειδή το εκτόπισμα τους δεν πληρούσε τις απαιτούμενες προϋποθέσεις. Στην πραγματικότητα αυτά που δεν είχαν μέχρι τότε ναυλωθεί στην αγγλική κυβέρνηση είχαν μισθωθεί και αυτά στις αρχές Ιανουαρίου 1942.⁸³ Η αμερικανική κυβέρνηση θα συναινούσε άμεσα. Ο ίδιος ο Ρούσβελτ θα ενημέρωνε τον Γεώργιο Β' πως ο ίδιος προσωπικά εξέταζε τις προηγούμενες προτάσεις του και σύντομα θα είχε νέα.⁸⁴

Στις 19 Φεβρουαρίου ο ελληνικός σταθμός του Καΐρου θα μετέδιδε ένα μήνυμα. Ένα φορτίο σταριού επρόκειτο να αποπλεύσει από το Πορτ Σάιντ για την Ελλάδα αλλά εκκρεμούσαν οι εγγυήσεις ασφαλούς διέλευσης από τις δυνάμεις κατοχής. Ο αρχιεπίσκοπος Δαμασκηνός καλούνταν να έρθει σε συνεννόηση με τους πληρεξούσιους της Γερμανίας και της Ιταλίας. Την επόμενη μέρα θα συναντηθεί και με τους δύο. Τόσο ο Αλτενμπουργκ όσο και ο Γκίτζι θα επαναλάβουν πως οι εγγυήσεις που είχαν δοθεί το καλοκαίρι ίσχυαν. Τα πλοία θα μπορούσαν να έλθουν και να φύγουν με ασφάλεια και όλο το φορτίο θα διατίθεντο αποκλειστικά για τις ανάγκες του επισιτισμού του ελληνικού λαού.⁸⁵

⁸² F.R.U.S , ό. π, tel. 868.48/2035, *The Ambassador to the United Kingdom (Winant) to The Secretary of State*, London 22 February 1942, p. 739.

⁸³ Αυτά είχαν μισθωθεί στην βρετανική κυβέρνηση με όρους που αποδείχθηκαν ασύμφοροι στη συνέχεια για τους Έλληνες εφοπλιστές, Γ.Α.Κ/ Αρχείο εξόριστων ελληνικών κυβερνήσεων, δελτίο 1, *MEMORANDUM OF AGREEMENT BETWEEN HIS MAJESTY'S GOVERNMENT IN THE UNITED KINGDOM AND THE ROYAL GREEK GOVERNMENT REGARDING THE TIME CHARTERING OF FURTHER GREEK SHIPS*, 12 January 1942

⁸⁴ Ο. π, tel. 868.48/2040 *Draft of the letter from President Roosevelt to the King of Hellenes (George II)*, 23, February, 1942, p. 741

⁸⁵ « Κύριε Αρχιεπίσκοπε. Εν πρώτοις επιτρέπω εις εμαυτόν, όπως συγχαρώ τη Υμετέρα Εξοχότητα δια την υπεροχότατην ραδιοφωνικήν ομιλίαν, την οποίαν υνείς σχετικώς προς τας προβλεπομένας αγγλικάς αποστολάς τροφίμων δια τον πάσχοντα ελληνικόν πληθυσμόν εκάμετε ...», βλ. Αρχείο Βάσου Τσιμπιδάρου, επιστολή Άλτενμπουργκ, Αθήναις 3 Μαρτίου 1942//Ηλίας Βενέζης, ό. π, σελ. 128-129.

Με αυτό τον τρόπο οι σύμμαχοι έλυναν το αίνιγμα για τις προθέσεις του αντιπάλου όσον αφορά την επικείμενη επιχείρηση. Σε τηλεγράφημά του ο Ήντεν προς τον Τσουδερό, επισημοποιούσε την έγκριση της βρετανικής κυβέρνησης για σχέδιο αποστολών σταριού και τον πληροφορούσε για την έναρξη διαπραγματεύσεων μεταξύ των εμπολέμων.⁸⁶ Την ίδια περίοδο ο έλληνας εφοπλιστής Αριστοτέλης Ωνάσης θα κατορθώσει να μεσολαβήσει στην κυβέρνηση της Αργεντινής για την αποστολή ενός φορτίου σταριού 20.000 τόνων. Το τελευταίο αποτελούσε δωρεά της κυβέρνησης της Αργεντινής. Οι διπλωματικές εξελίξεις δεν θα επιτρέψουν όμως την ευόδωσή της αποστολής του.⁸⁷

⁸⁶ Αρχείο Εμμανουήλ Τσουδερού, αποστ. Ε', φάκ. 3, αριθ. εγγρ. 150, 25 February 1942

⁸⁷ «Ομογενής εφοπλιστής κ. Ονάσις όστις συνετέλεσε εις την χορήγησιν υπό Αργεντινή Κυβερνήσεως 20.000 τόνων σίτου θεωρεί δυνατήν ναύλωσιν δύο Αργεντινών πλοίων 12.000 τόνων... Ναύλος υπολογίζεται επί τη βάσει 65 δολλαρίων κατά τόννον», βλ. Αρχείο Εμμανουήλ Τσουδερού, αποστολή Β' φάκ. 4, αριθ. εγγρ. 131, Ουάσινγκτον 1 Απριλίου 1942

1.4 Οι διαπραγματεύσεις

Τις επόμενες μέρες η αμερικανοαγγλική πλευρά θα προσεγγίσει τη σουηδική κυβέρνηση και τον σουηδικό Ερυθρό Σταυρό. Οι Σουηδοί θα δηλώσουν ενθουσιασμένοι με την ιδέα της υλοποίησης του σχεδίου.⁸⁸

Οκτώ πλοία ήταν ήδη διαθέσιμα στη Βαλτική, τα οποία κρίνονταν αρκετά για την επιτυχία του σχεδίου. Όσον αφορά την επιτροπή που θα έλεγχε τη διανομή της βοήθειας θα έπρεπε να αποτελείται από δύο ή τρία μέλη με πρόεδρο τον πρώην σουηδό πρόεδρο στην Αθήνα Allard, ένα διπλωμάτη που είχε ζήσει χρόνια στην Αθήνα και αποδεκτό παράλληλα και από τη γερμανική πλευρά. Η σουηδική κυβέρνηση και ο σουηδικός Ερυθρός Σταυρός θα έρχονταν σε επαφή με την γερμανική και την ιταλική πλευρά μέσω του Διεθνούς Κομιτάτου του Ερυθρού Σταυρού στη Γενεύη.⁸⁹

Αρχικά η Ιταλία και η Γερμανία θα εκφράσουν τις επιφυλάξεις τους. Ο Τσιάνο θα ρωτήσει αν η Ιταλία θα συμμετείχε στο κόστος της επιχείρησης. Οι Γερμανοί υποσχέθηκαν να εξετάσουν το θέμα αλλά έθεσαν δύο ενστάσεις. Η πρώτη ήταν πάνω στο ζήτημα του συμψηφισμού των τροφίμων και η δεύτερη στη σύνθεση της επιτροπής. Θα προτιμούσαν μία επιτροπή αποτελούμενη από αντιπροσώπους του Ιταλικού και Γερμανικού Ερυθρού Σταυρού με τη συμμετοχή ενός μέλους από το ΔΚΕΣ. Ο σουηδός πρόεδρος στο Βερολίνο απάντησε πως αυτοί οι όροι δεν θα γίνονταν αποδεκτοί.⁹⁰ Οι σύμμαχοι πίστευαν πως οι Γερμανοί θα αποδέχονταν τελικά τους όρους, αφού με αυτό τον τρόπο θα έβγαζαν τα σουηδικά πλοία έξω από τη ζώνη του αποκλεισμού.⁸⁹

Πρώτη επίσημη απάντηση έδωσε η Ιταλία. Θα έδινε τις εγγυήσεις ασφαλούς διέλευσης υπό τον όρο πως η αποστολή θα έπρεπε να περιοριστεί στην Πελοπόννησο και την Κρήτη, ενώ η ίδια θα αναλάμβανε την τροφοδοσία περιοχών που ήταν στη ζώνη της με αντάλλαγμα τον έλεγχο της εγχώριας παραγωγής.⁹⁰ Στις 27 Απριλίου θα

⁸⁸ Οι τιμές των ναύλων και των προϊόντων είχαν εκτοξευθεί λόγω του πολέμου. Αυτό έδινε την ευκαιρία σε ουδέτερες χώρες, όπως η Σουηδία, να κάνουν δουλειές με όλους τους εμπόλεμους, βλ. Geoffrey Till, *Naval Blockade and Economic Warfare in the European War, 1939–45* στο: Bruce A. Elleman and S.C.M. Paine (ed.) *Naval Blockades and Seapower Strategies and Counter-Strategies, 1805–200*, Λονδίνο, Routledge, 2006, p. 121.

⁸⁹ F.R.U.S , ό. π, tel. 868.48/2052, *The Minister in Sweden (Johnson) to the Secretary of State, Stockholm*, March 6 1942, p. 745.

⁸⁹ Ο. π, tel. 868.48/2087, *The Charge in the United Kingdom (Mathews) to the Secretary of State*, London April 7 1942, p. 751.

⁹⁰ ΓΑΚ, Αρχείο Τσουδερού, αποστολή Β, φ. 4, Στοκχόλμη 18 Απριλίου 1942 // F.R.U.S, ό. π, tel. 868.48/2093, *The Minister in Sweden (Johnson) to the Secretary of State, Stockholm*, April 19 1942, p. 755. //Χάγκεν Φλάισερ, σελ. 209 .

ερχόταν και η απάντηση από τη γερμανική πλευρά. Η Γερμανία συναινούσε με την όλη επιχείρηση υπό τον όρο όμως πως την ευθύνη θα την είχε μια ουδέτερη κυβέρνηση όπως η σουηδική και όχι ένας υπερεθνικός οργανισμός.⁹¹ Επίσης συμφωνούσε με τον όρο πως τα εισαγόμενα τρόφιμα θα καταναλώνονταν αποκλειστικά από τον ελληνικό πληθυσμό. Η γερμανική κυβέρνηση θα συνεργαζόταν από κοινού με τη σουηδική για να διαμορφώσουν τις τεχνικές παραμέτρους του σχεδίου αλλά οι ειδικές καταστάσεις του πολέμου ίσως έκαναν αναγκαία την αναχώρηση των πλοίων και από λιμάνια της Β. Αμερικής και όχι μόνο του Καναδά.⁹²

Οι σουηδοί και οι βρετανοί διπλωμάτες θα βρουν την απάντηση περισσότερο ικανοποιητική από όσο περίμεναν.⁹³ Το πρόβλημα όμως εξακολουθούσε να είναι η στάση της Ιταλίας και η προσπάθειά της να ελέγξει τη βοήθεια μέσω της «Επιτροπής Υψηλής Διεύθυνσης» στην οποία μετείχε αντιπρόσωπος του ιταλικού Ερυθρού Σταυρού. Τις επόμενες μέρες αντιπρόσωποι του ΔΚΕΣ από τη Γενεύη θα επισκέπτονταν τη Ρώμη. Η παραπάνω επιτροπή θα συνέχιζε τη λειτουργία της. Η όλη επιχείρηση θα πραγματοποιούνταν όπως ακριβώς στην περίπτωση των εισαγωγών από την Τουρκία. Θα τελούσε υπό την αιγίδα του ΔΚΕΣ. Η διαφορά όμως ήταν ότι η «Εκτελεστική Επιτροπή» που θα διένειμε τα τρόφιμα θα αποτελούνταν από Σουηδούς και Ελβετούς. Μόνο αυτή θα είχε το δικαίωμα να διανείμει τα τρόφιμα στον πληθυσμό. Ο ρόλος της «Επιτροπής Υψηλής Διεύθυνσης» θα περιοριζόταν σε αυτόν της επίβλεψης. Τελικά η ιταλική πλευρά θα άρει τις επιφυλάξεις της. Στις 10-6-1942 θα υπογραφεί στη Ρώμη το τελικό κείμενο της συμφωνίας.⁹⁴ Αυτή προέβλεπε τα εξής:

A) Μηνιαίες αποστολές 15.000 τόνων καναδικού σίτου στην Ελλάδα

B) Εγγυήσεις ασφαλούς διέλευσης για τα πλοία από όλους τους εμπόλεμους

⁹² Χάγκεν Φλάισερ Ό, π. // ΓΑΚ ό. π, 29 Απριλίου 1942.

⁹³ Το Φεβρουάριο του 1941 έγινε ένα ναυτικό συμβούλιο στη Γερμανία με σκοπό το σπάσιμο του βρετανικού αποκλεισμού. Το σχέδιο θα οργανωνόταν ως μια ιδιωτική επιχείρηση σε συνεργασία με το κράτος. Εκείνη τη περίοδο πάρα πολλά πλοία που βρίσκονταν υπό σουηδική σημαία είχαν στην πραγματικότητα γερμανούς πλοιοκτήτες. βλ. Geoffrey Till, *Naval Blockade and Economic Warfare in the European War, 1939–45* στο: Bruce A. Elleman and S.C.M. Paine (ed.) *Naval Blockades and Seapower Strategies and Counter-Strategies, 1805–200*, Λονδίνο, Routledge, 2006, p. 124- 127.

⁹⁴ F.R.U.S, ό.π, tel. 868.48/3005, *The Minister in Sweden (Johnson) to the Secretary of State, Stockholm*, April 30 1942, p. 758

⁹⁵ ΓΑΚ, Αρχείο Τσουδερού, ό. π, 22 Ιουνίου 1942// F.R.U.S, ό.π, tel. 868.48/3144, *The Secretary of State to the Ambassador in the United Kingdom (Winant) to London*, 13 June 1942, p. 764.

Γ) Τα τρόφιμα που θα εισάγονταν θα διανεμόνταν αποκλειστικά για τη διατροφή του ελληνικού λαού

Δ) Η εγχώρια ελληνική παραγωγή θα διαθέτονταν υπέρ του ελληνικού λαού. Όσα τρόφιμα καταναλώνονταν από τα κατοχικά στρατεύματα θα αντικαθίσταντο από ισόποσες εισαγωγές

Ε) Η «Εκτελεστική Επιτροπή» θα αποτελούνταν από επτά Σουηδούς και επτά Ελβετούς. Πρώτος πρόεδρος της θα ήταν ο σουηδός διπλωμάτης Paul Mohn.

Τα φορτία σταριού αποτελούσαν δωρεά της κυβέρνησης του Καναδά αφού το αγορασμένο φορτίο των 370.000 δεν έφτασε ποτέ στην Ελλάδα.⁹⁵ Η γερμανική προπαγάνδα, όλο αυτό το διάστημα, θα κατηγορούσε την αγγλική πλευρά πως έστειλε μόνο 8.000 τόνους σταριού, κακής ποιότητας, ενώ οι κατοχικές δυνάμεις είχαν εισαγάγει 50.000 τροφίμων.⁹⁶ Αυτό θα κάνει του αξιωματούχους του Foreign Office να απαιτήσουν από την εξόριστη ελληνική κυβέρνηση να δηλώσει δημοσίως πως πρόκειται περί δωρεάς.⁹⁷ Τα πρώτα τρία σουηδικά πλοία, το «Έρως», «Φορμόζα», «Καμέλια», θα απέπλεαν από το λιμάνι του Μόντρεαλ στις 7-8-1942.⁹⁸

⁹⁵ Η καναδική κυβέρνηση δήλωνε πως αναλαμβάνει τη δωρεάν χορήγηση ως 15.000 τόνων σίτου μηνιαίως, βλ. ΓΑΚ, Αρχείο Τσουδερού, αποστολή Β, φ. 4, Λονδίνο 9 Μαΐου 1942

⁹⁷ Ο. π, Άγκυρα, 7 Μαρτίου 1942

⁹⁸ Ο. π, Λονδίνο, 9 Μαΐου 1942.

⁷⁹ Mohn Paul, *Inter Arma Charitas. Αναμνήσεις από την Ελλάδα κατά την Κατοχή (1941-1944)* Λευκωσία, 1969, σελ. 18.

⁸⁰ Αρχείο Τσουδερού, ό. π, Λονδίνο 4 Απριλίου 1942, Λισαβόνα 4 Απριλίου 1942. Ενδεικτικά το κόστος μόνο του ναύλου για τα τρία πρώτα πλοία ήταν, αντίστοιχα, το πρώτο μήνα: 186.000, 99.600, 233.600 κορώνες, βλ. ό. π, αποστολή Ε, φακ, 2 Ουάσιγκτον 18 Σεπτεμβρίου 1942.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

ΟΙ ΦΟΡΕΙΣ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ ΤΗΣ ΒΟΗΘΕΙΑΣ

2.1 «Επιτροπή Διαχειρίσεως των Αποστολών Τροφίμων» του Διεθνούς Κομιτάτου του Ερυθρού Σταυρού, 1941-1942. Η πρώτη επιτροπή

Στα 1929 θα υπογραφόταν η Συνθήκη της Γενεύης με αντικείμενο τους αιχμαλώτους πολέμου. Τόσο η Ελλάδα όσο και η Ιταλία ήταν ανάμεσα στις χώρες οι οποίες την είχαν υπογράψει.⁹⁹

Με την έναρξη του ελληνοϊταλικού πολέμου, τον Οκτώβρη του 1940, θα ιδρυθεί το Γραφείο Αιχμαλώτων του Ελληνικού Ερυθρού Σταυρού.¹⁰⁰ Στην Ελλάδα θα σταλεί εκ μέρους του Διεθνούς Κομιτάτου του Ερυθρού Σταυρού ο Ελβετός Robert Brunel με εντολή τη συνεργασία του ΔΚΕΣ με τον Ελληνικό Ερυθρό Σταυρό και την παρακολούθηση της τήρησης της συνθήκης. Από το 1923 είχε λάβει μέρος σε αποστολές σε χώρες όπως η Ρουμανία και η Ουκρανία. Είχε διακριθεί στην Πολωνία πάνω σε θέματα που αφορούσαν τα στρατόπεδα αιχμαλώτων και την αποστολή τροφίμων. Στη Γενεύη διεύθυνε το Τμήμα Αιχμαλώτων Πολέμου. Θα σταλεί στη Φιλανδία και ακολούθως στην Ελλάδα.¹⁰¹

Από την πρώτη μέρα που θα καταληφθεί η Αθήνα θα εκφράσει τους φόβους του, έχοντας ήδη κακή εμπειρία από την άθλια κατάσταση που επικρατούσε στα γερμανικά στρατόπεδα αιχμαλώτων της Ευρώπης, σχετικά με την ενδεχόμενη απροθυμία των Γερμανών να εφαρμόσουν τη Συνθήκη της Γενεύης. Στις συζητήσεις μαζί του ο Αλέξανδρος Ζάννας θα του υπογραμμίσει την κρισιμότητα της κατάστασης όσον αφορά τον επισιτισμό της χώρας. Ο Brunel σε έκθεση του προς τον πρόεδρο του Διεθνούς Κομιτάτου του Ερυθρού Σταυρού Burckhardt, στις 30 Μαΐου, θα μεταδώσει την καθημερινώς επιδεινούμενη επισιτιστική κατάσταση στην Ελλάδα.¹⁰²

⁹⁹ Avalon project – Yale University, *Convention between the United States of America and other Powers, Relating to Prisoners of War*, July 27, 1929.

¹⁰⁰ Ξενοφών Πανταζίδης, *Η Ιστορία του Ελληνικού Ερυθρού Σταυρού*, τομ. Α', Αθήνα 1987, σελ. 262 -263.

¹⁰¹ Αλέξανδρου Δ. Ζάννα, *Η Κατοχή, Αναμνήσεις, Επιστολές*, Αθήνα, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, 1964, σελ. 9-10.

¹⁰² James Crossland, *The British Government and the International Committee of the Red Cross Relations, 1939 -1944*, P.H.D thesis, Murdoch University, Perth, 2010, p. 125

Η προοπτική προμήθειας τροφίμων από την Τουρκία έγειρε το ζήτημα του φορέα διαχείρισης και παροχής τους στον πληθυσμό. Ο Ιωάννης Αθανασάκης, τον Αύγουστο του 1941, θα απευθυνθεί στο Διεθνές Κομιτάτο του Ερυθρού Σταυρού στην Ελβετία και αυτό στη συνέχεια θα έρθει σε επαφές με την Ερυθρά Ημισέληνο.¹⁰³ Τα τρόφιμα θα εισάγονταν από την Τουρκία στο όνομα του Διεθνούς Κομιτάτου του Ερυθρού Σταυρού και θα διαθέτονταν στο πληθυσμό. Με αυτό τον τρόπο θα μοιράζονταν δίχως τη μεσολάβηση της κατοχικής κυβέρνησης και τον κίνδυνο πιθανής επίταξης τους. Σε σύσκεψη που πραγματοποιήθηκε στο σπίτι του Ιωάννη Αθανασάκη, στις 3 Οκτωβρίου, αποφασίστηκαν τα διαδικαστικά σημεία της επιχείρησης. Το φορέα διανομής θα αποτελούσε η «Επιτροπή Διαχείρισεως των Αποστολών Τροφίμων» του Διεθνούς Κομιτάτου του Ερυθρού Σταυρού. Πρόεδρος θα ήταν ο Α. Gredinger, ελβετός βοηθός του R. Brunnel, ο αντιπρόσωπος του Ε.Ε.Σ Αλέξανδρος Ζάννας, ως διευθύνων σύμβουλος, οι Κ. Πανούτσος, Κ. Ζαρίφης, Κ. Μίχαλος, Χ. Λιάμπεη, Ευάγγελο Παπαστράτο, Θ. Πετρακόπουλο, Σωτ. Πετρόπουλο, στέλεχος της Αγροτικής Τράπεζας. Παράλληλα όμως θα δημιουργηθεί και η Επιτροπή Υψηλής Διευθύνσεως (Comite de Haute Direction) με μέλη τόσο από το ΔΚΕΣ και τον Ελληνικό Ερυθρό Σταυρό, όπως οι Braunel και Ζάννας όσο και αντιπροσώπους των κατοχικών δυνάμεων, τους Ε. Djibek, G. Arno. Η συγκεκριμένη θα είχε μερίδιο συμμετοχής σε αποφάσεις πάνω σε θέματα που αφορούσαν τη διανομή των τροφίμων στο πληθυσμό και τις επαφές με τους κατακτητές.¹⁰⁴

Οι αρχικές προβλέψεις της «Επιτροπής» για προμήθεια 50.000 τροφίμων από την Τουρκία για το εξάμηνο του Οκτωβρίου 1941 – Μαρτίου 1942 δημιούργησαν συγκρατημένη αισιοδοξία. Οι ποσότητες αναλογούσαν σε 8.000 τόνους τροφίμων το μήνα. Όμως το *Κουρτουλούς* στο πρώτο ταξίδι του θα φέρει μόνο 800 τόνους οσπρίων, 200 τόνων κρεμμυδιών και 45 αυγών. Οι ποσότητες αυτές προδίκαζαν πως ο κύριος αποδέκτης θα ήταν η πρωτεύουσα με την περιφέρεια της, όπου ζούσε το ένα έκτο του πληθυσμού προπολεμικά.

¹⁰³ Alexandros P. Zannas, “Ce que j’ vu dans la Grece d’ aujourd’ hui’ : Alexandros D. Zannas and the Greek Red Cross στο Richard Clogg, ό. π, σελ. 116

¹⁰⁴ Αρχείο Νίκου Δέα/ Μουσείο Μπενάκη, φάκ. 1 , «Εκ των πρακτικών των Συνεδριάσεων της Επιτροπής του Ερ. Σταυρού (Διάθεση των εκ Τουρκίας κοιμιζομένων τροφίμων) //Ευάγγελος Παπαστράτος, *Η δουλειά και ο κόπος της. Από τη ζωή μου*, Αθήνα, 1964, σελ. 193 – 194.

Κάποια από τα ζητήματα που προέκυψαν, πριν την άφιξη του πρώτου φορτίου του *Κουρτουλούς*, ήταν σε ποιες ομάδες θα διανεμόνταν τα τρόφιμα, ποιος θα ήταν ο τρόπος διανομής τους καθώς και αν αυτά θα χορηγούνταν δωρεάν. Η «Επιτροπή» ήθελε να δοθούν δωρεάν με σκοπό να χτυπηθεί η μαύρη αγορά αλλά οι κατακτητές επέμεναν να δοθούν έναντι ενός ελάχιστου χρηματικού αντιτίμου. Στο τέλος όμως θα συμφωνούσαν στη δωρεάν χορήγηση τους. Στις αρχικές συζητήσεις της «Επιτροπής» αποφασίστηκε 400 τόνοι οσπρίων να διατεθούν στα διάφορα νοσηλευτικά και ευαγή ιδρύματα της Αθήνας- Πειραιά, στα Λαϊκά Συσσίτια, στις νήσους Ύδρα και Σπέτσες και μία ποσότητα 80 τόνων να παραμείνει σε εφεδρεία. Στην τελευταία περιλαμβάνονταν και 25 τόνοι για τους άγγλους αιχμαλώτους.¹⁰⁵

Ύστερα από πιέσεις όμως του Υπουργείου Επισιτισμού αποφασίστηκε η διανομή να γίνει μέσω των μπακάλικων. Η «Επιτροπή» αφού φρόντισε να εφοδιάσει με τρόφιμα τα νοσοκομεία και άλλα φιλανθρωπικά ιδρύματα ενέδωσε στις πιέσεις του Υπουργείου. Οι οργανωτικές ελλείψεις του, η έλλειψη κύρους λόγω της σχέσης του με τους κατακτητές και η άρνηση παροχής μίας ελάχιστης αμοιβής προς τους παντοπώλες θα καταλήξει στο να χρειαστούν τρεις βδομάδες για να σταλούν τα τρόφιμα στα σημεία διανομής.¹⁰⁶ Στο τέλος αυτό που περίμενε τον κάτοχο δελτίου ήταν μία ποσότητα από 100 αποξηραμένα δράμια οσπρίων. Σε αρκετές περιπτώσεις οι δικαιούχοι θα ζητούσαν την επιστροφή των δελτίων τους από τον τοπικό παντοπώλη και στη συνέχεια θα τα έδιναν σε αντιπρόσωπο τους ώστε να επιτύχουν την απόκτηση μεγαλύτερων ποσοτήτων από την επαρχία σε τιμές καλύτερες από αυτές της μαύρης αγοράς.¹⁰⁷ Τα ίδια τα στελέχη της ΕΔΑΤ θα παραδέχονταν πως αυτή η πρώτη διανομή ήταν «αποτυχημένη».¹⁰⁸

Η παραπάνω αποτυχία θα οδηγήσει την «Επιτροπή» στην αναθεώρηση της τακτικής της και στην ενεργότερο παρέμβαση της. Με την έναρξη του ελληνοϊταλικού πολέμου είχε δημιουργηθεί από τη δικτατορία του Μεταξά η

¹⁰⁵ Συγκεκριμένα 50 τόνοι για τα νοσηλευτικά ιδρύματα (ο πληθυσμός τους υπολογιζόταν σε 27592), 200 τόνοι για τα Λαϊκά Συσσίτια, 20 τόνοι για την Ύδρα και τις Σπέτσες, 50 «δώρα» και 80 τόνοι «αδιάθετοι», από τους οποίους, οι 25 προβλέπονταν να χορηγηθούν σε άγγλους αιχμαλώτους (600 στην Αθήνα, 900 στην Κρήτη, 500 στον Πειραιά, συνολικά 2000), βλ Αρχείο Νίκου Δέα ό, π.

¹⁰⁶ Ευάγγελος Παπαστράτος, σελ. 197

¹⁰⁷ Μενέλαος Χαραλαμπίδης, *Η εμπειρία της Κατοχής και της Αντίστασης στην Αθήνα*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2012, σελ. 86

¹⁰⁸ Ευάγγελος Παπαστράτος, ό. π, σελ. 200.

Κεντρική Επιτροπή Συσσιτίων (ΚΕΣ) η οποία λειτουργούσε τα Λαϊκά Συσσίτια για άπορα στρώματα του πληθυσμού. Η επιτροπή διατηρούσε 39 εστίες και 180 σημεία διανομής για τα Λαϊκά Συσσίτια. Οι εγγεγραμμένοι δικαιούχοι έφταναν τις 160.000 όμως τα μετά βίας μπορούσε να προσφέρει 55.000 μερίδες τη μέρα με αποτέλεσμα ο κάθε δικαιούχος να λαμβάνει μερίδα ανά τρεις μέρες. Τις περισσότερες φορές αυτές δεν αποτελούσαν μαγειρεμένο φαγητό αλλά ελιές, σταφίδες ή φουντουκόψυχα. Επιπλέον στις περισσότερες περιπτώσεις η υλικοτεχνική υποδομή ήταν ακατάλληλη, το φαγητό παρασκευαζόταν σε σκουριασμένα και άπλυτα καζάνια. Η «Επιτροπή» κατάφερε αρχικά να αυξήσει τον αριθμό των μερίδων σε 75.000 τακτικές την ημέρα.

Αυτό όμως ήταν τα όρια της συνεισφορά της. Οι αρχικές προβλέψεις για τρία φορτία τροφίμων το μήνα από την Τουρκία δεν επαληθεύτηκαν. Στα ήδη υπάρχοντα προβλήματα προστέθηκαν και άλλα όπως αυτά της λεηλασίας των τροφίμων του *Κουρτουλούς* από τη γερμανική φρουρά και τους λιμενεργάτες, ήδη από το τρίτο ταξίδι, της ιδιοποίησης των τροφίμων μέσω πλαστών δελτίων ή της κατάχρησης από επίσημους κρατικούς αξιωματούχους, όπως ο κατοχικός Δήμαρχος Αθηνών Άγγελος Γεωργάτος,¹⁰⁹ για τα παιδικά συσσίτια που σκόπευε να λειτουργήσει.¹¹⁰ Ουσιαστικά με αυτά τα μέσα η ΕΔΑΤ καλούνταν σύμφωνα με τον Ευάγγελο Παπαστράτο να επαναλάβει «το θαύμα του πολλαπλασιασμού των πέντε άρτων».¹¹¹ Το Δεκέμβριο του 1941 στέλεχος του ΔΚΕΣ θα πληροφορούσε πως «οι συνθήκες διαβίωσης στην Ελλάδα έχουν επιδεινωθεί τόσο πολύ ώστε μόνο μία άμεση και μαζική αύξηση των εισαγομένων ποσοτήτων τροφίμων, ποιο ποικίλων από αυτές που έχουμε παραλάβει μέχρι σήμερα, μπορούν να εμποδίσουν μια καταστροφή χωρίς προηγούμενο στην Ιστορία της Σύγχρονης Ευρώπης».¹¹² Σύντομα και αυτές οι μικρές ποσότητες θα εκλείψουν ύστερα από το ναυάγιο του *Κουρτουλούς* στις 20 Ιανουαρίου 1942. Η τροφοδοσία θα σταματούσε ουσιαστικά για ενάμιση μήνα.

¹⁰⁹ «Μας παρακάλεσε δε, να του δώσωμε τρόφιμα για 8.000, γιατί συνεχώς αυξάνουνταν, όπως έλεγε ο αριθμός των παιδιών. Του παρασχέθηκαν όλα τα ζητηθέντα, ο έλεγχος όμως εξακρίβωσε, ότι μόνον 800 παιδιά εσιτίζοντο και τα τρόφιμα έμεναν αποθηκευμένα για να μην λείψουν, βλ. Αλέξανδρου Δ. Ζαννά, ό. π, σελ. 31.

¹¹⁰ «Ο κύριος Τσολάκογλου συνοδευόμενος υπό του δημάρχου Αθηναίων κ. Γεωργάτου επεσκέφθη τα πλείστα των παιδικών κέντρων... Ο κύριος Πρωθυπουργός συνεχάρη τον δήμαρχον κ. Γεωργάτον δια τον αγώνα του προς περίθαλψιν των πτωχών παιδιών των Αθηνών...», βλ. *Ακρόπολις*, 27 Δεκεμβρίου 1941.

¹¹¹ Ευάγγελος Παπαστράτος, ό. π, σελ. 197

¹¹² James Crossland, ό. π, σελ. 134.

2.2 Η επανάληψη των εισαγωγών

Τέλη Φεβρουαρίου το *Ντουμλού Μπουνάρ* θα επαναλάβει τις εισαγωγές οσπρίων από την Τουρκία, οι οποίες είχαν διακοπεί ύστερα από τη βύθιση του «Κουρτουλούς».

Η μερίδα ψωμιού ανά κάτοικο είχε περιοριστεί στα 30 δράμια ψωμιού, το οποίο αποτελούνταν είτε από καλαμπόκι είτε από κριθάρι ενώ ακόμα και η υδροδότηση πραγματοποιούνταν δύο φορές την εβδομάδα.¹¹³ Η απόφαση για «χαλάρωση» του αποκλεισμού, από τη βρετανική πλευρά, θα επιτρέψει τον απόπλου μίας σειράς πλοίων προς την Ελλάδα. Το σημαντικότερο όμως για την «Επιτροπή» ήταν πλέον πως θα είχε στάρι στα χέρια της. Το *Ραμάντζο* θα φτάσει από τη Χάϊφα μεταφέροντας 8.000 τόνους στάρι στις 13 Μαρτίου, το *Σισίλια* με 2.000 τόνους, από τη Νέα Υόρκη, τέλη Μαρτίου, το *Χαλαρέν* με 4.750, από τη Λισσαβόνα, στις 4 Απριλίου, το *Ντουμλού Μπουνάρ* με 4.000 τροφίμων σε δύο ταξίδια στις 22 Φεβρουαρίου και στις 21 Απριλίου. Το Υπουργείο Επισιτισμού θα της χορηγήσει άλλους 2.000 τόνους αραβοσιτάλευρο. Η «Επιτροπή Διαχείρισεως των Αποστολών Τροφίμων», μέσα σε δύο μήνες θα είχε στα χέρια της, 15.000 τόνους στάρι και 4.000 όσπρια, συνολικά 19.000 τόνους τροφίμων, όταν για το χρονικό διάστημα από τον Οκτώβρη του 1941 ως τον Ιανουάριο 1942 θα είχε μόνο 7.000 οσπρίων.¹¹⁴ Θα ακολουθήσουν άλλα δύο ταξίδια του *Χαλαρέν* και του *Stureborg*. Την ίδια περίοδο ο «Πληρεξούσιος του Ράιχ» για την Ελλάδα είχε προσπαθήσει, ανεπιτυχώς, να εισαγάγει 20.000 σιτηρών από την Ιταλία.¹¹⁵

Αυτός όμως ο εισαγόμενος «πλούτος» που είχε στα χέρια της η «Επιτροπή» θα αναβαθμίσει το ρόλο της. Η διάθεση αλεύρων από στάρι για τη διατροφή του πληθυσμού και η αποθήκευσή τους στους «Μύλους Αγ. Γεωργίου» θα της έδινε το δικαίωμα να ασκεί έλεγχο στη διαδικασία άλεσης και διάθεσης των αλεύρων και θα της επέτρεπε να αποκτήσει συμμετοχή σε αποφάσεις πάνω και σε άλλα σημαντικά ζητήματα όπως αυτό της παρασκευής του ψωμιού, υποσκελίζοντας έτσι τις επίσημες κρατικές αρχές. Οι τελευταίες προκειμένου να ικανοποιήσουν τις διαμαρτυρίες των αρτοποιών για το υπέρογκο λειτουργικό κόστος, 1000 πληθωριστικές δραχμές για κάθε 385 οκάδες, είχαν αφήσει «ελεύθερη» τη διαχείριση και την απόδοση των αλεύρων επιτρέποντας τους όμως με αυτό τον τρόπο να κερδοσκοπούν. Η μέχρι τότε

¹¹³ Σύμφωνα με πληροφορίες των βρετανών η κατάσταση είχε χειροτερέψει όσο ποτέ άλλοτε, βλ. HS 5, G/GR/ 841, 21 February 1942

¹¹⁴ Γ.Α.Κ/ Αρχείο Εμμανουήλ Τσουδερού, αποστολή Ε', φάκ 1, εγγρ. 31, «ΣΥΝΟΠΤΙΚΟΣ ΠΙΝΑΚΑΣ ΑΠΟΣΤΑΛΕΤΩΝ ΤΡΟΦΙΜΩΝ ΕΙΣ ΕΛΛΑΔΑ» από 22 Φεβρουαρίου 1942 έως τέλος Απριλίου 1942.

¹¹⁵ F.O 371/33175, R 2710, Memorandum: Conversation with Mr. De Strobel, by Mr. Berry, 5-3-1942

απόδοση 100 οκάδων αραβοσιτάλευρου έδινε 128 οκάδες ψωμιού κακής ποιότητας.¹¹⁶ Σε συνεργασία με έλληνες αξιωματικούς, ύστερα από δοκιμές όπου χρησιμοποιήθηκε αλεύρι από σάρι, η απόδοση ορίστηκε στις 142 οκάδες ψωμιού ανά 100 οκάδες αλεύρων. Οι αρτοπώλες ύστερα από διαμαρτυρίες και από το φόβο μήπως τους επιβληθεί ακόμη δυσμενέστερη ρύθμιση αναγκάστηκαν να ενδώσουν. Το πλεόνασμα των 14 οκάδων θα όδευε με ασφάλεια στα στομάχια των πεινασμένων Ελλήνων και δε θα κατέληγε στη μαύρη αγορά. Τα αποτελέσματα θα φανούν άμεσα η μερίδα θα αυξηθεί στα 60 δράμια ψωμιού από 30.¹¹⁷

Στα πρώτα στάδια η Επιτροπή είχε αναγκαστεί να λειτουργήσει εμπειρικά. Οι νέες συνθήκες επέβαλαν τον ακριβή υπολογισμό των κατόχων δελτίων. Η μετανάστευση προς την επαρχία, οι πρόσφυγες από το εσωτερικό, η τάση των οικογενειών να παρακρατούν το δελτίο των συγγενών τους ακόμη και όταν πέθαιναν, οι εργαζόμενοι που δούλευαν σε επιχειρήσεις που σχετίζονταν με τον «Άξονα» και δικαιούνταν επιπρόσθετη μερίδα αλλά κυρίως τα χιλιάδες πλαστά δελτία που διαχειριζόταν η μαύρη αγορά είχαν σαν αποτέλεσμα τη διασπάθιση αρκετών χιλιάδων πολύτιμων οκάδων. Σύμφωνα με τις εκτιμήσεις της επιτροπής οι ελάχιστες αναγκαίες ποσότητες άρτου για την πρωτεύουσα και την περιφέρεια της έφταναν τις 6.000 τόνους μηνιαίων ενώ οι αντίστοιχες σε τρόφιμα τους 6.000. Τα 60 δράμια ψωμιού και τα 40 οσπρίων αντιπροσώπευαν 700 θερμίδες, ίσες για το μεσημβρινό γεύμα, εξασφαλίζοντας ένα «σιτηρέσιο πείνης». Λαμβάνοντας δείγμα από τα 654 αρτοποιία και τα 2934 παντοπωλεία κατέληξε πως ο πληθυσμός, ο οποίος είχε ανάγκη αρωγής στην πρωτεύουσα, έπρεπε να υπολογιστεί επί τη βάσει του 1.300.000.¹¹⁸

Ο νέος διευθύνων σύμβουλος Ευάγγελος Παπαστράτος, ο οποίος αντικατέστησε τον Αλέξανδρο Ζάννα ύστερα από τη σύλληψη του από τους Ιταλούς με την κατηγορία της κατασκοπίας τον Απρίλη του 1942, εισηγήθηκε την αλλαγή του τρόπου χορήγησης των τροφίμων. Η επιτροπή θα σταματούσε να εφοδιάζει τα Λαϊκά Συσσίτια, πλην των παιδικών, των αναπήρων, των θυμάτων πολέμου και των νοσηλευτικών ιδρυμάτων. Τα συσσίτια, είτε αυτά ήταν τα «Λαϊκά» τα οποία άνηκαν στην ΚΕΣ, είτε αυτά της ΕΟΧΑ, είτε ιδιωτικά ή «βιομηχανικά» θα συνέχιζαν να λειτουργούν με δικά τους τρόφιμα. Η ίδια θα αναλάμβανε τη διανομή, των εφοδίων από το εξωτερικό, μέσω των παντοπωλών στο κοινό, το οποίο θα ήταν εφοδιασμένο με κρατικά δελτία. Το Υπουργείο Επισιτισμού θα παρείχε στην Επιτροπή στοιχεία τα

¹¹⁶ «Τίνα των εξετασθέντων δειγμάτων άρτου, ευρέθησαν πλημμελώς ή πλημμελέστατα εψημμένα τινά των οποίων ήσαν συστάσως λασπώδους, σχεδόν αρτομάζα άψητος, και ως εκ τούτου εκρίθησαν ακατάλληλα προς βρώσιν. Ωσαύτως δείγματά τινα ευρέθησαν νοθευμένα δι' ελύτρων ορύζης, βλ. Αρχείο Αριστοτέλη Κουντουμάρη / ΕΛΙΑ, φάκ. 50.5 «Χημικαί αναλύσεις Γενικού Χημείου Κράτους πωλουμένων τροφίμων κατά τα έτη 1941-1942», «Σημείωμα επί της διαπειστωθείσης νοθείας των τροφίμων και ποτών από 1941 ως σήμερα», Φεβρουάριος 1942.

¹¹⁷ Ευάγγελος Παπαστράτος, ό, π. σελ. 204 -206

¹¹⁸ Αρχείο Νίκου Δέα, φάκ.3, «Υπόμνημα, ΙΙ. Ελάχιστον Ποσόν Αναγκαιούντος Σίτου και Τροφίμων»

οποία θα αντιπαραβάλλονταν με τους ονομαστικούς καταλόγους των παντοπωλών. Στη συνέχεια εκπρόσωπος του ΔΚΕΣ στα αστυνομικά τμήματα, όπου άνηκε το κάθε παντοπωλείο, θα εντόπιζε τα πλαστά δελτία και θα τα ακύρωνε. Τα δελτία του Ερυθρού Σταυρού θα κατανέμονταν ονομαστικά στους παντοπώλες και οι τελευταίοι θα τα συμπλήρωναν έναντι μίας ελάχιστης αμοιβής και θα παρουσίαζαν το βιβλίο με τον ονομαστικό κατάλογο πελατών για έλεγχο.

Η διανομή των τροφίμων θα γινόταν βάσει διατακτικών επ' ονόματι των παντοπωλών προς την Αγροτική Τράπεζα, στις εγκαταστάσεις της οποίας θα γινόταν η αποθήκευση. Ο πελάτης θα λάμβανε τα τρόφιμα από τον παντοπώλη, αφού ο τελευταίος θα απέκοπτε το κουπόνι από το δελτίο. Η παραλαβή θα γινόταν εντός 6 ημερών με την απειλή απώλειας του δικαιώματος. Ο παντοπώλης θα εμφανιζόταν την επόμενη μέρα με το βιβλίο πελατών και τα κουπόνια στην Υπηρεσία Ελέγχου της Επιτροπής, η οποία αφού τα συνέλλεγε θα τα έστελνε για καταστροφή. Με αυτό τον τρόπο θα πολεμούνταν η έκδοση πλαστών δελτίων, τα οποία ισοδυναμούσαν με μεγάλες απώλειες τροφίμων. Το αποτέλεσμα θα ήταν να χτυπηθεί η μαύρη αγορά, οι οικογένειες να ανακτήσουν τη συνοχή τους, να βελτιωθεί η ποιότητα του φαγητού. Προϋπόθεση όμως για την επιτυχία του νέου συστήματος, βάσει των συντακτών του Υπομνήματος, ήταν η αύξηση των εισαγωγών των φορτίων τροφίμων από το εξωτερικό.¹¹⁹

Η «Επιτροπή Υψηλής Διευθύνσεως», όπου συμμετείχαν εκπρόσωποι της Γερμανίας και της Ιταλίας συμφώνησαν με την πρόταση με τη διαφορά όμως πως θα διατηρούνταν τα κρατικά δελτία και όχι αυτά του Ερυθρού Σταυρού. Οι περισσότερες ενστάσεις, για το νέο σύστημα, εκφράστηκαν από την πλευρά του Ιταλού αντιπροσώπου Αρνο. Οι Ιταλοί οι οποίοι τροφοδοτούσαν και οι ίδιοι ιδιωτικά συσσίτια, φοβήθηκαν για τις επιπτώσεις στη λειτουργία τους. Στο τέλος όμως αναγκάστηκαν να ενδώσουν. Η «Επιτροπή» θα πραγματοποιούσε δύο διανομές με το νέο σύστημα. Ήδη από τα τέλη Ιουνίου είχαν καταρτισθεί οι πίνακες των δικαιούχων σε συνεργασία με το Υπουργείο Επισιτισμού. Η πρώτη διανομή τελείωσε σε μερικές μέρες, δίχως προβλήματα. Αρκετές χιλιάδες δελτία αποσύρθηκαν, ως πλαστά, εξασφαλίζοντας αρκετές χιλιάδες μερίδες δικαιώνοντας έτσι τις προβλέψεις της «Επιτροπής» για την ανάγκη αλλαγής του συστήματος διανομών. Η δεύτερη, πραγματοποιήθηκε τον Αύγουστο, περιελάμβανε αμελητέες ποσότητες 100 δρ. ζυμαρικών και 100 δρ. φουντουκόψυχας. Όμως είχε καταφέρει να κερδίσει την εμπιστοσύνη του κοινού, όσον αφορά την αποτελεσματικότητα, να αναδείξει τις ανεπάρκειες των προηγούμενων διανομών και να αποκαλύψει τα δίκτυα «διαρροής» από το χώρο αποθήκευσης ως την τελική διάθεση. Ουσιαστικά είχε καταφέρει, παραμονές της έναρξης του «σοουδικού σχεδίου» να ξεπεράσει το αρχικό στάδιο του αυτοσχεδιασμού και να οργανώσει ένα αποτελεσματικό τρόπο διανομής.¹²⁰

¹¹⁹ Αρχείο Νίκου Δέα, ό. π,

¹²⁰ Ο. π, «Εκθεσις επί της επεργηθείσης 2ας Διανομής

2.3 Η Επαρχία

Παρά τις περιορισμένες ποσότητες τροφίμων που εισήχθησαν από την Τουρκία τον Οκτώβρη του 1941 και παρά τις τεράστιες ανάγκες της περιφέρειας της πρωτεύουσας, η Επιτροπή έκρινε πως κάποια ελάχιστη ποσότητα έπρεπε να σταλεί και στην επαρχία η οποία και αυτή υπέφερε από την πείνα.¹²¹

Το ερώτημα που γεννιόταν ήταν ποιες από τις επαρχίες θα είχαν προτεραιότητα και σε ποιο βαθμό, όσον αφορά την ενίσχυση σε τρόφιμα. Οι κρατικές υπηρεσίες, όπως το Υπουργείο Επισιτισμού, αποδείχθηκαν ανίκανες να παρέξουν τις αναγκαίες πληροφορίες. Οι «Επιτροπή» χρησιμοποίησε παλιότερες απογραφές του πληθυσμού, στατιστικές της αγροτικής παραγωγής και στράφηκε σε φορείς όπως η Αγροτική Τράπεζα, οι Μητροπόλεις και οι Νομαρχίες ώστε να συλλέξει τα αναγκαία στοιχεία. Οι ισχνές ποσότητες τροφίμων, η έλλειψη προσωπικού, οι ακανόνιστες αφίξεις των πλοίων στον Πειραιά, η χρήση των δικτύων μεταφορών από τους κατακτητές, οι κίνδυνοι που ελλόχευαν από τη μεταφορά στην επαρχία οδήγησαν την «Επιτροπή» να αποφασίσει πως οι δικαιούχοι θα ήταν οι εντελώς άποροι, τουλάχιστον για την αρχική περίοδο. Όσον αφορά τους φορείς διαχείρισης, ενθαρρύνθηκε η δημιουργία τοπικών «Επιτροπών Διανομών του Ερυθρού Σταυρού» οι οποίες χωρίστηκαν στις Κεντρικές και στις Τοπικές. Αυτές θα παρείχαν τα στοιχεία των δικαιούχων στις «Νομαρχιακές Επιτροπές Συσσιτίων» που υπάγονταν στην κρατική «Κεντρική Επιτροπή Συσσιτίων».¹²² Πάντως οι αποστολές τροφίμων την περίοδο από τον Οκτώβρη του 1941 έως τον Φλεβάρη του 1942 υπήρξαν ελάχιστες έως μηδαμινές για τις πραγματικές επισιτιστικές ανάγκες.¹²³

Εν τω μεταξύ η πείνα απλωνόταν σαν επιδημία και στην επαρχία ακόμη και στα χωριά και όχι μόνο στα αστικά της κέντρα. Σύντομα οι πρώτοι παράλυτοι, από το λαθούρι θα δώσουν τη θέση τους στην εμφάνιση σκελετωμένων από αβιταμίνωση.

¹²¹ «Η Ένωσις Συνεταιρισμών Επαρχίας Θηβών έχει την τιμήν να υποβάλη Υμίν την παράκλησιν όπως εγκρίνετε, ίνα διατεθούν προς το μόνιμον προσωπικόν αυτής ..., ανά εκατόν (100) οκάδες εις έκαστον τούτων αραβόσιτου ... , δεδομένου ότι οι Υπάλληλοι ούτοι διατηρούν όλοι οικογενείας και ευρίσκονται εντός μίας περιφέρειας, η οποία υπέστη, λόγου αμέσου γειτνίασεως με τα αστικά κέντρα των Αθηνών και του Πειραιώς, τοιαύτην απομύζησιν εκ της ασκηθείσης ενταύθα εις ευρυτάτην κλίμακα μαύρης αγοράς, ώστε να καθίσταται προβληματική η συντήρησις αυτών και των οικογενειών των», βλ. Γ.Α.Κ/ Αρχείο Νομαρχίας Αττικής, φάκ. 30, *Ένωσις Αγροτικών Συνεταιρισμών Θηβών, Προς τον αξιότιμον κύριον νομάρχην Αττικοβοιωτίας*, 19 Ιανουαρίου 1942.

¹²² Αρχείο Νίκου Δέα, φάκ. 7, *Έκθεσις Πεπραγμένων της Β' Διευθύνσεως (Επαρχιών) της Επιτροπής Διαχειρίσεως εν Ελλάδι Αντιπροσωπείας του Διεθνούς Κομιτάτου του Ερυθρού Σταυρού από Οκτωβρίου 1941 μέχρι Σεπτεμβρίου 1942*.

¹²³ Ο Νίκος ο Δέας παρέχει κάποια στοιχεία για τις ποσότητες με επιφυλάξεις όπως παραδέχεται και ο ίδιος μέχρι τη σύνταξη του τελικού πίνακα, βλ. ό. π., *Συγκεντρωτικός Πίνακας Των Διατεθέντων Διά Τας Επαρχίας Τροφίμων από Οκτωβρίου 1941 μέχρι Αυγούστου 1942*.

Στη Χίο η μετανάστευση στην Τουρκία, προς εύρεση τροφίμων, θα λάβει χαρακτήρα μαζικής εξόδου.

Στα τέλη Φεβρουαρίου, όταν αναμένονταν τα πρώτα φορτία σταριού, θα σταλούν στην επαρχία οι πρώτοι επιθεωρητές για τον καλύτερο συντονισμό. Οι κεντρικές επιτροπές στελεχώνονταν, ως επί το πλείστον, από τους κατά τόπους Μητροπολίτες, Νομάρχες, ή διευθυντές τραπεζών, αξιωματικούς του στρατού και της χωροφυλακής. Στις δε τοπικές από τον πρόεδρο της κοινότητας, τον παπά ή τον δάσκαλο. Εν ολίγοις τον εγγράμματο του χωριού. Σε περιπτώσεις όπου χρειαζόταν κεντρική παρέμβαση ή δεν υπήρχε πρόσωπο που θα πληρούσε τις προϋποθέσεις θα διορίζονταν αντιπρόσωπος απευθείας από τον Ερυθρό Σταυρό. Στον κατάλογο των δικαιούχων περιλαμβάνονταν, οι ανάπηροι και τα θύματα πολέμου, οι οποίοι δεν είχαν πόρους, οι γέροι, χήρες και ορφανά τα οποία στερούνταν περιουσίας οι εντελώς άποροι, οι πρόσφυγες από τη Μακεδονία και τη Θράκη, οι δημόσιοι υπάλληλοι, στρατιωτικοί και συνταξιούχοι, οι οποίοι όμως ζούσαν μόνο από το μισθό και τη σύνταξη τους. Ειδική πρόβλεψη υπήρχε για συγκεκριμένες κατηγορίες όπως τα στρατόπεδα συγκεντρώσεως πολιτικών κρατουμένων, των εξόριστων κομμουνιστών, φυλακών, άγγλων αιχμαλώτων, μοναστηριών καθώς και των λιγνιτωρυχείων και επιχειρήσεων κοινής ωφελείας. Εξαιρετέοι κρίθηκαν οι παραγωγοί, αγρότες και κτηνοτρόφοι, οι μεγαλοκτηνοτρόφοι, οι ιδιοκτήτες φορτηγών και μεταφορικών μέσων, οι βιομήχανοι, οι έμποροι, οι επαγγελματίες και οι «αποδεδειγμένως» εύποροι.

Η χορήγηση τροφίμων θα γινόταν κατόπιν αιτήσεως του ενδιαφερομένου και εξακρίβωσης της βασιμότητας αυτής. Τον τελικό λόγο θα είχε η Κεντρική Επιτροπή κάθε νομαρχίας. Τα τρόφιμα θα αποστέλλονταν στην επαρχία με τη μέριμνα του Γραφείου Μεταφορών του Ερυθρού Σταυρού στον Πειραιά και της Αγροτικής Τραπεζής. Σε μέρη όπου υπήρχαν υποκαταστήματα της τελευταίας παρουσία των αντιπροσώπων του Ερυθρού Σταυρού, θα στέλνονταν σε αποθήκες της Αγροτικής Τράπεζας και όπου δεν υπήρχαν την ευθύνη της παραλαβής θα είχαν τα μέλη της Τοπική Επιτροπής, όπου αντιπρόσωπος της θα οριζόταν υπεύθυνος για την ασφαλή μεταφορά τους. Πάντως τόσο οι Κεντρικές όσο και οι Τοπικές θα ενεργούσαν κατόπιν εντολών του Διεθνούς Κομιτάτου του Ερυθρού Σταυρού.¹²⁴

Η επανάληψη των εισαγωγών επέτρεψε την αποστολή κάποιων ποσοτήτων τροφίμων τους επόμενους μήνες, οι οποίες αποτελούνταν κυρίως από όσπρια.¹²⁵ Κύριος αποδέκτης τους ήταν τα συσσίτια, λαϊκά, παιδικά, δημοσιοϋπαλληλικά, των πόλεων όπου σιτίστηκαν 230.000 δικαιούχοι, μέχρι τον Αύγουστο του 1942. Και πάλι όμως ήταν ανεπαρκείς. Η λαϊκή δυσανεμία ήταν διάχυτη. Η οργή ξεχείλιζε και στρεφόταν κατά της Αθήνας η οποία η ίδια αποφάσιζε (συγκεκριμένα το Γ' τμήμα Αττικής) ποιος θα λάβει και στη συνέχεια απορροφούσε το μεγαλύτερο μέρος των

¹²⁴ Ο. π, Γ. *Τρόπος Διαθέσεως Τροφίμων*.

¹²⁵ Ο. π, *Συγκεντρωτικός Πίναξ των εις τας Επαρχίας Διατεθέντων Τροφίμων δια τα Λαϊκά Συσσίτια από Οκτωβρίου 1941 έως τον Αύγουστο 1942*.

εισαγωγών.¹²⁶ Την πολιτική φθορά όμως για διοικητική ανεπάρκεια και μεροληψία θα την εισέπραττε το καθεστώς Τσολάκογλου.¹²⁷

Οι εκθέσεις των επιθεωρητών πιστοποιούσαν πως η ελληνική επαρχία δεν υπέφερε λιγότερο από το κέντρο. Και εκεί εμφανίστηκαν σκηνές σκελετωμένων παιδιών.¹²⁸ Το κριτήριο της «Επιτροπής» για την αποστολή τροφίμων στην επαρχία βάσει της παραγωγής κάθε νόμου είχε σαν αποτέλεσμα να αποκλεισθούν όχι μόνο ορεινές κοινότητες που γειτνιάζαν με σιτοπαραγωγικές περιφέρειες αλλά και νησιά και εργατικά προάστια της Αθήνας όπως η Ελευσίνα.¹²⁹ Στις δε πεδινές το νόμισμα είχε πάψει προ πολλού να αποτελεί μέσο συναλλαγής και οι αγρότες δέχονταν να δώσουν τρόφιμα στους κατοίκους των πόλεων επί τη βάσει της ανταλλαγής.¹³⁰

Περισσότερο όμως αυτό που εξόργιζε τους κατοίκους της υπαίθρου, τόσο των χωριών όσο και των πόλεων ήταν πως στα αντίστοιχα συσσίτια της Αθήνας δεν υπήρχαν διακρίσεις για το ποιός είναι άπορος ή όχι και όλοι συμμετείχαν κανονικά σε αυτά. Αντίθετα στην ύπαιθρο οι προϋποθέσεις ήταν πολύ αυστηρές. Επιπλέον δεν υπήρξαν ανάλογες σε ποσότητα αποστολές αλεύρων από στάρι. Με εξαίρεση το νομό Ευρυτανίας, κάποιες περιοχές της Εύβοιας, της Πελοποννήσου και κάποια νησιά δεν κατέστη δυνατό να σταλούν άλευρα. Επίσης δεν ήταν λίγες οι περιπτώσεις όπου μέλη Επιτροπών διαχειρίστηκαν τα τρόφιμα βάσει των προσωπικών τους πολιτικών φιλοδοξιών. Αν και αρκετά απομακρύνθηκαν σύντομα αντικαταστάθηκαν από «χειρότερα». Αυτή η οργή θα εκφρασθεί με επιθέσεις ακόμα και σε μέλη των επιτροπών που δε σχετίζονταν με αυτά τα δίκτυα αναγκάζοντας τα πολλές φορές να

¹²⁶ « Εις την Πρωτεύουσαν, αναφέρουν αι Επαρχιακαί Επιτροπαί Ερυθρού Σταυρού, λειτουργούν πλην των άλλων και παιδικά συσσίτια, με τρεις περίπου εκατοντάδες χιλιάδες παιδιών, ήτοι με το σύνολον σχεδόν των παιδιών της Πρωτευούσης αδιακρίτως απορίας. Εις τα Επαρχίας τοιαύτα συσσίτια δεν λειτουργούν. Τα εις μερικάς πόλεις και χωριά υπάρχοντα, δεν εκπληρούν τον προορισμόν των λόγω του περιορισμένου των παρεχόμενων τροφίμων και του ακανονίστου των αποστολών. Και όμως και τα παιδιά μας έχουν εξ' ίσου ανάγκην σιτίσεως, όπως και τα των Αθηνών», βλ. ό. π, φάκ. 3 *Σημείωμα επί της ανάγκης δημιουργίας παιδικών συσσιτίων εις τας επαρχίας.*

¹²⁷ « Δημόσιοι υπάλληλοι Σκάλας Ωρωπού εξηρέθημεν παρανόμως διανομής χορηγηθείσης πάρ' Ερυθρού Σταυρού οσπρίων στοπ. Διαμαρτυρόμενοι δι' άτοπον ενέργειαν επιτροπής παρακαλούμεν ευσεβάστως συμπεριληφθώμεν διανομής καθόσον απειλούμεθα εκ πείνης θανάτου...», βλ. Γ.Α.Κ/ Αρχείο Νομαρχίας Αττικής, φάκ. 30, αριθ. πρωτ. 1105, *Προς Πρόεδρον Κυβερνήσεως, Αρχιεπίσκοπον Αθηνών, Υπουργείον Επισιτισμού, Νομαρχίαν Αττικής, Ερυθρόν Σταυρόν*, 13 -1-1942

¹²⁸ 2, « Τα παιδιά εις αυτά παρουσιάζουν την όψιν σκελετώδη», βλ. ό.π

¹²⁹ Βασίλης Σφυρόερας, *Ιστορία της Ελευσίνας. Από τη Βυζαντινή περίοδο μέχρι σήμερα*, τόμ. Β', Ελευσίνα, Δήμος Ελευσίνας, 2005, σελ. 115.

¹³⁰ «Οι παραγωγοί δεν εδέχοντο χρήματα. Αι συναλλαγαι γίνονταν μόνο δι' ανταλλαγής», βλ. Αρχείο Νίκου Δέα ό. π,

παραιτηθούν. Σε πόλεις όπως η Χαλκίδα, η Κόρινθος, η Κύμη, η Ιτέα θα ξεσπάσουν μικρο-εξεγέρσεις και θα ακουστούν για πρώτη φορά συνθήματα «ανατρεπτικά».¹³¹

Παραμονές της έναρξης του «σουηδικού σχεδίου» είχαν δημιουργηθεί 35 «Κέντρικές» και περισσότερες από 1000 κοινοτικές επιτροπές.¹³² Αυτό που είχε καταφέρει η «Επιτροπή» ήταν η σύνταξη καταλόγου με 3.000 κοινότητες που έχριζαν βοήθειας. Μέσα σε αυτές δεν περιλαμβάνονταν περιφέρειες όπως της Αν-Μακεδονίας και Θράκης και των Ιονίων νήσων, οι οποίες προορίζονταν να προσαρτηθούν από τους κατακτητές. Σύμφωνα με μετριοπαθείς εκτιμήσεις 668.000, δηλ. το 1/8 του πληθυσμού έχριζαν άμεσης βοήθεια. Αυτό μεταφραζόταν σε 2.700 στάρι, μόνο για το μήνα Σεπτέμβρη, τους οποίους μόνο ο ΔΕΣ ήταν σε θέση να τους εισάγει.¹³³

¹³¹ Ο. π, φάκ. 7, «Εξωτερικήν Οργάνωσιν».

¹³² Ο. π, *ΕΞΩΤΕΡΙΚΗ ΟΡΓΑΝΩΣΙΣ*, α) *Επιτροπαί Διανομών Διεθνούς Ερυθρού Σταυρού*.

¹³³ Ο. π, *Σημείωμα δια την Επιτροπήν Διαχειρίσεως Διανομών Τροφίμων επί της αμέσου ανάγκης ενισχύσεως δι' αλεύρων*, Αθήνα 5 Σεπτεμβρίου 1942.

2.4 Ο απολογισμός

Οι ποσότητες τροφίμων που διαχειρίστηκε η «Επιτροπή Διαχείρισης Αποστολών Τροφίμων» του Δ.Ε.Σ. αφορούσε σχεδόν αποκλειστικά αυτές που εισήχθηκαν από το εξωτερικό, με τη συγκατάθεση της Μεγ. Βρετανίας.

Οι ποσότητες όσο και η ποιότητα τους που εισήχθηκαν από τον Οκτώβρη του 1941 – ως τον Αύγουστο του 42, δε μπορούσαν σε καμία περίπτωση να καλύψουν τις ανάγκες εισαγωγών σε τρόφιμα της κατοχική Ελλάδα. Τα φορτία από την Τουρκία έφτασαν τις 17.000 τόνους. Αποτελούνταν κυρίως από όσπρια και αυτά σε πολύ κακή κατάσταση. Οι αποστολές σε στάρι και αλεύρι που επέτρεψαν να φθάσουν οι σύμμαχοι ανήρθαν στις 20.000 τόνους. Σε αυτές πρέπει να προστεθούν άλλες 2.000 τόνοι αραβοσιτάλευρου που παραχωρήθηκαν από το κατοχικό Υπουργείο Επισιτισμού, συν τρόφιμα που αποτελούσαν δωρεές ιδρυμάτων όπως αυτό της Καθολικής Πρόνοιας. Συνολικά οι ποσότητες που είχε στη διάθεση της δεν ξεπέρασαν τις 45.000 τόνους.¹³⁴

Η κατακόρυφη αύξηση των θανάτων σε δήμους της πρωτεύουσας παρατηρείται την ίδια περίοδο με τις εισαγωγές. Σε εργατικά προάστια όπως η Ελευσίνα και το Λαύριο ή αύξηση θανάτων παρατηρείται ήδη από το Σεπτέμβρη του 1941. Ο Σφυρόερας, έχοντας μελετήσει τα ληξιαρχικά έγγραφα της πρώτης έχει καταλήξει πως η αύξηση των θανάτων οφείλεται αποκλειστικά στην πείνα, όταν οι θάνατοι από παθολογικά αίτια παραμένουν σε σταθερά επίπεδα.¹³⁵ Σε ανάλογα συμπεράσματα έχει καταλήξει και η Γεωργία η Τζαβάρα για δήμους όπως η Ν. Σμύρνη.¹³⁶ Ενδιαφέρον παρουσιάζουν τα ευρήματα της Μπουρνόβα όσον αφορά τον τόπο θανάτου. Μεγάλο μέρος από αυτούς που δεν πέθαναν σπίτι, πέθαναν σε κλινική ή νοσοκομείο, δηλ. ιδρύματα που κατά προτεραιότητα εφοδιάζονταν από την ΕΔΑΤ.¹³⁷

Παράλληλα με την επισιτιστική κρίση, στα τέλη Δεκέμβρη η περιοχή της πρωτεύουσας βίωσε και μία ενεργειακή. Οι Βρετανοί βύθισαν ιταλικά πλοία που μετέφεραν κάρβουνο στην Ελλάδα.¹³⁸ Αυτό προοριζόταν για τη λειτουργία των

¹³⁴ Ο, π, φάκ. 1-2, αριθμ. εγγρ. 1 – 27// Evangelos Papastratos, *Rapport final de son activite Octobre 1941 - Aout 1942*, Αθήνα, Comite International de la Croix-Rouge en Grece, σελ. Tableau I - XVI

¹³⁵ Βασίλης Σφυρόερας, ό. π, σελ. 116

¹³⁶ Γεωργία Τζαβάρα, *Η ΜΑΣΤΙΓΑ ΤΗΣ ΚΑΤΟΧΗΣ. Η πείνα ως αιτία θανάτου στην Κατοχή (1941- 1944) και η αναζήτηση των θυμάτων της*. Αδημοσίευτη διπλωματική εργασία, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα, 2007, σελ. 86.

¹³⁷ *Αρχειοτάξιο τεύχ 7*, Ευγενία Μπουρνόβα, Θάνατοι από πείνα Η Αθήνα του χειμώνα 1941- 1942, σελ. 66.

¹³⁸ « ...Φθάνει να σκεφθώ τις ποιούς λόγους εις τους οποίους οφείλεται η έλλειψις καυσίμων- καταστροφή γεφυρών από τους Βρεταννούς και τορπιλλισμός υπ' αυτών

λιγνιτωρυχείων και των σιδηροδρόμων. Οι συνέπειες ήταν να υπάρχουν μεγάλοι περιορισμοί στη λειτουργία τους,¹³⁹ καθώς και του φωταερίου,¹⁴⁰ των μέσων μαζικής μεταφοράς της πρωτεύουσας, στην υδροδότηση, στην ηλεκτροδότηση¹⁴¹ σε ένα χειμώνα με πολύ χαμηλές θερμοκρασίες.¹⁴² Δεν είναι τυχαίο πως έχουμε σε κάποιες συνοικίες της Αθήνας αύξηση των θανάτων και από παθολογικά αίτια.¹⁴³ Αρνητικό ρόλο όμως έπαιξαν και οι δυσχέρειες στην λειτουργία του σιδηροδρομικού δικτύου ο οποίες περιόρισαν τις εισαγωγές προμηθειών από την επαρχία.¹⁴⁴ Όλοι αυτοί οι παράγοντες θα συμβάλουν στην αύξηση των θανάτων στην περίοδο αυτή. Σε ένα σύνολο δήμων της περιφέρειας Αττικής αποτυπώνεται καθαρά αυτό:

πλοίων μεταφερόντων εις Ελλάδαν γαιάνθρακα...», βλ. *Ακρόπολις*, 23 Δεκεμβρίου 1941.

¹³⁹ «Φέρεται εις γνώσιν του κοινού ότι λόγω ελλείψεως επαρκούς καυσίμου ύλης από του Σαββάτου, 27 τρέχοντος επέρχονται αι κάτωθι τροποποιήσεις δρομολογίων επί του Δικτύου: ...», βλ. *Ακρόπολις*, 27 Δεκεμβρίου 1941

¹⁴⁰ «Πολυάριθμοι καταναλωταί αεριόφωτος τονίζουν δι' επιστολών των την ανάγκην όπως επαναληφθή η παροχέτευσις αυτού μέχρις ενός μικρού ορίου...», βλ. *Ακρόπολις*, 20 Δεκεμβρίου 1941

¹⁴¹ «Από σήμερον τα τραμ θα λειτουργούν από 8, πμ έως 2 μ.μ. Κατέστησαν αναγκαίοι και νέοι περιορισμοί εις την λειτουργία του ηλεκτρικού ρεύματος», βλ. *Ακρόπολις*, 21 Δεκεμβρίου 1941.

¹⁴² Ακόμη και κρούσματα θανάτων από μαγκάλια θα σημειωθούν. «...Δια να ζεσταθούν άναψαν το μικρό μαγκαλάκι που είχε ο Γερακίτης και συνομιλούντες απεκοιμήθησαν...», «... η παγωνιά της νυκτός ήτο μοναδική, τουλάχιστον δια τον εφετερινόν χειμώνα...», βλ. *Ακρόπολις*, «Τελευταία χάδια δύο αγαπημένων δίπλα από το μοιραίο μαγκάλι», «Το κρύο εις τας Αθήνας», 25, 31 Δεκεμβρίου 1941

¹⁴³ Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα του Βύρωνα και της Καισαριανής, βλ. Μενέλαος Χαραλαμπίδης, ό. π, σελ. 80

¹⁴⁴ Αυτές υπολογίζονταν σε 350 τόνους ημερησίως, βλ. *Ακρόπολις*, «Γεώργιος Μαργαρίτης, Από την Ήττα στην Εξέγερση, Αθήνα, Ο Πολίτης, 1993, σελ. 90

Δήμοι	Θάνατοι ανά μήνα											
	Σεπ. 40	Σεπ. 41	Οκτ. 40	Οκτ. 41	Νοέμ. 40	Νοέμ. 41	Δεκ. 40	Δεκ. 41	Ιάν. 41	Ιάν. 42	Φεβ. 41	Φεβ. 42
Αθήνας	502	853	536	1089	546	1677	760	3613	807	3096	650	2802
Αμαρουσίου	23	18	18	30	18	44	21	62	24	63	27	64
Βύρωνος	-	85	-	130	39	267	39	340	46	297	37	266
Ελευσίνος	6	21	4	11	5	23	8	31	16	41	11	37
Ζωγράφου	4	2	4	7	5	28	7	43	4	25	4	24
Λαυρεωτικής	3	9	6	20	3	57	8	122	9	151	6	97
Μεγαρέων	12	6	10	15	19	15	9	25	21	30	20	38
Ν. Πέραμος	-	-	2	2	-	4	-	2	-	6	-	1
Ν. Σμύρνης	8	12	14	21	14	58	15	82	9	94	11	66
Πειραιώς	166	295	203	458	220	921	252	1348	266	1613	247	1062
Πεντέλης	1	30	3	39	-	38	2	32	3	33	3	35
Ταύρος	9	11	6	18	8	65	14	89	8	77	5	61
Φιλοθέης	-	-		1	-	-	-	-	1	3	-	-
Ψυχικού	-	1	-	1	-	-	-	4	1	-	-	-

Ούτε όμως οι επαναλήψεις των εισαγωγών, το Φεβρουάριο του 1942 είχαν κάποια θετική συμβολή στην καταπολέμηση της πείνας. Στους ίδιους δήμους παρατηρείται όχι μόνο μείωση αλλά σε κάποιες περιπτώσεις και αύξηση.

Δήμοι	Θάνατοι ανά μήνα											
	Μαρ 41	Μαρ 42	Απρ 41	Απρ 42	Μάι 41	Μάι 42	Ιούν 41	Ιούν 42	Ιούλ 41	Ιούλ 42	Αυγ 41	Αυγ 42
Αμαρουσίου	15	65	13	26	23	22	24	26	25	34	20	25
Αθήνας	733	2738	683	1899	708	1467	753	1316	716	1417	729	1143
Βύρωνος	53	273	75	174	61	123	66	114	79	143	90	130
Ελευσίνος	12	51	8	31	9	19	18	27	19	30	9	21
Ζωγράφου	4	30	7	12	13	10	7	15	8	16	9	5
Λαυρεωτικής	12	133	4	63	10	29	5	35	8	21	6	97
Μεγαρέων	15	47	17	30	21	29	17	23	16	14	7	15
Ν. Πέραμος	-	6	-	6	1	3	2	1	3	8	4	-
Ν. Σμύρνης	15	57	10	45	18	33	12	37	15	33	23	18
Πειραιώς	219	1092	271	684	214	553	231	606	215	509	263	412
Πεντέλης	2	25	4	28	4	28	8	45	17	39	18	36
Ταύρος	13	78	9	46	9	37	10	26	13	32	10	25
Φιλοθέης	0	2	0	2	0	1	0	0	0	1	0	3
Ψυχικό	0	3	0	0	1	0	0	0	1	1	0	1

¹⁴⁵

¹⁴⁵ Τα στοιχεία για τη σύνταξη των παραπάνω πινάκων συλλέχθηκαν από τις αναφορές των ληξιαρχείων δήμων της περιφέρειας Αττικής προς τη Νομαρχία Αττικής. Εξαιρέση αποτελούν οι δήμοι Αθηνών και Πειραιώς όπου αντλήθηκαν από το κείμενο του κυρίου Χρήστου Λούκου με τίτλο « Η πείνα στην Κατοχή. Δημογραφικές και Κοινωνικές διαστάσεις, βλ. Γ.Α.Κ. Αρχείο Νομαρχίας Αττικής// Χρήστος Λούκος, Η πείνα στην κατοχή. Δημογραφικές και κοινωνικές διαστάσεις, στο: Χρήστος Χατζηιωσήφ, Προκόπης Παπαστράτης (επίμ.), *Ιστορία της Ελλάδας του 20^{ου} αιώνα*, τομ. Γ' 1, Αθήνα, Βιβλιόραμα, 2007, σελ. 219-224.

Μόνο όταν θα είχε στα χέρια φορτία σταριού, στα τέλη Μαρτίου, αναβαθμίζοντας παράλληλα το σύστημα διανομής μπόρεσε να συνεισφέρει μία ουσιαστική βοήθεια. Αλλά και πάλι η συμβολή της ήταν αμελητέα. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι ο δήμος Πεντέλης στον οποίο υπήρχε το σανατόριο και είχε μεταφερθεί το νοσοκομείο παιδών και σε αυτό οφείλεται σε μεγάλο βαθμό το υψηλότατο ποσοστό θανάτων.¹⁴⁶ Παρά την προνομιακή τροφοδοσία των νοσοκομείων εξακολουθεί να παρουσιάζει υψηλότατη θνησιμότητα. Τα πραγματικά αίτια της μείωσης μάλλον πρέπει να αναζητηθούν στην αποκατάσταση της λειτουργία των σιδηροδρόμων, την άνοδο της θερμοκρασίας, στη μετανάστευση τόσο στο εσωτερικό όσο και στο εξωτερικό καθώς και στη νέα σοδειά.¹⁴⁷

Άξια αναφοράς όμως είναι και μία άλλη επιχείρηση που σχετίζεται με στελέχη της ΕΔΑΤ. Αυτή της λήψης φωτογραφιών όπου θα έδειχναν το μέγεθος του λιμού που επικρατούσε στην Αθήνα, απεικονίζοντας τις ουρές ανθρώπων που περίμεναν στα συσσίτια, τα σκελετωμένα παιδιά κ.τ.λ. Το ποσό δόθηκε από τον Αλέξανδρο Ζάννα στον Αριστοτέλη Κουτσουνάρη.¹⁴⁸ Αυτός σε συνεργασία με αστυνομικούς της Εγκληματολογικής Υπηρεσίας καθώς και τον αρχιτέκτονα Τσελέπη τράβηξαν μία σειρά φωτογραφιών που παρουσίαζαν την έκταση του προβλήματος μα πάνω από όλα τις συνέπειες της πείνας. Τα αρνητικά στάλθηκαν στη Μέση Ανατολή μέσω του «Κουρτουλούς». Αλλά αντίγραφα παραδόθηκαν στον Brunel με σκοπό την αποστολή τους στην Ελβετία, μαζί με τις χημικές αναλύσεις των τροφίμων που κυκλοφορούσαν στην ελεύθερη αγορά. Τα τελευταία θα καθυστερούσαν τρεις μήνες να φτάσουν στον προορισμό τους. Με αυτά η εξόριστη ελληνική κυβέρνηση θα εκδώσει το λεύκωμα με τίτλο « Starvation in Greece» με σκοπό την ενημέρωση της κοινής γνώμης των Η.Π.Α και της Αγγλίας.¹⁴⁹

Το διακύβευμα για τον αντικαταστάτη της την «Επιτροπή Διαχειρίσεως Βοηθημάτων εν Ελλάδι» θα ήταν να μην επαναληφθεί ο καταστροφικός λιμός του χειμώνα του 1941- 1942. Αυτό θα εξαρτιόνταν από ένα σύνολο παραγόντων όπως η συνεχής τροφοδοσία από το εξωτερικό, η στάση των κατοχικών κυβερνήσεων,¹⁵⁰ καθώς, ο σεβασμός των κατοχικών δυνάμεων στις συμφωνίες που είχαν υπογράψει μα πάνω από όλα από την έκβαση του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου

¹⁴⁶ Ευγενία Μπουρνόβα, ό. π, σελ. 54

¹⁴⁷ Οι Ιταλοί είχαν εισαγάγει ποσότητες σταριού το χειμώνα του 1941 με σκοπό τη χρησιμοποίηση του όμως ως σπόρου για την επικείμενη σοδειά, βλ. *Ακρόπολις*, Κυριακή 28 Δεκεμβρίου 1941

¹⁴⁸ Αλέξανδρου Ζάννα, ό. π, σελ. 26

¹⁴⁹ Ο Ζάννας είχε στείλει στην Ελβετία τρία αντίγραφα, ένα για το Δ.Κ.Ε.Σ, ένα για την ελβετική κυβέρνηση και ένα για το βρετανό πρέσβη. Η γραμματέας του Brunel θα τα ξεχνούσε στο συρτάρι!, βλ. Αρχείο Αριστοτέλη Κουτσουνάρη, φάκ. 46.1// Αλέξανδρου Ζάννα, ό. π, σελ. 27 -28

¹⁵⁰ Ο υποργός επισιτισμού Καραμάνος θα έδινε την εντολή οι τοπικές αρχές να μην εμποδίζουν την αγορά από τις Υπηρεσίες Εφοδιασμού των Κατοχικών δυνάμεων, βλ. Αρχείο Νομαρχίας Ατικής, φάκ. 30

2.5 Η προεργασία για την οργάνωση της «Επιτροπής Διαχείρισης Βοηθημάτων εν Ελλάδι»

Κατά τη διάρκεια των διαπραγματεύσεων της Ρώμης οι απεσταλμένοι τόσο του ΔΚΕΣ όσο και οι σουηδοί διπλωμάτες είχαν κατορθώσει να υπερκεράσουν τις ιταλικές προσπάθειες η όλη επιχείρηση να τεθεί υπό την επίβλεψη της «Επιτροπής Υψηλής Διεύθυνσης». Η καταρχάς συμφωνία της Ρώμης προέβλεπε πως η όλη επιχείρηση θα πραγματοποιούνταν υπό την αιγίδα του ΔΚΕΣ. Η «Εκτελεστική Επιτροπή»¹⁵¹, που θα σχηματιζόταν, θα αναλάμβανε τη διαχείριση και τη διανομή των τροφίμων. Θα τη στελέχωναν 7 Σουηδοί και 7 Ελβετοί αντίστοιχα, δηλ. πολίτες ουδέτερων χωρών, με σουηδό πρόεδρο. Ο ρόλος της «Επιτροπής Υψηλής Διεύθυνσης», στην οποία συμμετείχαν εκπρόσωποι των κατοχικών δυνάμεων, θα περιοριζόταν σε αυτόν του συνδέσμου μεταξύ των κατοχικών δυνάμεων και της «Επιτροπής».

Η αμερικανική και η βρετανική πλευρά είχαν συναινέσει αρχικά στους όρους της συμφωνίας. Στην πορεία όμως, ιδιαίτερα η βρετανική πλευρά, στις συζητήσεις της με τη σουηδική θα εκφράσει τις επιφυλάξεις της όσον αφορά το αρχικό σχέδιο του Junod. Θα προτιμούσε η ίδια η σουηδική κυβέρνηση και ο Σουηδικός Ερυθρός Σταυρός να αναλάμβανε και την αιγίδα. Αυτό που φοβόταν η αγγλική πλευρά ήταν μήπως δεχθεί πιέσεις από το ΔΚΕΣ στο μέλλον για την τροποποίηση του αρχικού σχεδίου σε περίπτωση που η όλη επιχείρηση δεν βρισκόταν στον απόλυτο έλεγχο του Σουηδικού Ερυθρού Σταυρού. Τα διπλωματικά της μέσα για να πείσει ένα ανεξάρτητο οργανισμό όπως ήταν ο Ερυθρός Σταυρός ήταν πολύ λιγότερα από αυτά που είχε στην περίπτωση της σουηδικής κυβέρνησης. Το πρόβλημα όμως ήταν πως η Ιταλία είχε αποδεχθεί το σχέδιο του Junod. Ο Mallet, άγγλος πρέσβης στη Στοκχόλμη, είπε ο πρόεδρος της «Επιτροπής» θα ήταν ο Σουηδός διπλωμάτης Paul Mohn και όχι ο ελβετός Brunel. Αρχικά θα έπρεπε να δημιουργηθεί η εντύπωση πως το «σχέδιο» βρίσκεται υπό την επίβλεψη του ΔΚΕΣ, τουλάχιστον μέχρι να έμπαινε σε λειτουργία. Ο Boheman, ο σουηδός υπουργός των εξωτερικών, συμφώνησε πως θα ήταν πρόωρο να γίνουν αλλαγές σε αυτή τη φάση. Στην περίπτωση όμως που η αγγλική κυβέρνηση επέμενε θα έπρεπε να καθορισθούν τα βήματα που έπρεπε να γίνουν ώστε να επιτρέψουν στη σουηδική πλευρά την πλήρη ανάληψη, χωρίς όμως να θέσει σε κίνδυνο το σχέδιο.¹⁵²

Τις επόμενες μέρες ο Mallet θα μετέφερε τις επίσημες απόψεις του Foreign Office στη σουηδική κυβέρνηση. Αυτές ήταν πως επιπλέον διαπραγματεύσεις θα έπρεπε να γίνουν από τη σουηδική πλευρά. Ο λόγος ήταν πως η σουηδική κυβέρνηση είχε διαβεβαιώσει την αγγλική πως οι όροι που είχε θέσει θα τηρούνταν. Αυτή τη

¹⁵¹ Αυτή ήταν η ονομασία που χρησιμοποιούσαν σε αυτό το στάδιο των διαπραγματεύσεων. Για την ακρίβεια «Committee of Action».

¹⁵² F.R.U.S, 1942, vol. IV, *Near East and Africa*, 868.48/3167 telegram, *The Minister of Sweden (Johnson) to the Secretary of State*, Stockholm, June 29, 1942

σουηδική πρωτοκαθεδρία την είχαν αποδεχθεί και οι Γερμανοί. Επιπλέον οι Σουηδοί, που θα στελέχωναν την «Επιτροπή», θα έπρεπε να επιμείνουν όσον αφορά τη μέθοδο διάθεσης των τροφίμων στον πληθυσμό και να τηρούν τους όρους που είχε θέσει η βρετανική πλευρά. Η ανησυχία της Αγγλίας ήταν μήπως το ΔΚΕΣ, έχοντας στα χέρια του τις παραπάνω ποσότητες τροφίμων αποκτούσε αποφασιστικό ρόλο στο τρόπο διάθεσης τους με βάση το καταστατικό του και όχι τις συμφωνίες. Μάλιστα το «κατηγορούσε» πως είχε πουλήσει ποσότητες σταριού στο ελληνικό Υπουργείο Επισιτισμού.¹⁵³ Ο Boheman απάντησε πως τα εφόδια θα έπρεπε να παραδοθούν στον αντιπρόσωπο του Σουηδικού Ερυθρού Σταυρού και πρώτο προέδρο της «Επιτροπής» Paul Mohn. Επίσης θα επικοινωνούσε με το σουηδικό προξενείο στο Μόντρεαλ, από όπου θα αναχωρούσαν τα πλοία, δίνοντας οδηγίες.¹⁵⁴

Τις επόμενες μέρες ο βρετανός πρέσβης θα επιδώσει στη σουηδική κυβέρνηση νέο υπόμνημα σχετικά με το ζήτημα του ελληνικού επισιτισμού. Σε αυτό απέκλειε κάθε πιθανότητα πώλησης ή παραχώρησης των εφοδίων στο κατοχικό ελληνικό υπουργείο Επισιτισμού, έστω σε μία συμβολική τιμή ανά κιλό, ώστε να καλυφθεί το λειτουργικό κόστος. Το μόνο που θα ήταν πρόθυμο να δεχθεί ήταν μία ελάχιστη χρέωση για να καλυφθούν κάποια από τα βασικά έξοδα. Ο πραγματικός φόβος της βρετανικής κυβέρνησης ήταν πως μία διανομή που θα πραγματοποιούνταν με εμπορικούς όρους από ένα φορέα όπως το Υπουργείο Επισιτισμού ουσιαστικά θα οδηγούσε στον έλεγχο της βοήθειας από τις κατοχικές δυνάμεις. Απώτερος όμως σκοπός της ήταν η εφαρμογή του όρου που προέβλεπε πως οι κατοχικές δυνάμεις ήταν υποχρεωμένες να εισάγουν ίσες ποσότητες τροφίμων για αυτές που θα επέτασσαν από την ντόπια παραγωγή. Στις προτάσεις των Σουηδών για αύξηση της βοήθειας σε άλλα είδη η απάντηση ήταν ουσιαστικά αρνητική. Η μόνη εξαίρεση που θα μπορούσε να γίνει ήταν σε φαρμακευτικά είδη, υπό το όρο όμως πως η σουηδική κυβέρνηση θα ήταν ικανοποιημένη από τη διανομή. Εν ολίγοις η Βρετανική Κυβέρνηση περίμενε πως τόσο η «ντόπια παραγωγή όσο και το εισαγόμενο στάρι θα διανέμονταν με δίκαιους όρους στον ελληνικό λαό».¹⁵⁵

Στις αιτιάσεις της βρετανικής πλευράς θα συμφωνούσε και η αμερικανική. Αν και ήταν ικανοποιημένη από την ακεραιότητα και την αξιοπιστία της πρώτης επιτροπής που είχε δημιουργηθεί από το ΔΚΕΣ και τις προσπάθειες των Junod και Brunel συμφωνούσε πως έπρεπε να δοθούν περισσότερες αρμοδιότητες στους σουηδούς αντιπροσώπους, «επειδή η σουηδική κυβέρνηση έχει αναλάβει τις διαπραγματεύσεις με τις κυβερνήσεις του Άξονα και έχει λάβει διαβεβαιώσεις σε σχέση με τους όρους που διέπουν τη διανομή αυτών των εφοδίων και της ελληνικής εγχώριας παραγωγής

¹⁵³ Σε τηλεγράφημα του το «Δ.Κ.Ε.Σ» θα απέρριπτε αυτές τις κατηγορίες, βλ. Γ.Α.Κ/Αρχείο Εμμανουήλ Τσουδερού, αποστ. Ε, φάκ. 2, αριθ. εγγρ.54, Γενεύη 4 Ιουλίου 1942

¹⁵⁴ Ό, π. 868.48/3619 telegram, *The Minister of Sweden (Johnson) to the Secretary of State*, Stockholm, July 3, 1942

¹⁵⁵ Ό, π. 868.48/3173 telegram, *The Minister of Sweden (Johnson) to the Secretary of State*, Stockholm, July 9, 1942

προς όφελος του ελληνικού λαού». Το ΔΚΕΣ παρά τις προσπάθειες του είχε φανεί ανίκανο να πείσει του Γερμανούς, οι οποίοι κρατούσαν μεγάλα αποθέματα λαδιού, να απελευθερώσουν έστω 400 τόνους το μήνα, αναγκαίους για τη λειτουργία των συσσιτίων στην πρωτεύουσα. Από τη στιγμή που το «σουηδικό σχέδιο» θα έμπαινε σε εφαρμογή η Αμερικανική και η Βρετανική κυβέρνηση θα εφιστούσαν την προσοχή της Σουηδικής στην εφαρμογή του όρου που προέβλεπε πως για κάθε πλεόνασμα της ντόπιας παραγωγής που θα εξάγονταν από τους κατακτητές οι τελευταίοι θα ήταν υποχρεωμένοι να εισάγουν ίσες ποσότητες τροφίμων. Όσον αφορά τις επιπλέον ποσότητες φαρμάκων, αυτές θα υπόκειντο στον έλεγχο της αμερικανικής «Επιτροπής Οικονομικού Πολέμου» και του βρετανικού «Υπουργείου Οικονομικού Πολέμου» όσον αφορά τις ποσότητες και το τύπο των φαρμάκων προτού λάβουν την τελική έγκριση για εξαγωγή.¹⁵⁶

Τις επόμενες μέρες θα δίνονταν στον τύπο οι βασικοί όροι του σχεδίου. Σε αυτό ουσιαστικά ανακεφαλαίωναν αυτά που προηγουμένως είχαν αποφασιστεί. Αφού αναγνώριζε πως οι προηγούμενες εισαγωγές τροφίμων από την Τουρκία, οι οποίες είχαν πραγματοποιηθεί υπό την επίβλεψη του ΔΚΕΣ, αν και είχαν σώσει ζωές είχαν αποδειχθεί ανεπαρκείς στο να δώσουν μόνιμη λύση στην επισιτιστική κρίση. Για αυτό οι κυβερνήσεις των ΗΠΑ και της Μεγάλης Βρετανίας είχαν δώσει τη συγκατάθεση τους για την εξαγωγή 15.000 σταριού μηνιαίως, υπό τον όρο όμως ότι αυτή η βοήθεια μαζί με τη ντόπια παραγωγή θα διανεμόνταν προς όφελος του ελληνικού λαού και οι δυνάμεις κατοχής θα έδιναν τις δυνατότητες στην ουδέτερη επιτροπή να πράξει αυτό. Οι εμπόλεμοι θα έδιναν εγγυήσεις ασφαλούς διέλευσης για τα σουηδικά πλοία που θα μετέφεραν τη βοήθεια. Οι δυνάμεις του Άξονα είχαν συμφωνήσει με τους παραπάνω όρους στις διαπραγματεύσεις με τη Σουηδική Κυβέρνηση. Θα συγκροτούνταν μία μικτή ουδέτερη σουηδό-ελβετική επιτροπή ή οποία θα είχε την ευθύνη για τη διαχείριση και διανομή της βοήθειας, υπό την επίβλεψη του ΔΚΕΣ. Όλα αυτά με την υπόμνηση πως «ο ανεφοδιασμός ούτος δεν είναι διάρρηξις του αποκλεισμού ... αλλ' αποτελεί εξαίρεσιν...» αλλά και την προειδοποίηση «...να μην τεθεί εν κινδύνω πρόγραμμα».¹⁵⁷ Ουσιαστικά Οι Η.Π.Α και ιδιαίτερα η Αγγλία είχαν την επίβλεψη της όλης επιχείρησης επισιτισμού της Κατοχικής Ελλάδας.¹⁵⁸ Ο ρόλος της ελληνικής κυβέρνησης περιοριζόταν στην «ενεργό» οικονομική υποστήριξη και συνεργασία στην όλη επιχείρηση.¹⁵⁹

¹⁵⁶ Ό. π, 868.48/3213 telegram, *The Department of State to the British Embassy*, Memorandum Regarding Greek Relief Shipments on Swedish Vessels, Washington, July 28, 1942

¹⁵⁷ Γ.Α.Κ/ Αρχείο Εμμανουήλ Τσουδερού, ό. π, Λονδίνον 8 Αυγούστου 1942.

¹⁵⁸ Ό. π, 868.48/3231 telegram, *Press Release Issued by the Department of State*, August 7 1942

¹⁵⁹ Το κόστος των καυσίμων, των ναύλων, των ασφάλιστρων θαλάσσης και πολέμου βάραιναν την Ελληνική κυβέρνηση και πληρώνονταν μέσω της ελληνοαμερικανικής οργάνωσης Greek War Relief Association, βλ Γ.Α.Κ/ Αρχείο Εμμανουήλ Τσουδερού,

2.6 Η συγκρότηση της «Επιτροπής Διαχείρισης Βοηθημάτων εν Ελλάδι»

Αρχές Σεπτεμβρίου θα φτάσει στην Αθήνα ο Σουηδός πρέσβης στη Σόφια Allard. Στη συνάντησή του με τον Junod, εκπρόσωπο του ΔΚΕΣ στην Αθήνα, ξεκαθάρισε πως όσον αφορά τις εισαγόμενες ποσότητες σταριού λογοδοτούσε μόνο στη δική του κυβέρνηση. Στη συνέχεια του επέδειξε έγγραφα που έδειχναν πως η όλη επιχείρηση ήταν υπό τον αυστηρό έλεγχο της Βρετανίας. Ο φόβος μήπως η αγγλική πλευρά διατάξει την παύση της επιχείρησης και την επιστροφή στο καθεστώς του αποκλεισμού θα αναγκάσει το Διεθνές Κομιτάτο να αποδεχθεί την πρωτοκαθεδρία των σουηδών αντιπροσώπων.¹⁶⁰

Στις 2 Σεπτεμβρίου θα έφτανε στην Αθήνα ο Σουηδός πρώτος πρόεδρος της νέας «Επιτροπής Διαχείρισης Βοηθημάτων εν Ελλάδι» Paul Mohn. Την επιτροπή θα την στελέχωναν οι Σουηδοί H. Porry, αξιωματικός επιμελητείας, Bengt Helger, διευθυντής κοινωνικής μέριμνας, M. Nordenstrom, αξιωματικός, G. Risberg, ο σουηδός πρόξενος στην Αθήνα, G. Enbom, αξιωματικός στο πλοίο «Χάλαρρεν» G.Wallden, τραπεζικό στέλεχος E. Danielson, μυλωνάς και E.K. Widlund. Οι ελβετοί ήταν οι Karl. Spaidel, αξιωματικός επιμελητείας, οι E. Bauman, A. Gredinger, επιχειρηματίες εγκατεστημένοι στην Ελλάδα, ο Fr. Fisher, γιατρός ο οποίος υπήρξε επικεφαλής του Ελβετικού Ερυθρού Σταυρού, Ο Fr. Fauser υπάλληλος διαφημιστικής εταιρίας και ο Hans Kamm, μυλωνάς με εμπειρία στις Μεσογειακές χώρες.¹⁶¹

Η σύνθεση της με άτομα ουδέτερης εθνικότητας είχε αποφασιστεί, στη συμφωνία της Ρώμης. Οι Έλληνες δεν ήταν δυνατό να συμμετάσχουν σε αυτή «εκτός μερικών... οι οποίοι ήθελον εκλογή ειδικώς υπό της Επιτροπής ως κατάλληλοι».¹⁶² Ουσιαστικά ο ρόλος τους θα περιοριζόταν στη στελέχωση διάφορων διευθύνσεων και τμημάτων. Η Στοκχόλμη θα δήλωνε αμέτοχη για τον παραγκωνισμό των Ελλήνων από την «Επιτροπή».¹⁶³ Τα στελέχη της ΕΔΑΤ αγνοούσαν αρχικά αυτήν την απόφαση.

¹⁶⁰ Βιολέτα Χιονίδου, *Λιμός και Θάνατος στην Κατοχική Ελλάδα, 1941-1944*, Αθήνα, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, 2011, σελ.157-158.

¹⁶¹ Παύλου Μων, *Inter Arma Charitas, Αναμνήσεις από την Ελλάδα κατά την Κατοχή (1941-1944)*, Λευκωσία, 1969, σελ. 26.

¹⁶² Γ.Α.Κ/ Αρχείο Εμμανουήλ Τσουδερού, αποστολή Ε, φάκ.1, αρ. εγγρ. 44, *Αμερικανικήν Πρεσβείαν Στοκχόλμη, Προς τον Υπουργόν των Εξωτερικών*, Washington, 10 Ιουνίου 1942

¹⁶³ Στο περιθώριο του αρχικού εγγράφου έχει γραφτεί με μολύβι από τον ίδιο τον Τσουδερό «Ερώτησις κ. Προέδρου προς Γενεύην: Ποιός τότε ενήργησε δι' παραγκωνισμόν ελληνικών μελών Επιτροπής;», «Σουηδοί αφίνουν υπονοητή ότι απομάκρυνσις ελληνικών μελών εξήτήθη εκ Λονδίνου... Γνωστή πηγή έχει εντύπωσιν ότι Άγγλοι και Σουηδοί δεν μας τηρούν ενήμερους απασών αποφάσεων των», βλ. ό. π, αποστολή Α', φάκ. 12, αριθ. εγγρ. 360, 7 Ιανουαρίου, 1943, αριθ. εγγρ. 338, Γενεύη 12 Ιανουαρίου 1942..

Σύντομα την έκπληξη θα διαδεχθεί η οργή. Κάποιοι δε θα διστάσουν να αποκαλέσουν τη νέα κατάσταση Τρίτη Κατοχή!¹⁶⁴ Παρόλα αυτά η συνεργασία τους ήταν αναγκαία για την επιτυχία του σχεδίου. Η πλειοψηφία σχεδόν του προσωπικού της νέας επιτροπής, με ελάχιστες εξαιρέσεις θα ήταν ελληνικό.

Η κυβέρνηση Τσουδερού πρότεινε τη δημιουργία έστω μίας συμβουλευτικής επιτροπής που θα περιελάμβανε κάποια από τα μέλη της ΕΔΑΤ.¹⁶⁵ Η ανάγκη καλών δημοσίων σχέσεων και παροχής πληροφοριών προς τα μέλη της «Επιτροπής» θα έκανε τον Paul Mohn να μην είναι αρνητικός σε ένα τέτοιο ενδεχόμενο. Ο ίδιος συμφωνούσε στη δημιουργία μίας «Συμβουλευτική Επιτροπής», χωρίς όμως δικαίωμα ψήφου, η οποία θα αποτελούσε το συνδετικό κρίκο μεταξύ της «σουηδό-ελβετικής» επιτροπής και της ελληνικής πλευράς. Ουσιαστικά θα παρείχε πληροφορίες και τη γνώμη της πάνω σε ελληνικά προβλήματα που αγνοούσε η «Επιτροπή». Ο σχηματισμός της έλαβε χώρα μόλις το Φεβρουάριο του 1943 και αποτελούνταν από τον Αλέξανδρο Διομήδη, Δημήτριο Μάξιμο, πρώην βενιζελικός υπουργός ο πρώτος και πρώην υπουργός του «Λαϊκού Κόμματος» ο δεύτερος, πρώην διοικητής της Εθνικής Τραπέζης και γνώστες των οικονομικών θεμάτων της χώρας, ο καθηγητής Σπ. Δόντας αρμόδιος για ιατρικά ζητήματα, ο Κ. Τριανταφυλλόπουλος καθηγητής της νομικής και ο Ευάγγελος Παπαστράτος, πρώην στέλεχος της ΕΔΑΤ, βιομήχανος.¹⁶⁶

Η σουηδική αποστολή θα εγκαθίστατο στο κτήριο της Μαρασλείου Σχολής, αντίθετα τα μέλη της ελβετικής στο κτήριο του «Βρετανικού Συμβουλίου».¹⁶⁷ Τα τμήματα επιθεωρήσεων στην Κολοκοτρώνη, τα τμήματα ιατρικής περιθάλψεως και το φαρμακείο στην Βρετανική Αρχαιολογική Σχολή, το βιομηχανικό τμήμα στεγάστηκε σε οίκημα του Χρηματιστηρίου Εμπορευμάτων του Πειραιά. Για την ανάγκες άλεσης του σταριού χρησιμοποιήθηκαν ο Μύλοι Αγίου Γεωργίου, δυναμικότητας 350 τόνων, επειδή όμως θεωρήθηκαν ανεπαρκής δόθηκε άδεια χρήσης από το Υπουργείο Επισιτισμού άλλων δύο μύλων. Συνολικά η «Επιτροπή» θα είχε στη διάθεση της ένα ολόκληρο σύμπλεγμα αποθηκών, χωρητικότητας 40.000 τόνων. Η επίσημη γλώσσα όπου θα κρατούνταν τα πρακτικά θα ήταν η γαλλική και στη συνέχεια θα μεταφράζονταν στα ελληνικά.¹⁶⁸

Η επιτροπή στις συζητήσεις με την Κατοχική Κυβέρνηση θα επιμένει στον ουδέτερο και προσωρινό χαρακτήρα της και θα κατορθώσει εξαιρεθεί από την υπάρχουσα εργατική νομοθεσία. Μάλιστα θα επιδιώξει και θα πετύχει ειδική ρύθμιση

¹⁶⁴ Ό. π, αριθ. εγγρ. 292, Γενεύη 4 Φεβρουαρίου, 1943

¹⁶⁵ «... επέμεινα περί συμπαρισταμένοις αντιπροσώποις αγγλικού και αμερικανικού Ερυθρού Σταυρού επί ανάγκης επαναλήψεως συνεργασίας έστω υπό συμβουλευτικήν μορφήν μετά προσώπων περιοπής Παπαστράτου, Ζαρίφην, Πετροπούλου κ.λ.π.», βλ. ό. π, αποστολή Στ', φάκ. 1, αριθ. εγγρ. 202, Γενεύην 24 Νοεμβρίου, 1942.

¹⁶⁶ Παύλος Μών, ό.π, σελ. 96.

¹⁶⁷ Η Ελβετία, ως ουδέτερη χώρα, είχε αναλάβει την εκπροσώπηση των συμφερόντων της Μεγ. Βρετανίας και των Η.Π.Α, βλ *Ακρόπολις*

¹⁶⁸ Παύλος Μών, ό. π, σελ. 59- 64.

όσον αφορά τις εργασιακές σχέσεις των ατόμων που απασχολούσε. Αυτή κάλυπτε μία σειρά θεμάτων από το την ασφάλιση κατά των εργατικών ατυχημάτων μέχρι τις απολύσεις προσωπικού.¹⁶⁹ Ακόμη και στο ζήτημα της φορολόγησης θα πετύχει την απαλλαγή της από το 1943.¹⁷⁰ Από το 1944 θα πετύχει την ψήφιση ειδικών νόμων για αδικήματα εναντίον της.¹⁷¹ Η «Επιτροπή» χωρίστηκε σε έξι τμήματα τα οποία είχαν ένα Σουηδό και ένα Ελβετό επικεφαλής αντίστοιχα. Αυτά ήταν:

A) Προγραμματισμός και Συντονισμός

B) Επισιτισμός της Πρωτεύουσας

Γ) Επισιτισμός της Επαρχίας

Δ) Περίθαλψη παιδιών και αρρώστων

E) Βιομηχανικές Υπηρεσίες

ΣΤ') Οικονομικές Υπηρεσίες

Στον πρόεδρο υπάγονταν η α) Γραμματεία, β) το Ναυτικό Γραφείο, γ) το Γραφείο Τεχνικής Επιθεώρησης και Υλικού και η δ) Γενική Γραμματεία με τις υποδιαιρέσεις της δ1) Οργάνωση και προσωπικό, δ2) Γραφείο Συνδέσμων, δ3) Μεταφραστικό γραφείο, δ4) γραφείο τύπου και πληροφοριών

¹⁶⁹ Αρχείο Νίκου Δέα, φάκ. 1-2, *Αλφαβητικό Ευρετήριο Νόμων 1820/44 & 1821/44 αφορώντων λειτουργίαν Ε.Δ.Β.Ε.*

¹⁷⁰ «Απαλλάσσεται παντός αμέσου ή εμμέσου φόρου, δασμού, τέλους, δικαιώματος ή εισφοράς εν γένει επιβαλλομένου είτε υπέρ του Δημοσίου είτε υπέρ των Δήμων και Κοινοτήτων, βλ. *Εφημερίς της Κυβερνήσεως*, Ελληνική Πολιτεία, τεύχος πρώτο, Εν Αθήναις τη 25 Μαΐου 1943, Ν/ 137

¹⁷¹ Ο. π, Εν Αθήναις 21 Σεπτεμβρίου 1944, αρ. φύλ. 207

2.7 Οργανωτικές αλλαγές και βελτιώσεις

Τα αποθέματα σταριού καθώς και τα υπόλοιπα τρόφιμα είχαν εξαντληθεί ήδη από τα μέσα Αυγούστου με αποτέλεσμα περιορισμούς στην αρτοδότηση του πληθυσμού και τη διακοπή της λειτουργίας των λαϊκών συσσιτίων. Ο υπουργός Επισιτισμού Γκοτζαμάνης έσπευσε να δηλώσει πως σύντομα θα άρχιζε ξανά η χορήγηση 30 δραμιών ψωμιού στην περιφέρεια της πρωτεύουσας χάρις στις εισαγωγές του Διεθνούς Κομιτάτου του Ερυθρού Σταυρού. Προσέθεσε πως ο «πληθυσμός δεν πρέπει να είναι βιαστικός και ανυπόμονος».¹⁷²

Στις 28 Αυγούστου θα έφταναν στον Πειραιά τα τρία πρώτα πλοία το «Φορμόζα», το «Ερως» και το «Καμέλια». Μετέφεραν συνολικά 16.000 τόνους στάρι.¹⁷³ Στις 2 Σεπτεμβρίου θα έφτανε στην Αθήνα και ο πρώτος πρόεδρος Paul Mohn. Τα μέλη της πρώτης επιτροπής θα τον ενημερώσουν για τον κίνδυνο η πρωτεύουσα να μείνει δίχως ψωμί τις επόμενες μέρες. Η «Επιτροπή» είχε μαζί της συγκεκριμένες εντολές από του συμμάχους. Ο κύριος όγκος της βοήθειας έπρεπε να κατευθυνθεί εκεί που υπήρχε άμεση ανάγκη, οι εισαγόμενες ποσότητες δεν έπρεπε να πουληθούν στο κατοχικό «Υπουργείο Επισιτισμού», η διάθεση τους έπρεπε να αποφέρει ένα ελάχιστο οικονομικό όφελος που θα κάλυπτε το βασικό λειτουργικό κόστος. Στις διαπραγματεύσεις συμμετείχαν εκτός από τα μέλη της «Επιτροπής», ο επιτετραμμένος της Σουηδίας και εκπρόσωποι του κατοχικού «Υπουργείου Επισιτισμού». Η κρισιμότητα της κατάστασης επέβαλε την άμεση λήψη αποφάσεων. Αυτό διευκόλυνε και η προεργασία που είχε κάνει και ο μηχανισμός διανομής μέσω των αρτοποιιών που είχε αναπτύξει, στο προηγούμενο διάστημα, η «ΕΔΑΤ».

Το πρόβλημα αφενός βρισκόταν στο γεγονός πως υπεύθυνος για την έκδοση δελτίων ήταν το Υπουργείο Επισιτισμού, αφετέρου, παρά τους προηγούμενους ελέγχους και προσπάθειες δεν είχε καταστεί εφικτό να περιοριστεί ο αριθμός των κατόχων πλαστών ή διπλών δελτίων. Οι προηγούμενοι έλεγχοι ναι μεν είχαν κατορθώσει να μειώσουν τον αριθμό τους από 1.336.685 δελτία, το Μάρτιο του 1942, σε 1.224.193 τον Αύγουστο, είχαν όμως αποτύχει να καθιερώσουν ένα αδιάβλητο σύστημα διανομής στη πρωτεύουσα. Πάρα πολλά δελτία πωλούνταν στην μαύρη αγορά. Ουσιαστικά όλος ο πληθυσμός της πόλης αρτοδοτούνταν δωρεάν. Το «επείγον» της κατάστασης και ο φόβος επανάληψης του λιμού του προηγούμενου χρόνου θα αναγκάσει την νέα «Επιτροπή» να ενδώσει, έστω με δυσφορία και να

¹⁷² Γ.Α.Κ/ Αρχείο Εμμανουήλ Τσουδερού, αποστολή Ε, φάκ 3, Άγκυρα 22 Αυγούστου 1942

¹⁷³ Bengt Helger, *Ravitaillement de la Grèce pendant l'occupation 1941-1944 et pendant les premiers cinq mois après la libération.*

Rapport final de la Commission de Gestion pour les Secours en Grèce sous auspices du Comité International de la Croix-Rouge. Diss. Athens (Uppsala) 1949, Annexe I, tableaux statistiques.

υιοθετήσει αυτό το σύστημα.¹⁷⁴ Αυτό όμως ήταν το όριο της υποχώρησης της. Σε θέματα όπως η εκφόρτωση, η αποθήκευση, η άλεση, η παρασκευή, η διάθεση και ο καθορισμός των ημερήσιων μερίδων θα είχε τον αποκλειστικό έλεγχο μην έχοντας καμία πρόθεση να το μοιραστεί με το Υπουργείο Επισιτισμού.

Είχε αποφασισθεί πως οι ποσότητες από τον Καναδά θα μεταφέρονταν στη μορφή σταριού και όχι σε αλεύρι γιατί υπήρχε ο κίνδυνος να χάσει τη θρεπτική αξία του και τις αναγκαίες βιταμίνες, για τον υποσιτισμένο πληθυσμό. Η «Επιτροπή» θα κατορθώσει και θα αποσπάσει τον έλεγχο, από το Υπουργείο των μύλων «Αγίου Γεωργίου», όπου θα μεταφέρονταν το στάρι και θα ακολουθούσε η διαδικασία της άλεσης. Επειδή χρησιμοποιούνταν και από του κατακτητές, Γερμανούς και Ιταλούς για τις δικές του ανάγκες, χρησιμοποιούνταν διαφορετικοί χώροι αποθήκευσης για να αποφευχθούν τυχόν προβλήματα. Επειδή κρίθηκαν ανεπαρκής χρειάστηκε να παραχωρηθούν άλλοι δύο μύλοι. Ο ρόλος των εταιριών, που ήταν ιδιοκτήτες τους, περιοριζόταν στην τεχνική συνεργασία. Ειδικό προσωπικό, των τεχνικών υπηρεσιών της «Επιτροπή», που έφτασε να αποτελεί τα εκατό άτομα, επέβλεπε τα στάδια της εκφόρτωσης, του ζυγίσματος και της άλεσης, ώστε να αποφευχθούν τυχόν ατασθαλίες. Οι εργάτες υπόκειντο σε σωματικό έλεγχο κατά την έξοδο τους από τους εργασιακούς χώρους.¹⁷⁵

Ανέκυπτε ξανά, όπως είχε γίνει με τα πρώτα φορτία την άνοιξη, το ζήτημα της απόδοσης του αλευριού σε ψωμί. Ύστερα από συζητήσεις αποφασίστηκε πως το ψωμί έπρεπε να έχει όσο το δυνατό μεγαλύτερη περιεκτικότητα σε αλεύρι. Η νέα «Επιτροπή» αξιοποίησε για τη χορήγηση του το δίκτυο των 700 περίπου αρτοποιιών της πρωτεύουσας που είχε χρησιμοποιήσει και η ΕΔΑΤ. Αυτή τη φορά όμως οι σταθερές και αυξημένες αφίξεις φορτίων από το εξωτερικό είχε ενσταλάξει ξανά το «μικρόβιο» και τον πειρασμό του κέρδους στους αρτοποιούς για ένα εμπόρευμα που η μεταπώληση του στη μαύρη αγορά εξασφάλιζε εγγυημένα υψηλά κέρδη. Χρειάστηκε να επαναληφθεί ξανά ή δοκιμασία που είχε πραγματοποιηθεί, την άνοιξη, παρουσία εκπροσώπου του Υπουργείου Επισιτισμού, της Αστυνομίας και του Σωματείου Αρτοποιών. Ύστερα από αλληπάλληλες δοκιμές η απόδοση ορίστηκε για κάθε 100 γρ. αλευριού στα 141, 3 γρ. ψωμιού. Παρά την οργή τους οι αρτοποιοί αναγκάστηκαν να ενδώσουν. Επιπλέον η Επιτροπή παρενέβη και στη διαδικασία της διανομής στους φούρνους. Υπάλληλοι επέβλεπαν τη διαδικασία ζυγίσματος, εκφόρτωσης και παράδοσης στους φούρνους.

Το Υπουργείο Επισιτισμού ήταν υποχρεωμένο να παραδίδει καταλόγους των αρτοποιιών στην Τεχνική Υπηρεσία της «Επιτροπής», όπου αναγραφόταν η ποσότητα του αλευριού που έπρεπε να παραδοθεί. Επιπλέον κάθε μήνα ήταν υποχρεωμένο να

¹⁷⁴ «Επειδή οι περιστάσεις μας ανάγκασαν να αρχίσουμε αμέσως το έργο μας της βοήθειας, δεν μπορέσαμε να οργανώσουμε δικό μας μηχανισμό διανομών. Στο ξεκίνημα, έπρεπε να χτίσουμε πάνω σε ό, τι υπήρχε ήδη», βλ. Παύλος Μων, ό. π, σελ. 36

¹⁷⁵ W.O 204/8764, *Greece –Relief Food Distribution by the Joint Relief Committee*, Chapter IV, June 12/43//Bengt Helger, ό. π, σελ. 265/ /Παύλος Μων, ό. π, σελ. 28- 29

αναφέρει στην Επιτροπή τις αλλαγές που είχαν γίνει στον κατάλογο των δικαιούχων κάθε αρτοποιείου. Η ποσότητα που κρινόταν ως πλεονάζουσα παρακρατούνταν από τις παραδόσεις του επόμενου μήνα. Ειδικά συνεργεία σε συνεργασία με το Υπουργείο Επισιτισμού είχαν επιφορτισθεί με το καθήκον της τήρησης των όρων που αφορούσαν την απόδοση των αλεύρων. Κάθε αρτοποιός που θα παραβίαζε τους όρους θα στελνόταν στο δικαστήριο με την απειλή της ποινής κλεισίματος. Τέλος ή μερίδα για κάθε δικαιούχο ορίστηκε στα 60 δράμια ψωμιού (192γρ).¹⁷⁶

Στην «Επιτροπή» απέμενε να δοθεί άλλη μία μάχη, Στις συζητήσεις του Paul Mohr με του εκπροσώπους της κατοχικής κυβέρνησης και των κατακτητών τονίστηκε από τους παραπάνω πως έπρεπε να ενισχυθούν και τα «Λαϊκά Συσσίτια» που λειτουργούσαν υπό την αιγίδα της ΚΕΣ, στην πρωτεύουσα. Τόσο οι Ιταλοί όσο και οι Γερμανοί για πολιτικούς λόγους πίεζαν προς αυτή την κατεύθυνση. Η απελπισμένη εισβολή των αναπήρων πολέμου στο γραφείο του πρώτου προέδρου της ΕΔΑΤ Αλέξανδρου Ζάννα¹⁷⁷ θα έδινε τη θέση της σε μαχητικές διαδηλώσεις στην πρωτεύουσα, οργανωμένες από το ΕΑΜ. Ήδη από τον Ιανουάριο του 1942 η 8^η ολομέλεια του Κ.Κ.Ε είχε αποφασίσει την κλιμάκωση των κινητοποιήσεων.¹⁷⁸ Οι διαμαρτυρίες των εργαζομένων του συνδικάτου των ΤΤΤ, στις 14 Απριλίου θα οδηγούσαν σε επέκταση των απεργιακών κινητοποιήσεων σε όλους τους κλάδους των δημοσίων υπαλλήλων με ένα από τα κεντρικά τους αιτήματα τη χορήγηση επιπλέον μερίδων άρτου. Από το καλοκαίρι παρατηρείται κλιμάκωση των κινητοποιήσεων¹⁷⁹ με αποκορύφωμα την πρώτη μαζική απεργία στην πρωτεύουσα στις 7 Σεπτεμβρίου, οργανωμένη από το Ε.Α.Μ, δηλ. τη στιγμή της άφιξης των πρώτων φορτίων, η οποία θα επεκταθεί σε κλάδους όπως των σιδηροδρομικών, τροχιοδρομικών, εργατών της Ούλεν, ακόμη και σε βιομηχανίες επιταγμένες από τους κατακτητές. Εν ολίγοις επηρέαζε άμεσα την εύρυθμη λειτουργία μηχανισμών που εξυπηρετούσαν τις

¹⁷⁶ Ο.π, //Bengt Helger, ό. π, σελ. 274 -278//Παύλος Μών, ό. π, 30-32

¹⁷⁷ « Τότε παρέλαβα αγρίως την Επιτροπή των αναπήρων που απαρτίζονταν ως επί το πλείστον από Κουμμουνιστάς», βλ, Αλέξανδρος Ζάννας, ό. π, σελ.30

¹⁷⁸ Στην 8^η ολομέλεια του ΚΚΕ τον Ιανουάριο του 1942 , όταν ο λιμός βρισκόταν στο απόγειο του είχε αποφασισθεί πως «... στη συγκεκριμένη στιγμή το κλειδί οργανωτικής ανάπτυξης του κόμματος και των λαϊκών οργανώσεων βρίσκεται στο ξεσήκωμα του οργανωμένου λαϊκού κινήματος, στο πλάτεμα των οικονομικών και μαζικών αγώνων και στο ξεσήκωμα τους σε ανώτερες μορφές (μαζικής) πάλης», βλ. ΚΚΕ, *Επίσημα Κείμενα, 1940-1945*, τόμος 5^{ος}, Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή, 1981, σελ. 67

¹⁷⁹ «Οι ταραξίες και υποκινηταί των χθεσινών σκηνών ελησμόνησαν ότι η Ελλάς απώλεσε ένα άσκοπον και ανόητον αντεθνικό πόλεμον, τον οποίον ματαιώς είχαν αγωνισθή ν' αποτρέψω... Παρά ταύτα οι ταραξίες ακολουθούντες πρόγραμμα δημοσιευθέν εις κομμουνιστικάς προκηρύξεις ...προέβησαν εις τας σκηνάς», βλ. ΥΔΙΑ/ΙΑΥΕ, Κεντρική Υπηρεσία, Ιδιαίτερον Γραφείον Πρωθυπουργού, φάκ.4.4, Υπουργείον Οικονομικών, Υπουργός, 16 Ιουλίου 1942

ανάγκες των κατακτητών. Κεντρικό αίτημα τους ήταν η αύξηση της μερίδας ψωμιού στα 100 δράμια.¹⁸⁰

Η κατάσταση που επικρατούσε στα συσσίτια ήταν χαοτική από κάθε άποψη. Στην πρωτεύουσα λειτουργούσαν διάφορα συσσίτια οργανωμένα από διάφορους φορείς. Τα μεγαλύτερα ήταν τα «Λαϊκά Συσσίτια» που άνηκαν στην ΚΕΣ. Οι εγγεγραμμένοι ξεπερνούσαν τις 600.000 χιλιάδες. Στα δε παιδικά έφταναν σχεδόν τις 300.000. Σε αυτά δεν υπολογίζονταν τα διάφορα κλαδικά, επαγγελματικά, βιομηχανικά ή άλλες κατηγορίες συσσίτια που είχαν οργανωθεί από φιλανθρωπικούς φορείς όπως η ΕΟΧΑ. Οι διπλοεγγραφές σε αυτά αποτελούσαν τον κανόνα. Οι οικογένειες αναγκάζονταν να σκορπίσουν σε διάφορα μήκη και πλάτη ώστε να εξοικονομήσουν ένα πιάτο φαγητό εκτεθειμένες στις καιρικές συνθήκες του χειμώνα. Ουσιαστικά τα συσσίτια εξυπηρετούσαν όλο τον πληθυσμό της Αθήνα είτε αυτός ήταν άνεργος είτε φτωχός είτε πλούσιος. Στο τέλος αυτό που περίμενε το δικαιούχο ήταν κακομαγειρεμένο πιάτο σούπας. Ο ίδιος ο Paul Mohn θα χαρακτήριζε τα συσσίτια ως ένα «τεράστιο δημόσιο σκάνδαλο».¹⁸¹

Αρχικά η επιτροπή εξάρτησε την υποστήριξη της προς τα «Λαϊκά Συσσίτια» με τη ριζική αναδιοργάνωση τους. Όλα οι εστίες θα έπρεπε να κλείσουν. Θα γινόταν έλεγχος στους καταλόγους, οι χώροι θα ανακαινίζονταν, ο εξοπλισμός θα ανανεωνόταν. Πάρα πολλές καταγγελίες είχαν ακουστεί ενάντια στο προσωπικό των συσσιτίων όσων αφορά καταχρήσεις και ειδικά για τη συμπεριφορά απέναντι στις ουρές των πεινασμένων δικαιούχων. Οι καταγγελίες αυτές θα εξετάζονταν και το προσωπικό θα παρέμενε ύστερα από αξιολόγηση. Αυτή η ανακοίνωση θα πυροδοτούσε αντιδράσεις από παντού, ακόμα και από τους κατακτητές. Τα βέλη τους στόχευαν τον πρόεδρο της «Επιτροπής» Paul Mohn. Μέχρι και η κατηγορία του «εχθρός του λαού» θα εκτοξευθεί εναντίον του.¹⁸² Η απειλή του πληρεξουσίου του Ράιχ για διάβημα προς τη Στοκχόλμη θα αναγκάσει τον Mohn να κάνει πίσω από τα αρχικά σχέδια του και να ενισχύσει τα συσσίτια με 600 τόνους πλιγουριού από βρώμη, υπό τον όρο όμως πως ο αριθμός των δικαιούχων θα μειωνόταν και οι συνθήκες στα «Λαϊκά Συσσίτια» θα βελτιώνονταν.¹⁸³

Ο επόμενος «γύρος» όμως θα άνηκε σε αυτόν. Ήδη το καλοκαίρι η προηγούμενη «Επιτροπή» είχε πραγματοποιήσει πειραματικά δύο πρόσθετες διανομές τροφίμων μέσω των παντοπωλών. Και οι δύο είχαν αφήσει πολύ καλές εντυπώσεις στο κοινό. Αυτό το δίκτυο θα χρησιμοποιούσε ο Mohn στη μάχη με όλου αυτούς που επιδίωκαν στη συνέχιση της λειτουργίας των συσσιτίων. Στις αρχές Νοεμβρίου αποφάσισε να προβεί στη προκήρυξη «δημοψηφίσματος». Οι δικαιούχοι θα αποφάσιζαν οι ίδιοι για το που και πως θέλουν να παραλαμβάνουν τις πρόσθετες ποσότητες τροφίμων,

¹⁸⁰ Δημήτρης Καλογιαννίδης, *Το ΕΘΝΙΚΟ ΕΡΓΑΤΙΚΟ ΑΠΕΛΕΥΘΕΡΩΤΙΚΟ ΜΕΤΩΠΙΟ: Η δράση του στην κατεχόμενη πρωτεύουσα 1941-1944, αδημοσίευτη διπλωματική εργασία*, Αθήνα, Πάντειο Πανεπιστήμιο, 2014, σελ. 65-66.

¹⁸¹ Παύλος Μων, ό. π, σελ. 40

¹⁸² Ό. π, σελ. 40.

¹⁸³ Bengt Helger, ό. π, σελ. 139

μαγειρεμένες από τα συσσίτια ή σε ξηρή μορφή από τον παντοπώλη. Το δημοψήφισμα προκηρύχτηκε μεταξύ 13 και 17 Νοεμβρίου. Η γλώσσα της ανακοίνωσης στο τύπο ήταν η απλή δημοτική. Μαζί υπήρχε και το «δόλωμα» της διανομής 1 οκάς πλιγουριού, 100 γρ. αλευριού και 100 γρ. ζυμαρικών με ημερομηνία διάθεσης από τα μπακάλικά την 20^η Νοεμβρίου. Η διαδικασία του δημοψηφίσματος ήταν η εξής. Αυτοί που θα επιθυμούσαν να παραλαμβάνουν τις ποσότητες από το παντοπώλη δεν θα έκαναν τίποτα. Όσοι προτιμούσαν το σύστημα των «Λαϊκών Συσσιτίων» θα έπρεπε να περιμένουν στις ουρές των μπακάλικων και να συμπληρώσουν τρεις αιτήσεις πως θα προτιμούσαν το σύστημα των συσσιτίων. Μόνο 19.735 επέλεξαν τη χορήγηση των επιπλέον μερίδων μέσω των λαϊκών συσσιτίων. Επόμενο ήταν να ακουστούν καταγγελίες για εύνοια της «Επιτροπής» προς τους μπακάληδες. Εδικά από το προσωπικό των συσσιτίων, την ΕΟΧΑ, το Δήμαρχο Αθηναίων, διάφορα «φιланθρωπικά» σωματεία.¹⁸⁴ Ως αποτέλεσμα αυτών των αντιδράσεων η «Επιτροπή» θα αναγκαστεί να το επαναλάβει. Όχι όμως άμεσα αλλά τον Ιανουάριο του 1943 όταν η διανομή μέσω του νέου συστήματος είχε ομαλοποιηθεί. Τα νέα αποτελέσματα έδειξαν ακόμη μεγαλύτερο «φρέυμα» προς τους παντοπώλες. Μόνο 5.911 είχαν ψηφίσει υπέρ των «Λαϊκών Συσσιτίων». Ακόμη και το προσωπικό τους προτιμούσε το σύστημα των μπακάληδων.¹⁸⁵

Η πόλη χωρίστηκε σε 65 διαμερίσματα. Για κάθε διαμέρισμα ορίστηκε ένας κεντρικός παντοπώλης ο οποίος θα παραλάμβανε τα τρόφιμα από την «Επιτροπή» και

¹⁸⁴ Χρ. Χρηστίδης, ό. π, σελ. 317

¹⁸⁵ W.O/8764, ό. π, *Functioning of Relief Distribution System*, Chapter V/Παύλος Μων, σελ. 43

Fac-similé (extrait) de l'avis au public annonçant l'inauguration de distributions régulières par l'intermédiaire des épiceries en remplacement des cantines populaires.

ΟΔΗΓΙΕΣ ΓΙΑ ΤΟ ΚΟΙΝΟ

I. Κατά τις είκοσι Νοεμβρίου ο Διεθνής Έρυθρός Σταυρός θα μοιράσει διά των Παντοπωλείων στο κοινό της περιφέρειας Αθηνών — Πειραιώς — Περιχώρων τα παρακάτω τρόφιμα κατά μερίδα:

1 όκά πληγούρι
100 δράμα άλεϋρι
100 δράμα ζυμαρικά

Τό Δεκέμβριο πάλι θα μοιράσει στον καθένα:

1 όκά πληγούρι
300 δράμα άλεϋρι
100 δράμα ζυμαρικά

Γιά τούς επόμενους μήνες θα ορισθεί άργότερα τί είδους τρόφιμα θα μοιρασθούν.

Έννοείται πως, όσοι θα παίρνουν αυτά τά τρόφιμα, δέν θα μπορούν πιά νά φάνε σέ κανένα συσσίτιο. Πρέπει όλοι νά καταλάβουν ότι: "Ένα από τά δύο θα διαλέξουν: **"Η θα παίρνουν τρόφιμα σέ είδος ή θα παίρνουν συσσίτιο. Όχι και τά δύο μαζί.** Τα συσσίτια θα είναι μόνο γιά τούς ανθρώπους ή τίς οικογένειες, πού δέν έχουν τά μέσα νά μαγειρεύουν σπιτί τους. Γι' αυτούς ό Έρυθρός Σταυρός θα δίνει στά συσσίτια, πού θα όρίσουν, τά τρόφιμα, τά όποια τούς αναλογούν — **και μονάχα αυτά**—. και θα τά παίρνουν σέ μαγειρεμένο φαγητό.

Έτσι από τή μία μεριά θα έχωμε εκείνους πού θα παίρνουν τά τρόφιμά τους σέ είδος, κι' από τήν άλλη αυτούς πού θα παίρνουν τήν τροφή τους μαγειρεμένη από τό συσσίτιο.

II. ΤΙ ΘΑ ΚΑΜΟΥΝ ΟΣΟΙ ΘΕΛΟΥΝ ΝΑ ΠΑΙΡΝΟΥΝ ΤΑ ΤΡΟΦΙΜΑ ΤΟΥΣ ΣΕ ΕΙΔΟΣ ΚΑΙ ΤΙ ΘΑ ΚΑΜΟΥΝ ΑΥΤΟΙ ΠΟΥ ΠΡΟΤΙΜΟΥΝ ΤΟ ΣΥΣΣΙΤΙΟ

1. "Όσοι δέλουν νά παίρνουν τά τρόφιμά τους σέ είδος, δέν έχουν νά κάμουν καμιά άπολύτως ενέργεια. Άμα θα γίνεται ανακοίνωσις τού Έρυθρού Σταυρού, πώς θα μοιρασθούν τρόφιμα, θα πηγαίνουν και θα παίρνουν από τά παντοπωλεία, στά όποια έχουν καταθέσει τά ότομικά τους δελτία, τίς μερίδες των τροφίμων τους.

2. Γιά όσους τώρα προτιμούν νά παίρνουν τά τρόφιμά τους σέ συσσίτιο, θα χρειασθούν μερικές άπαραίτητες διατυπώσεις. Από τίς 13 δηλαδή τού Ν/βρίου ως τίς 17 τό θράδυ όφείλουν νά κάνουν τά εξής:

α) Θα παρουσιασθούν στον παντοπώλη τους και θα υπογράψουν αίτηση σέ τρία αντίτυπα, πώς δέλουν νά παίρνουν μαγειρεμένα τά τρόφιμά τους από συσσίτιο.

στη συνέχεια θα τα διένειμε στους υπόλοιπους παντοπώλες του διαμερίσματος του, αφού τους χορηγούνταν απόδειξη παραλαβής των ποσοτήτων. Για κάθε είδος ορίσθηκε μία τιμή προμήθειας. Οι τελευταίοι παρακρατούσαν τα δελτία των δικαιούχων. Με βάση αυτά κατάρτιζε τον πίνακα με τις ποσότητες που θα παραλάμβανε. Αυτός στέλνόταν στην Γενική Επιθεώρηση της «Επιτροπής» όπου ενέκρινε τη διατακτική προς τον παντοπώλη. Στη συνέχεια ο τελευταίος προμηθευόταν τις ποσότητες από τον κεντρικό παντοπώλη, αφού προσκόμιζε τη διατακτική. Ειδικά συνεργεία της Επιτροπής έλεγχαν τη διαδικασία διανομής. Επιπλέον ο παντοπώλης ύστερα από το πέρας της ήταν υποχρεωμένος να επιστρέψει στην επιτροπή τους σάκους που είχε παραλάβει.¹⁸⁶

Η επόμενη παρέμβαση της Επιτροπής, όσον αφορά τη βοήθεια, αφορούσε τα παιδικά συσσίτια. Ο αριθμός των παιδιών που σιτίζονταν σε αυτά, προσέγγιζε τις 250.000. Και εδώ επικρατούσε ή ίδια κατάσταση με τα υπόλοιπα. Και εδώ εφαρμόστηκε η μέθοδος της ψηφοφορίας. Μόνο 10.000 γονείς θέλησαν να παραμείνουν στο σύστημα των συσσιτίων τα παιδιά τους. Όμως εδώ οι πιέσεις ήταν πολύ μεγάλες από διάφορα φιλανθρωπικά σωματεία. Σε σύσκεψη που έγινε αποφασίστηκε μία μεταβατική περίοδο λειτουργίας τους. Έπρεπε ο αριθμός των δικαιούχων να πέσει στο μισό. Για τη συμμετοχή τους θα ίσχυαν κοινωνικά και υγειονομικά κριτήρια, δηλ. άρρωστα και εγκαταλελειμμένα παιδιά. Η μορφή εξέτασης που εφαρμόστηκε ήταν αυτή της αναλογία βάρους και ύψους. Τα παιδιά θα είχαν και άλλα προνόμια, όπως πρόσβαση σε ρουχισμό. Ειδικό τμήμα ελέγχου ιδρύθηκε. Οι εστίες ανακαινίσθηκαν. Η απόφαση ενίσχυσης των παιδικών συσσιτίων αποτελούσε μία εξαίρεση όσον αφορά την πολιτική της ΕΔΒΕ. Έπρεπε να ξανακερδίσει το κύρος που είχε χάσει σε κάποιους κύκλους, λόγω της στάσης προς τα «Λαϊκά Συσσίτια». Επιπλέον είχε ήδη μάθει τους ιδιαίτερους δεσμούς που ίσχυαν στην ελληνική οικογένεια. Παρά τα προνόμια που παρείχαν μόνο 85.000 παιδιά γράφτηκαν στα παιδικά συσσίτια. Η ελληνική οικογένεια προτιμούσε το παιδί της να βρίσκεται σπίτι.¹⁸⁷

¹⁸⁶ W.O 204/ 8764, ό. π, / Παύλος Μων, ό. π, σελ 45 -46.

¹⁸⁷ Ό. π, σελ.49

2.8 Οργάνωση και στόχοι στην Επαρχία

Η επαρχία την προηγούμενη χρονική περίοδο είχε λάβει το μικρότερο μέρος της εισαγόμενης αρωγής. Οι ελάχιστες ποσότητες τροφίμων που είτε εισήχθησαν από την Τουρκία είτε επέτρεψαν οι Σύμμαχοι να έρθουν έπρεπε να κατευθυνθούν στην Αθήνα όπου οι ανάγκες ήταν επιτακτικότερες.

Παρά την επισιτιστική βελτίωση λόγω της σοδειάς του καλοκαιριού του 1942 ο κίνδυνος του λιμού ιδίως για τους κατοίκους των πόλεων ήταν εμφανής. Σε μία οικονομία που ο πληθωρισμός κάλπαζε η δραχμή είχε αποκτήσει πια ρόλο συμπληρωματικό. Οι προμήθειες τροφίμων είχαν γίνει με τη μέθοδο της ανταλλαγής. Πλέον τα αποθέματα των νοικοκυριών έτειναν να εξαντληθούν και μαζί και τα είδη που είχαν να ανταλλάξουν για να αποκτήσουν καινούργια. Μεγαλύτερος εμφανιζόταν ο κίνδυνος σε περιοχές όπως τα νησιά, όπου η αγροτική παραγωγή και η δυνατότητα ταξιδιού για απόκτηση προμηθειών ήταν ανύπαρκτη. Επιπλέον οι αδυνατισμένοι, από τον υποσιτισμό, οργανισμοί δε θα άντεχαν ένα δεύτερο χειμώνα σαν αυτό του 1941-1942.¹⁸⁸ Η επαρχία ήταν ένα καζάνι που έβραζε με έναν άτυπο «εμφύλιο» να έχει ξεσπάσει μεταξύ κοινοτήτων και αστικών κέντρων για το ποιος είχε ευνοηθεί πιο πολύ. Οι αρχικές αλληλομηνύσεις είχαν δώσει τη θέση τους σε επιθέσεις αναγκάζοντας τους κατακτητές να επέμβουν. Ο κίνδυνος μαζικής εισόδου προσφύγων σε μία Αθήνα που λάμβανε τη μερίδα του λέοντος από τις εισαγόμενες ποσότητες τροφίμων ήταν ορατός. Οι διαφορές έπρεπε αυτή τη φορά να αμβλυνθούν.¹⁸⁹ Παράλληλα όμως στον ίδιο χώρο θα έκαναν την εμφάνισή τους και οι πρώτες ανταρτομάδες του ΕΛΑΣ και του ΕΔΕΣ.

Η έκταση που θα δραστηριοποιούνταν η νέα «Επιτροπή» περιελάμβανε θεωρητικά ένα πληθυσμό 6.500.000 κατοίκων. Σε αυτή δεν περιλαμβάνονταν περιοχές όπως τα Ιόνια Νησιά και η περιοχή δυτικά του Στρυμόνα, δηλ. την Αν. Μακεδονία και τη Δυτ. Θράκη. Περιοχές που προορίζονταν για προσάρτηση από τους Ιταλούς και τους Βούλγαρους αντίστοιχα. Στα Ιόνια νησιά οι Ιταλοί είχαν ξεκινήσει ήδη διαδικασίες πολιτικής και οικονομικής ενσωμάτωσής.¹⁹⁰ Για την υπόλοιπη Μακεδονία, την ευθύνη τροφοδοσίας είχε αναλάβει αρχικά η Αυτόνομη

¹⁸⁸ « Η οικονομική δυνατότης δια την προμήθειαν εκ της ελευθέρας αγοράς, και τον σχηματισμόν αποθεμάτων διά τον επερχόμενον χειμώνα, είχαν εκμηδενισθή, των περισσοτέρων των κατοίκων ευρεθέντων εις την ανάγκην να εκποιήσουν προηγουμένως πάν εκποιήσιμον είδος προς εξοικονόμησιν ολίγης τροφής», βλ. Αρχείο Νίκου Δέα, φάκ. 7, *Έκθεσις Πεπραγμένων της Διευθύνσεως Υπηρεσιών Επαρχιών της Επιτροπής Διαχειρίσεως. Από 1^η Σεπτεμβρίου 1942 μέχρι 31 Αυγούστου 1943.*

¹⁸⁹ Ο. π., φάκ. 3, *Υπόμνημα προς την Επιτροπήν Διαχειρίσεως Τροφίμων Διεθνούς Ερυθρού Σταυρού. Ενίσχυσις Επαρχιών Αναλόγος προς την Πρωτεύουσαν.*

¹⁹⁰ Davide Rodogno, *Fascism's European Empire: Italian Occupation during the Second World War*, Cambridge, 2006, p. 124-125

Υπηρεσία Επισιτισμού Μακεδονίας, μία υπηρεσία αντίστοιχη με το «Υπουργείο Επισιτισμού».¹⁹¹

Ο πληθυσμός της Επαρχίας του οποίου θα ικανοποιούσε τις ανάγκες έφτανε τα 5.000.000. Έπρεπε να αποφασισθεί πόσοι από αυτούς και με ποια κριτήρια θα ήταν οι ενισχυταίοι. Η «Επιτροπή» και εδώ θα αξιοποιούσε το μηχανισμό, τις δομές και τα σχέδια που είχε ετοιμάσει η ΕΔΑΤ. Η επιλογή των δικαιούχων έγινε ξανά με βάση το κριτήριο του παραγωγού μη παραγωγού καθώς και τη γειτνίαση με τις ζώνες παραγωγής. Όμως αυτή τη φορά έγιναν αρκετές βελτιώσεις και τροποποιήσεις. Λήφθηκε υπόψη η εποχικότητα της αγροτικής παραγωγής, το μέγεθος του κλήρου του δικαιούχου, η μονοκαλλιέργεια οπωροφόρων δέντρων, οι πιθανές καταστροφές στην παραγωγή λόγω των καιρικών συνθηκών καθώς και τα ποσοστά ανεργίας στις πόλεις.¹⁹² Ειδική μέριμνα πάρθηκε και πάλι για συγκεκριμένες κατηγορίες όπως για τους φυλακισμένους, του πολιτικούς κρατούμενους, τα μοναστήρια, και τους εργαζόμενους στα λιγνιτωρυχεία και τις επιχείρησης κοινής ωφελείας, η ομαλή λειτουργία των οποίων ενδιέφερε και τους κατακτητές. Η αρχική πρόβλεψη για τον αριθμό των δικαιούχων έφτανε τους 1.650.054.¹⁹³

Από τη Διεύθυνση Υπηρεσίας Επαρχιών θα καταρτιζόταν ένα πρόγραμμα αποστολών τροφίμων ανά περιοχή βασισμένο πάνω στο Γενικό Ετήσιο Πρόγραμμα. Διατακτικές εκδίδονταν προς την Αγροτική τράπεζα της οποίας το δίκτυο στην επαρχία και πάλι θα αξιοποιούνταν. Τα τρόφιμα θα στέλνονταν και θα αποθηκεύονταν σε χώρους της Αγροτικής Τράπεζας. Η Διεύθυνση Επαρχιών θα τηλεγραφούσε στην αρμόδια νομαρχιακή επιτροπή για την επικείμενη αποστολή, τις ποσότητες τροφίμων που είχαν εγκριθεί καθώς και οδηγίες για τη διάθεση τους. Εκεί θα τα παραλάμβανε εξουσιοδοτημένος αντιπρόσωπος της ΚΕΔΕΣ. Για τις περιοχές όπου δεν υπήρχε δεν υπήρχε υποκατάστημα της Αγροτικής, αντιπρόσωπος της ΚΕΔΕΣ θα παραλάμβανε τα τρόφιμα από τις αποθήκες του Πειραιά, βάσει πρωτοκόλλου ζυγίσεως, με προορισμό τον τόπο διανομής.¹⁹⁴

Πριν ξεκινήσει η επιχείρηση ήδη είχαν σχηματιστεί στις επαρχίες 1.000 ΤΕΔΕΣ και 35 ΚΕΔΕΣ αντίστοιχα. Το κριτήριο της σύνθεσης τους δε θα άλλαζε. Και πάλι τα μέλη θα προέρχονταν από τις τοπικές ελίτ, παρά τις κατηγορίες που είχαν ακουστεί την προηγούμενη περίοδο. Θα ήταν οι Μητροπολίτες, οι πρώην νομάρχες, διευθυντές τραπεζών, ανώτεροι δημόσιοι υπάλληλοι, με την προσοχή αυτή τη φορά πως δε θα συμμετείχαν άνθρωποι που θα προσπαθούσαν να εκμεταλλευθούν την αρωγή προς όφελος της προσωπικής μεταπολεμικής πολιτικής τους καριέρας. Μεγάλο πρόβλημα

¹⁹¹ Σύμφωνα με τον ιδρυτικό της νόμο σκοπός της ήταν ο συντονισμός και η ρύθμιση των επισιτιστικών δραστηριοτήτων στο χώρο της Μακεδονίας, βλ. Κατερίνα Παπαδοπούλου, Επισιτιστική πολιτική και επισιτισμός Θεσσαλονίκης κατά την Κατοχή στο: I.M.X.A, *Μακεδονία και Θράκη, 1941 -1944. Κατοχή – Αντίσταση – Απελευθέρωση*, Institute for Balkan Studies, Thessaloniki, 1998, σελ. 157- 158

¹⁹² Bengt Helger, ό. π, σελ. 321- 324.

¹⁹³ Αρχείο Νίκου Δέα, ό. π, φάκ. 7

¹⁹⁴ Ο. π,

για την επιτροπή αποτελούσαν οι κατά τόπους διορισμένες από το κράτος διοικήσεις της Αγροτικής Τράπεζας, των οποίων οι διευθυντές ήταν εξαρτημένοι από τα τοπικά δίκτυα εξουσίας.¹⁹⁵ Στις δε τοπικές επιτροπές των χωριών τα μέλη θα ήταν και πάλι ο πρόεδρος, ο δάσκαλος και ο παππάς. Εν ολίγοις στελεχώνονταν από ανθρώπους που γνώριζαν τις πολιτικές, οικονομικές και κοινωνικές ιδιαιτερότητες κάθε νομού. Όσο αφορά τη συμμετοχή στις ΚΕΔΕΣ ατόμων που συνδέονταν με αντιστασιακές οργανώσεις, όπως το ΕΑΜ που θα μετεξελισσόταν στη μεγαλύτερη, η «Επιτροπή Διαχείρισης» δεν είχε καταρχάς αντίρρηση. Η προϋπόθεση για τη συμμετοχή τους θα ήταν η ακεραιότητα του χαρακτήρα τους και η αμεροληψία τους όσον αφορά την παροχή τροφίμων στον πληθυσμό.

Οι ΚΕΔΕΣ θα ήταν και πάλι υπεύθυνες για τη σύνταξη των καταλόγων των δικαιούχων. Με την άφιξη των ποσοτήτων ήταν υποχρεωμένες να καταχωρήσουν τα ονόματα των δικαιούχων και τις ανάλογες ποσότητες στα βιβλία των πρακτικών. Η διανομή, στις πόλεις πραγματοποιούνταν, με τον ίδιο τρόπο όπως και στην πρωτεύουσα, δηλ. με το δελτίο μέσω ενός δικτύου αρτοποιείων και παντοπωλείων. Ο δικαιούχος εμφανιζόταν με τη διατακτική του και έπαιρνε τα άλευρα αφού κατέβαλε μία μικρή συμμετοχή. Στα δε χωριά συντάσσονταν και πάλι ονομαστικοί κατάλογοι και το όνομα του δικαιούχου ανακοινωνόταν είτε στην λειτουργία της εκκλησίας ή στη πλατεία του χωριού. Ο δικαιούχος αφού υπέγραφε τον κατάλογο, παραλάμβανε τα τρόφιμα αφού κατέβαλε το αντίτιμο.¹⁹⁶

Κατά την προηγούμενη περίοδο η οργή των κατοίκων της υπαίθρου είχε στραφεί στην πρωτεύουσα επειδή δεν είχαν ενισχυθεί τα αντίστοιχα συσσίτια των πόλεων της Επαρχίας. Αυτή τη φορά λήφθηκε μέριμνα ώστε να ενισχυθούν και αυτά. Ενισχύθηκαν οι «Εστίες Λαϊκών Συσσιτίων». Στα χωριά αποφασίστηκε να μην λειτουργήσουν συσσίτια, με ελάχιστες εξαιρέσεις, για να μην δημιουργηθεί στρατιά «αργόσχολων». Τα τρόφιμα που χορηγήθηκαν ήταν όσπρια, μακαρόνια, πλιγούρι. Επίσης ενισχύθηκαν με άλευρα οι Φυλακές καθώς και τα στρατόπεδα συγκέντρωσης.¹⁹⁷ Συνολικά 240.000 άνθρωποι ενισχύθηκαν μέσω των συσσιτίων. Οι περιφέρειες που λειτούργησαν αυτά, τουλάχιστον για την πρώτη περίοδο, ήταν της Αττικοβοιωτίας της Στερεάς Ελλάδας, της Πελοποννήσου και της Θεσσαλίας.¹⁹⁸

Οργανωτικά τους επόμενους μήνες θα υπήρχε μία τεράστια αύξηση των τοπικών επιτροπών. Μέχρι το Σεπτέμβριο του 1943 ο αριθμός τους θα έφτανε τις 3487.¹⁹⁹ Επιπλέον οι ανάγκες να διοχετευθούν όλο και μεγαλύτερες ποσότητες αλεύρων επέτασσε αλλαγές και τροποποιήσεις στην αρχική δομή της υπηρεσίας της Επιτροπής που ήταν υπεύθυνη για τις διανομές στην Επαρχία. Νέα τμήματα και γραφεία θα

¹⁹⁵ Παύλος Μων, ό. π, σελ. 104

¹⁹⁶ Αρχείο Νίκου Δέα, ό. π,

¹⁹⁷ Ο. π,

¹⁹⁸ Ο. π, «Υπηρεσίες Επαρχιών, Πίναξ εμφαίνουν τον αριθμόν των συμμετασχόντων εις τα Λαϊκά Συσσίτια των Επαρχιών, τον αριθμόν των κρατουμένων εις Φυλακάς και Στρατόπεδα Συγκεντρώσεως κατά το έτος 1942 -1943 (μηνιαίος μέσος όρος)».

¹⁹⁹ Ο. π,

ιδρύονταν. Μέχρι το Σεπτέμβριο του 1943 θα είχε λάβει την κάτωθι μορφή: 1) Διευθυντής, 2) Αναπληρωτής Διευθυντής, 3) Τμήμα Γραμματείας με α) γραφείο Διευθυντού και Επιτροπή Ελλειμμάτων, β) Γραφείο. Συντονισμού και Διεκπεραιώσεως, γ) Υπηρεσία Μεταφράσεων, δ) Δακτυλογράφοι Ελληνικής και Γαλλικής, ε) Κλητήρες, 4) Τμήμα Ελέγχου, 5) Τμήμα Επιθεωρήσεως, 6) Τμήμα Α' (Στερεάς Ελλάδος), Τμήμα Β' (Πελοποννήσου Κυκλάδων), Τμήμα Γ' (Αττικοβοιωτίας), 9) Ιδιαίτερη Υπηρεσία Ουδέτερου Αντιπροσώπου.²⁰⁰

Παρά όμως αυτή την οργανωτική ανάπτυξη αρκετοί αντικειμενικοί παράγοντες που δεν είχαν σταθμιστεί αρχικά από τα μέλη της «Επιτροπής» θα παίξουν αποφασιστικό ρόλο για την υλοποίηση του αρχικού σχεδίου επισιτισμού και την επέκταση του στην ελληνική επαρχία.

²⁰⁰ Ο. π., «*Οργάνωσις Υπηρεσιών Επαρχιών*»

2.9 Δυσχέρειες και εμπόδια

Ένα από τα πρώτα θέματα που απασχόλησαν την «Επιτροπή» ήταν η εξεύρεση των μεταφορικών μέσων με τα οποία θα διοχετεύονταν οι ποσότητες αλεύρων και λοιπών τροφίμων. Τα πλέον ενδεδειγμένα ήταν, ο σιδηρόδρομος, τα αυτοκίνητα και τα πλωτά μέσα, βενζινόπλοια και καΐκια.

Το πλέον ασφαλές και γρήγορο μέσο για να σταλούν οι ποσότητες στην Επαρχία, σε μία χώρα με ανύπαρκτο οδικό δίκτυο, όπως η Ελλάδα, ήταν για την Επιτροπή ο σιδηρόδρομος. Το πρόβλημα όμως ήταν πως βρισκόταν υπό τον έλεγχο των κατακτητών. Παρά την «πρόθεση» τους να συμβάλλουν στο έργο προτεραιότητα είχε η ικανοποίηση των στρατιωτικών τους αναγκών.²⁰¹ Πρόσθετα προβλήματα δημιουργούσε η διακοπή λειτουργία του σιδηροδρόμου από τις δολιοφθορές του Ε.Λ.Α.Σ. Στη διάθεση της η «Επιτροπή» είχε μόνο πέντε καμιόνια με αποτέλεσμα να προσφύγει στη μίσθωση ιδιωτικών. Οι υπέρογκες αμοιβές όμως που ζητούσαν οι ιδιοκτήτες αποτελούσαν ένα πρόβλημα. Εν μέρει λύθηκε με τη μίσθωση φορτηγών που μετέφεραν εφόδια από την επαρχία στην Πρωτεύουσα. Αλλά και πάλι τα περισσότερα από αυτά ήταν σε κακή κατάσταση λόγω του άθλιου οδικού δικτύου. Πρόσθετο πρόβλημα αποτελούσε η έλλειψη βενζίνης. Εναλλακτική λύση πρόσφεραν τα πλωτά μέσα με τα οποία, πέρα από τα νησιά όπου υπήρχε επιτακτική ανάγκη, θα μπορούσαν να εφοδιαστούν και περιοχές όπως η Ήπειρος, η Εύβοια και οι νοτιοανατολικές περιοχές της Πελοποννήσου, οι οποίες δε συνδέονταν ούτε οδικά ούτε σιδηροδρομικά με την Αθήνα. Όμως το πρόβλημα ήταν πως αρκετά ήταν επιταγμένα από τους κατακτητές και τα ελάχιστα διαθέσιμα, ιδίως τα βενζινόπλοια, ήταν μικρής χωρητικότητας. Επιπλέον η «Επιτροπή» για κάθε θαλάσσια μεταφορά έπρεπε να ενημερώνει ειδικό γραφείο στον Πειραιά, το οποίο διεύθυναν Ιταλοί και Γερμανοί.²⁰²

Τα προβλήματα όμως δε θα περιοριστούν μόνο στον τομέα των μεταφορών. Θα επεκταθούν και σε μία άλλη σειρά ζωτικών παραμέτρων για την επιτυχία του σχεδίου. Τα κύρια προβλήματα πρόεκυψαν από το γεγονός πως οι Ιταλοί αρνούνταν να αποδεχθούν την κυριότητα της «Επιτροπής» όσον αφορά τη διανομή των εισαγόμενων τροφίμων. Πίστευαν πως αυτό το έργο άνηκε στην «Επιτροπή Υψηλής Διεύθυνσης» όπου πλειοψηφούσαν αυτοί με τους Γερμανούς και τους Έλληνες αντιπροσώπους των αντίστοιχων Ερυθρών Σταυρών. Ήδη από τις πρώτες επαφές του Μohn με τα μέλη της «Επιτροπής Υψηλής Διεύθυνσης», στην οποία συμμετείχαν και αντιπρόσωποι των κατακτητών, έγινε προσπάθεια να «προσεταιρισθεί» η «Επιτροπή Βοηθημάτων». Η «Επιτροπή Υψηλής Διεύθυνσης» είχε δηλώσει την «πρόθεση» να εγκρίνει πρώτα αυτή τις αποφάσεις της «Επιτροπής Διανομών» πριν ακόμα αυτές εφαρμοσθούν. Ο Μohn ξεκαθάρισε πως η μόνη υπεύθυνη για την εφαρμογή της

²⁰¹ Αρχείο Νίκου Δέα. Φάκ. 7, ό.π.

²⁰² W.O 204/8764, ό. π, Chapter IV /Αρχείο Νίκου Δέα, ό. π/ Παύλος Μων, ό. π, σελ. 51-52

συμφωνίας που είχαν υπογράψει οι εμπόλεμοι ήταν η σουηδική κυβέρνηση. Με αυτό τον τρόπο ξεκαθάριζε το ζήτημα της ανεξαρτησία της «Επιτροπής» από τους κατακτητές. Όμως δε θα ερχόταν σε ολική ρήξη μαζί τους για είχε ανάγκη και τη συνεργασία τους για την ευόδωση της επιχείρησής.²⁰³

Το επόμενο πρόβλημα ήταν σε ποιες περιοχές θα επέτρεπαν οι κατακτητές να αποσταλούν τρόφιμα. Με την εξαίρεση των Ιονίων Νήσων και την Ανατολική Μακεδονία και Θράκη, σκοπός της επιτροπής ήταν δραστηριοποιηθεί σε ολόκληρη την υπόλοιπη ελληνική επικράτεια. Οι Ιταλοί, στον έλεγχο των οποίων βρισκόταν το μεγαλύτερο τμήμα της χώρας, είχαν ενημερώσει, κατά τη διάρκεια των διαπραγματεύσεων, πως δεν θα είχαν κανένα πρόβλημα η αρωγή να διοχετεύει στην υπόλοιπη Ηπειρωτική Ελλάδα και την Πελοπόννησο. Το πρόβλημα όμως ήταν ποιές περιφέρειες και νομούς εννοούσαν με τον όρο «Ηπειρωτική». Αυτές ήταν μόνο οι νομοί Αττικοβοιωτίας, η Αιτωλοακαρνανία και η Φθιώτιδα με τη Φωκίδα.²⁰⁴

Μεγάλο πρόβλημα αποτελούσαν τα νησιά του Αιγαίου και οι Κυκλάδες, τα οποία είχαν δοκιμαστεί ιδιαίτερα από το λιμό λόγω των περιορισμένων πόρων τους. Οι πρώτες παραδόσεις πραγματοποιήθηκαν χωρίς ιταλική άδεια. Οι αντιδράσεις ήταν άμεσες. Οι Κυκλάδες υπάγονταν διοικητικά στο *Possidemento*, δηλ. τα Δωδεκάνησα και όχι στην Ηπειρωτική Ελλάδα. Οι Ιταλικές αρχές είχαν αναπτύξει το προηγούμενο διάστημα τη δική τους υπηρεσία αρωγής την *Assistenza Civile* και έβλεπαν ανταγωνιστικά τη σουηδική παρουσία. Οι όποιες προσπάθειες έγιναν για τον ανεφοδιασμό από την ΕΔΒΕ κατέληξαν στο κενό. Οι τελευταίες παραδόσεις έγιναν το Δεκέμβρη του 1942. Συνολικά από τις προβλεφθείσες αρχικές ποσότητες των 2.494.425 οκάδων (3.193 τόνων) αλεύρων αποστάλθηκαν μόνο 489.717 οκάδες (627).²⁰⁵ Η Ιταλική πλευρά είχε δηλώσει πως η ίδια θα αναλάμβανε τον ανεφοδιασμό των Κυκλάδων.²⁰⁶

Η σύνδεση της τροφοδοσίας των Κυκλάδων με την ΕΔΒΕ ουσιαστικά σήμαινε για την Ιταλική πλευρά απόρριψη της πολιτικής του *distacco* (αποχωρισμός) και έμμεση παραδοχή της αδυναμίας να διοικηθεί η εν λόγω περιφέρεια από τις ιταλικές αρχές των Δωδεκάνησων.²⁰⁷ Κάποιες τελευταίες προσπάθειες του σουηδού πρέσβη Allard για ανεφοδιασμό των Κυκλάδων με μικρό σουηδικό ατμόπλοιο, που χρησιμοποιούνταν για την Κρήτη, δε θα τελεσφορούσαν.²⁰⁸ Οι γερμανοί δεν ήταν αντίθετοι στον ανεφοδιασμό των Κυκλάδων υπό τον όρο όμως πως θα

²⁰³ Οι Ιταλοί προσκόμισαν ένα έγγραφο στις συζητήσεις για να υποστηρίξουν αυτή τους τη θέση, το οποίο το ονόμαζαν «Συμφωνίες τις Γενεύης» επειδή προερχόταν, σύμφωνα με αυτούς από το Δ.Κ.Ε.Σ, βλ. Παύλος Μων, ό. π σελ. 85 -86.

²⁰⁴ Bengt Helger, ό. π, σελ. 130

²⁰⁵ Αρχείο Νίκου Δέα, ό. π,

²⁰⁶ Ό. π, αποστολή Α, φάκ. 12, αριθ. εγγρ. 217, Ουάσιγκτων 23 Μαρτίου 1943.

²⁰⁷ Sheila Lecoer, *Το νησί του Μουσολίνι. Φασισμός και ιταλική κατοχή στη Σύρο*, Αθήνα, Αλεξάνδρεια, 2013, σελ. 65 -68, 169- 175.

²⁰⁸ Γ.Α.Κ/ Αρχείο Εμμανουήλ Τσουδερού, αποστολή Ε, φάκ. 3, αριθ. εγγρ. 126, Άγκυρα, 10/7/43

χρησιμοποιούνταν καΐκια. Ούτε και αυτό έγινε εφικτό λόγω της διαφωνίας των συμμάχων. Η «Επιτροπή» θα πληροφορούνταν από τη Σουηδική Κυβέρνηση πως η αγγλική κυβέρνηση ήταν αντίθετη με τη χρήση καϊκιών για στρατιωτικούς λόγους και θα προτιμούσε ένα μεγάλο πλοίο.²⁰⁹ Όλα αυτά θα οδηγήσουν σε αδιέξοδο την όλη επιχείρηση.

Όσον αφορά τα νησιά του Αιγαίου ούτε και εκεί ήταν εφικτός ο άμεσος ανεφοδιασμός τους. Οι Γερμανοί αντέδρασαν στην ένταξη των νησιών στο σχέδιο επισιτισμού.²¹⁰ Στη Σμύρνη είχε ήδη δημιουργηθεί ένα απόθεμα σίτου προορισμένο για τα νησιά. Αυτό που φοβούνταν οι Γερμανοί ήταν πως η χρήση ενός μεγάλου πλοίου, θα αποκάλυπτε στους Βρετανούς τις κινήσεις των πλοίων τους στο Αιγαίο. Βρέθηκε η ενδιάμεση λύση της εκφόρτωσης στο λιμάνι της Σμύρνης ενός σουηδικού πλοίου και από εκεί οι ποσότητες θα διοχετεύονταν στα νησιά με τη χρήση καϊκιών.²¹¹

Τα πράγματα όμως δεν ήταν καλά ούτε στην Ήπειρο, μία περιφέρεια που φτωχή σε πόρους άμεσα εξαρτημένη από τις εισαγωγές τροφίμων και με ανύπαρκτο σχεδόν δίκτυο συγκοινωνιών. Ένα επιπλέον πρόβλημα αποτελούσε η μεγάλη απόσταση που τη χώριζε από την Αθήνα. Οι Ιταλοί στις συζητήσεις με το Σουηδό επιτετραμμένο «έδειξαν», αρχικά το ενδιαφέρον να αναλάβουν οι ίδιοι τον επισιτισμό της. Η «Επιτροπή» αμφέβαλλε για τις δυνατότητες αλλά και τις ειλικρινές προθέσεις των Ιταλών να ανεφοδιάσουν την εν λόγω περιφέρεια. Οι άνθρωποι της γνώριζαν πως οι Ιταλοί είχαν κάποιες πολιτικές αντζέντες άμεσα συνδεδεμένες με την υποστήριξη τους προς την αλβανική μειονότητα των Τσάμηδων. Αυτό που φοβούνταν ήταν πως η διανομή θα γινόταν αποκλειστικά προς όφελος και με σκοπό την υποστήριξη της εν λόγω μειονότητας, τις αυτονομιστικές διαθέσεις της οποίας ήδη υπέθαλπαν. Η «Επιτροπή» θα μίσθωνε ένα πλοίο για διανομές στην Ήπειρο, με σκοπό να δείξει πως δεν είχε πρόθεση να την εγκαταλείψει. Δεν είναι τυχαίο πως πριν γίνει εφικτή η εγκατάσταση μόνιμου ουδέτερου αντιπροσώπου στην Ήπειρο η Ιταλική Διοίκηση θα προτείνει τη διανομή των εφοδίων να την αναλάβει η *EAGA* (αλβανικό Γραφείο για τη διαχείριση τροφίμων).²¹²

Αλλά εμπόδια σε σχέση με την αποστολή στην επαρχία θα τα αντιμετώπιζε η Επιτροπή από ένα παράγοντα που δεν είχε υπολογίσει, την έναρξη του ένοπλου εθνικοαπελευθερωτικού αγώνα από τον ΕΛΑΣ και τον ΕΔΕΣ και την προσπάθεια καταστολής του από τον Ιταλό. Στις πρώτες επιθέσεις στα ιταλικά στρατιωτικά φυλάκια από τον ΕΛΑΣ ²¹³ η ιταλική στρατιωτική διοίκηση θα απαντούσε με την

²⁰⁹ Ο. π, αποστ. Α, φάκ. 12, αρίθ. εγγρ. 058, Κάιρο 5 Ιουνίου 1943/Bengt Helger, ό. π, σελ. 128 -129.

²¹⁰ Γ.Α.Κ/ Αρχείο Εμμανουήλ Τσουδερού, αποστ. Ε', φάκ. 2, αρίθ. εγγρ. 247, Λονδίνον 31 Αυγούστου, 1942

²¹¹ Ο. π, αποστ. Α, φάκ. 12, αρίθ. εγγρ. 348, Στοκχόλμη 1 Ιανουαρίου 1943

²¹² Bengt Helger. π, σελ. 130- 133

²¹³ Ο αρχικός αφοπλισμός των ελληνικών σταθμών χωροφυλακής θα έδινε τη θέση του σε μάχες με τα ιταλικά αποσπάσματα, π.χ μάχη της Ρέικιας 9 Σεπτεμβρίου 1942,

απαγόρευση αποστολής τροφίμων ήδη από το Νοέμβριο του 1942. Οι περιοχές αυτές αρχικά ήταν η Επαρχία Δωρίδος, Παρνασσίδος, ο Νομός Ευρυτανίας και Τρικκάλων, περιοχές οι οποίες υπήρξαν τα κύρια κέντρα στρατολογίας από τον ΕΛΑΣ και αναδείχθηκαν προπύργια του μέχρι το τέλος. Στην Πελοπόννησο οι απαγορεύσεις αυτές ίσχυσαν για τις περιοχές της Αιγιαλείας και των ανατολικών παραλίων.²¹⁴ Σύντομα θα επεκταθούν και σε άλλες όπως η Ναύπακτος, η Ήπειρος και ο Αστακός.²¹⁵ Η διάταξη των ιταλικών στρατευμάτων ήταν τέτοια ώστε να φρουρούν τα αστικά κέντρα και περιοχές όπου υπήρχε κίνδυνος απόβασης.²¹⁶ Αυτό που φόβιζε τους Ιταλούς στρατιωτικούς ήταν πως το αντάρτικο θα εκμεταλλευόταν αυτό το κενό μεταξύ της πόλης και των χωριών και οι ΤΕΔΕΣ σταδιακά θα μετεξελίσσονταν σε πυρήνες υποστήριξης του.²¹⁷

Αποτέλεσμα ήταν να τεθεί σε κίνδυνο όλο το πρόγραμμα για την ελληνική επαρχία. Οι κάτοικοι των ορεινών χωριών ιδίως ήταν που υπέφεραν πιο πολύ. Αναγκάζονταν να περπατούν εκτεθειμένοι στις καιρικές συνθήκες του χειμώνα προς το πλησιέστερο κέντρο διανομής. Στο τέλος αυτό που τους περίμενε ήταν 1 οκά αλεύρι για 10 ημέρες. Τον άχαρο αυτό ρόλο τον είχαν επωμισθεί κυρίως οι γυναίκες γιατί υπήρχε ο φόβος σύλληψης των ανδρών από τις ιταλικές αρχές είτε για συμμετοχή στο αντάρτικο είτε για υπόθαλψη ανταρτών. Κανείς δε θα μάθει ποτέ πόσοι έχασαν τη ζωή τους στη προσπάθεια να παραλάβουν αυτές τις ισχνές ποσότητες. Επιπλέον ελλόχευε ο κίνδυνος της καταστροφής των τροφίμων. Αρκετά από αυτά ήταν ήδη αποθηκευμένα μήνες και απαγορεύονταν να διανεμηθούν. Μόνο ύστερα από συνεχείς διαμαρτυρίες της Επιτροπής δέχθηκαν οι Ιταλοί να μετριάσουν σε κάποιες περιπτώσεις τα μέτρα.²¹⁸

Η βάση της κατάρτισης του καταλόγου, αυτών που είχαν ανάγκη ενίσχυσης, αρχικά είχε βασισθεί στη διάκριση παραγωγού – μη παραγωγού. Σύντομα θα άλλαζε με την προσθήκη των κατηγοριών των «πυροπαθών» και των «πληγέντων». Ήδη από τον Οκτώβρη του 1942 οι ιταλικές στρατιωτικές δυνάμεις θα προχωρούσαν στην πυρπόληση χωριών ως αντίποινα στους αντάρτες. Τα χωριά αφού εκκεωνόνταν και λεηλατούνταν καίγονταν. Οι κάτοικοι στερούμενοι κάθε μέσου βιοπορισμού κατέφευγαν σε γειτονικά χωριά. Μέχρι τον Σεπτέμβρη του 1943 ο αριθμός των

βλ. Βάσως Γεωργίου, *Ιστορία της Αντίστασης*, τόμος Β', Αθήνα, Αυλός, 1979, σελ. 542 -544.

²¹⁴ Όσον αφορά την Αιγιαλεία διεξάγονταν επιχειρήσεις από τους Ιταλούς ενάντια στον ΕΛΑΣ, υπό τον Γκασπάρο τον επονομαζόμενο «ανταρτοφάγο» στα τέλη της άνοιξης του 1943, βλ. Παντελής Μούτουλας, Παντελής Μούτουλας, *Πελοπόννησος 1940 -4. Η περιπέτεια της επιβίωσης του διχασμού και της απελευθέρωσης*, Αθήνα, Βιβλιόραμα, 2005, σελ. 363-365

²¹⁵ Αρχείο Νίκου Δέα, ό.π

²¹⁶ Davide Rodogno, *Η Ιταλική Κατοχή*, βλ. στο: Χρήστος Χατζηιωσήφ, Προκόπης Παπαστράτης (επίμ.), *Ιστορίας της Ελλάδας του 20^{ου} Αιώνα*, Αθήνα, Βιβλιόραμα, 2007, σελ. 81

²¹⁷ Παύλος Μων, σελ. 91

²¹⁸ Αρχείο Νίκου Δέα,

χωριών θα έφτανε, σύμφωνα με στοιχεία στελεχών της ΕΔΒΕ τα 300 και ο αριθμός των πυρόπληκτων τις 300.000. Στην άλλη κατηγορία των «πληγέντων» άνηκαν αυτοί που αναγκάστηκαν να εκκενώσουν τα χωριά τους και φιλοξενούνταν σε γειτονικά χωριά. Ο αριθμός του έφτανε τις 60.000. Στην τελευταία έπρεπε να προστεθούν και αυτοί που έπεσαν θύματα επιτάξεων, λεηλασίας και αρπαγών από τα ιταλικά στρατεύματα. Παρά τις προσπάθειες της επιτροπής να εντάξει στο πρόγραμμα αρωγής και αυτές τις κατηγορίες θα συναντήσει τη σθεναρή άρνηση των Ιταλών. Η απάντηση που έλαβε η επιτροπή στην προσπάθεια της να ενισχύσει τουλάχιστον την πρώτη κατηγορία, που έχρηζε άμεσης βοήθειας, θα ήταν η άρνηση από την ιταλική πλευρά, χαρακτηρίζοντας « της πυρπολήσεως και καταστροφής των χωριών των ως ποινής».²¹⁹ Ο στρατηγός Τσελόζο θα έλεγε χαρακτηριστικά: «η πείνα είναι ο χειρότερος εχθρός των στασιαστών και για αυτό το λόγο είναι αναγκαίο να τους στερήσουμε κάθε πηγή τροφής».²²⁰

Όλα αυτά θα δώσουν την αφορμή στην Ιταλική πλευρά να «επέμβει» και στο έργο της διανομής στην Επαρχία. Αρχικά θα απαγορεύσει κάθε αποστολή τροφίμων χωρίς την έγκρισή της. Στην πορεία θα απαιτήσει από την «Επιτροπή» την αποστολή του μηνιαίου προγράμματος της αποστολών τροφίμων στην επαρχία. Όλα τα φορτία υπόκειντο σε εξονυχιστικό έλεγχο.²²¹ Επιπλέον επενέβη και στο έργο των τοπικών και νομαρχιακών επιτροπών. Οι όποιες αλλαγές στη σύνθεση τους έπρεπε να κοινοποιούνται στην Ανώτατη Ιταλική Διοίκηση. Σε αρκετές περιπτώσεις παρέμβηκαν, επεδίωξαν και πέτυχαν αλλαγές στη στελέχωση τους. Δεν ήταν λίγα τα μέλη των επιτροπών τα οποία διώχθηκαν και φυλακίστηκαν επειδή δεν συμμορφώθηκαν στις υποδείξεις τους. Με το που έφταναν τα φορτία οι κατά τόπους επιτροπές ήταν υποχρεωμένες να ανακοινώνουν τον τρόπο διανομής τους, τους δικαιούχους καθώς και τις ποσότητες που αναλογούσαν στον καθένα. Όλα αυτά λάμβαναν χώρα υπό το άγρυπνο μάτι της ιταλικής αστυνομίας.²²²

Οι συνέπειες θα ήταν να μην μπορεί να ολοκληρωθεί το αρχικό πρόγραμμα για την ελληνική επαρχία. Από τους αρχικά 1.650.045 δικαιούχους χορήγησης αλεύρων, εφικτή ήταν η διάθεση μόνο σε 1.085.422. Από την προβλεπόμενη αρχικά ποσότητα των 59.401.718 οκάδων στάλθηκαν μόνο 39.149.010 για τη χρονική περίοδο από την 1^η Σεπτεμβρίου 1942 ως τις 31^η Αυγούστου 1943.²²³ Επιπλέον ο αρχικός αριθμός των δικαιούχων θα αυξηθεί σε 2.151.000 το Μάρτιο του 1943 εξαιτίας της απομάκρυνσης

²¹⁹ Ο. π,

²²⁰ Lidia Santarelli, *Muted Violence. Italian War Crimes in Occupied Greece*, βλ. στο *Journal of Modern Italian Studies*, Routledge, 2004, p. 292

²²¹ Το Δεκέμβρη του 1942 σε φορτηγό που έφερε το σήμα του Ερυθρού Σταυρού, οι Ιταλοί θα ανακάλυπταν φορτίο όπλων και εκρηκτικών, βλ. Παύλος Μών, ό. π,

²²² Αρχείο Νίκου Δέα, ό. π,

²²³ Ο. π, *Ανακεφαλαιωτικός πίνακας εμφανίων τας προβλεπομένας ποσότητας αλεύρου, βάσει γενικού προγράμματος έτους από την 1^η Σεπτεμβρίου 1942 μέχρι 31^η Αυγούστου 1943 διά τας επαρχίας καθώς και των πραγματοποιηθεισών αποστολών αλεύρου και σίτου κατά την ίδιαν περίοδον.*

από την εποχή της παραγωγής, των αντιποίνων, των καταστροφών από τα ιταλικά στρατεύματα και των απαγορεύσεων της διανομής.²²⁴

Το Μάρτιο του 1943 οι Σύμμαχοι, αυτή τη φορά θα πληροφορούσαν την «Επιτροπή» πως θα έπρεπε προσωρινά να διακόψει τις αποστολές στην ύπαιθρο. Διαπραγματεύσεις γίνονταν στη Ρώμη μεταξύ της Ιταλικής και της Σουηδικής κυβέρνησης. Πλέον η επέκταση των δραστηριοτήτων της «Επιτροπής» στην επαρχία θα εξαρτιόταν από το διορισμό Ουδέτερου Αντιπροσώπου.²²⁵

²²⁴ Ό. π, *Τρόπος Διάθεσης Τροφίμων*.

²²⁵ Bengt Helger/ Παύλος Μών, σελ. 86

2.10 Τα αποτελέσματα για την πρώτη περίοδο

Η «Επιτροπή» θα έστελνε από την Αθήνα, στους Συμμάχους, την πρώτη έκθεση της. Σε αυτήν γινόταν αναφορά όχι τόσο στα αποτελέσματα του προγράμματος πάνω στην καταπολέμηση της πείνας αλλά σε διαδικαστικά θέματα που είχαν να κάνουν με τους όρους και τις απαιτήσεις τους ώστε να δώσουν τη συγκατάθεση τους για τη συνέχεια του.

Συγκεκριμένα ανέφερε πως το Υπουργείο Επισιτισμού είχε τεθεί κατά μέρος. Ο έλεγχος των τροφίμων από την εισαγωγή μέχρι το στάδιο της διάθεσης στους δικαιούχους βρισκόταν υπό τον έλεγχο της «Επιτροπής». Με ένα συνοπτικό τρόπο αναλυόταν ο τρόπος και η διαδικασία χορήγησης των τροφίμων, ο οποίος ήταν σύμφωνος με τις εντολές που είχαν δώσει οι σύμμαχοι. Όσον αφορά το σύστημα έκδοσης δελτίων, αν και παρέμενε στα χέρια του Υπουργείου Επισιτισμού, σκοπός για το απώτερο μέλλον ήταν ένα νέο σύστημα έκδοσης. Όσον αφορά τον έλεγχο της εγχώριας παραγωγής ήδη ετοιμαζόταν ένα σύστημα ανταλλαγής πίτουρου προς τους παραγωγούς ως μορφή ζωοτροφής, με στόχο την εξασφάλιση ποσοτήτων γάλακτος για τα παιδιά και τα νοσηλευτικά ιδρύματα. Σχετικά με την ελαιοπαραγωγή, που και αυτή ενδιέφερε ιδιαίτερα τους Συμμάχους, δεν είχαν γίνει ακόμη βήματα γιατί η συγκομιδή άρχιζε από τον Οκτώβριο – Νοέμβριο. Μεγάλο ποσότητες κρατούσαν από την προηγούμενη χρονιά οι ίδιοι οι παραγωγοί καθώς και οι Γερμανοί στην Κρήτη και στη Μυτιλήνη. Η παραγωγή λαχανικών ήταν μειωμένη. Αρκετές ποσότητες είχαν καταναλωθεί από τους κατακτητές. Μέρος τους όμως είχε διατεθεί και για το πληθυσμό της Αττικής. Επιπλέον οι κατακτητές είχαν εισάγει οι ίδιοι 100.000 τόνους σιτηρών.²²⁶

Όταν έφτασε η «αρωγή» στην Ελλάδα, ήδη οι θάνατοι από πείνα βρίσκονταν σε πορεία ύφεσης. Οι πρώτες πληροφορίες που έφταναν στην εξόριστη ελληνική κυβέρνηση μιλούσαν για σημαντική βελτίωση της επισιτιστικής κατάστασης στην Αθήνα η οποία δεν επιδεχόταν καμία σύγκριση με το χειμώνα του 1941- 1942.²²⁷ Παρά την μικρή αύξηση που παρατηρήθηκε στο γενικό αριθμό θανάτων κατά τους μήνες Οκτώβριο και Νοέμβριο στην Αθήνα σε σχέση με το μήνα Σεπτέμβριο,²²⁸ ο αριθμός των θανάτων που είχαν ως κύριο αίτιο τους την πείνα θα έφταναν σχεδόν τα προπολεμικά επίπεδα. Η έρευνα της Γεωργίας της Τζαβάρα σε μία σειρά ληξιαρχείων

²²⁶ Γ.Α.Κ/ Αρχείο Εμμανουήλ Τσουδερού, αποστολή Ε, φάκ 2, αριθ. εγγρ. 081, *Πρώτη Τηλεγραφική Έκθεσις της εν' Αθήναις Σουηδικής Επιτροπής Ελέγχου*, δίχως ημερομηνία, με την ένδειξη ΑΠΟΡΡΗΤΟΝ!

²²⁷ «η επισιτιστική κατάσταση εμφανίζεται σημαντικώς βελτιωμένη ουδέ πόρρωθεν εποδεχομένη σύγκρισιν προς συνθήκας παρελθόντος χειμῶνος», βλ. Γ.Α.Κ/ Αρχείο Εμμανουήλ Τσουδερού, αποστ. Στ', φάκ. 1, αριθ. εγγρ. 208, Αγκυρα 23 Δεκεμβρίου 1942

²²⁸ Συγκεκριμένα, όσον αφορά την Αθήνα, για το Σεπτέμβριο του 1942 1032 θάνατοι, ενώ τους μήνες Οκτώβριο και Νοέμβριο 1259 και 1294 αντίστοιχα. Αντίθετα από το Δεκέμβριο του 1942 θα πέσουν στους 1074, βλ. Χρήστος Λούκος, ό. π

της δήμων και προαστίων της πρωτεύουσας τεκμηριώνει τη μείωση των θανάτων για την περίοδο που ξεκινά η σταθερή χορήγηση άρτου από στάρι στον πληθυσμό της πρωτεύουσας.²²⁹ Δεν είναι τυχαίο το γεγονός πως τα μαζικά ταξίδια των Αθηναίων προς την επαρχία με σκοπό την εξεύρεση τροφίμων, της περιόδου 1941- 1942, δεν θα ξαναεπαναληφθούν. Το ερώτημα όμως που προκύπτει είναι με ποιο τρόπο συνέβαλε σε αυτό η ΕΔΒΕ και ποια ήταν η ημερήσια θερμιδική αξία των τροφίμων που παρείχε.

Οι αδυνατισμένοι οργανισμοί δε θα χρειαζόταν πλέον να περιπλανιούνται μέσα στην πόλη, περιμένοντας στις ουρές 2-3 διαφορετικών συσσιτίων για να παραλάβουν μία μερίδα κακομαγειρεμένου φαγητού, με ελάχιστες θερμίδες. Ο χειμώνας του 1942 θα έβρισκε τους αθηναίους πάλι γύρω από το οικογενειακό τραπέζι και όχι εκτεθειμένους στις καιρικές συνθήκες. Σύμφωνα με έρευνα που έκανε η ΕΔΒΕ, σε δείγμα 100 οικογενειών της περιφέρειας της πρωτεύουσας, ο μέσος όρος κατανάλωσης θερμίδων ήταν 1800 κατά άτομο. Το ελάχιστο, πάντα σύμφωνα με την έρευνα ήταν 708 θερμίδες όταν το μέγιστο 3034. από τις οποίες μόνο οι 900 ήταν η συνεισφορά των τροφίμων της «Επιτροπής». Παρά το πολύ μικρό δείγμα, το συμπεράσματά ήταν πως ένα σημαντικό μέρος των δικαιούχων δεν είχε τα χρήματα για να κάνει ολοκληρωτική χρήση του δελτίου του. Αντίθετα το πιο ευκατάστατο κομμάτι του πληθυσμού μπορούσε να αποκτήσει τις πρόσθετες θερμίδες μέσω της μαύρης αγοράς.²³⁰ Όμως η τελευταία πρόσφερε τρόφιμα σε οικονομικούς όρους απρόσιτους ακόμα και για αστικά στρώματα του πληθυσμού.²³¹ Η απάντηση στην βελτίωση του επισιτισμού της πρωτεύουσας πρέπει να αναζητηθεί σε ένα σύνολο παραγόντων.

Στις 24 Οκτωβρίου θα ερχόταν στην Αθήνα ο Hermann Neubacher , με εντολή του ίδιου του Χίτλερ, ως «εντεταλμένος για οικονομικά ζητήματα στην Ελλάδα». Η Ιταλία θα έστελνε με τις ίδιες αρμοδιότητες τον τραπεζίτη D' Agostino. Αποστολή τους ήταν να αποτρέψουν την κατάρρευση της ελληνικής οικονομίας και να εργαστούν για την εξυγίανση της. Ο Neubacher θα εφάρμοζε μία δέσμη μέτρων. Θα προχωρούσε στην κατάργηση του μέτρου της κρατικής διατίμησης και θα προσπαθούσε να πάρει μέτρα για τη δημιουργία συνθηκών ελεύθερης αγοράς. Έπειτα θα συνέχιζε με την τιμωρία κάποιων μαυραγοριτών.²³² Στη συνέχεια θα διέτασσε την παύση των εξαγωγών για κατηγορίες τροφίμων, όπου υπήρχε έλλειψη. Ως αντιστάθμισμα για τις ανάγκες τους γερμανικού στρατού επί της ελληνικής παραγωγής θα αποφαιζόταν η εισαγωγή 15.000 τόνοι οσπρίων, 15.000 τόνοι

²²⁹ Γεωργία Τζαβάρα, ό. π, σελ. 153 -154

²³⁰ W.O/ 204, 8764, *Greece – Relief Food Distribution by the Joint Relief Committee*, June 12/43

²³¹ «Ο κόσμος είναι ακόμα επιφυλακτικός με την ελπίδα πως θα βρει σύντομα φτηνότερες τιμές», βλ. Χριστόφορος Χρηστίδης, ό. π, σελ. 319

²³² «αχαλίνωτη κερδοσκοπία ηνάγκασε Γερμανούς λάβουν καθ' όλην Ελλάδα νέα μέτρα κατά κερδοσκόπων και αισχροκερδών», βλ. Γ.Α.Κ/ Αρχείο Εμμανουήλ Τσουδερού, ό. π, αριθ. εγγρ. 197, Άγκυρα 8 Οκτωβρίου 1942.

ζάχαρης, 20- 25.000 τόνοι πατάτας και άλλοι 5.000 σπόροι πατάτας.²³³ Οι πληρωμές προς όλους τους προμηθευτές της Βέρμαχτ σταματούσαν λόγω «έλλειψης ρευστότητας».²³⁴ Η παύση των πληρωμών, οι νίκες των συμμάχων στα διάφορα μέτωπα, οι σταθερές εισαγωγές τροφίμων από το εξωτερικό θα αναγκάσει τους μεγαλέμπορους να διοχετεύσουν τα αποθέματα τους στο ελληνικό κοινό. Η τιμή της χρυσής λίρας προς τη δραχμή θα ακολουθούσε την πορεία των συμμαχικών νικών πέφτοντας από τις 620.000, τέλη Οκτωβρίου στις 150.000 η δε τιμή του λαδιού από τις 27.000 δραχμές την οκά στις 8.000, μετά το Ελ- Αλαμείν.²³⁵ Η αγορά της Αθήνας δε θα θύμιζε σε τίποτα την προηγούμενη χρονιά. Η αφθονία κυριαρχούσε στα ράφια των καταστημάτων.²³⁶

Όμως και πάλι οι τιμές ήταν απρόσιτες για την πλειοψηφία των εργατών και των υπαλλήλων. Σύμφωνα με εκτιμήσεις των ελληνικών κατοχικών αρχών οι απαιτούμενες ημερήσιες ποσότητες για να κρατήσουν στη ζωή μία εργατική οικογένεια 3 ή 4 μελών κόστιζαν 6.620 δραχμές όταν το ημερομίσθιο ενός εργάτη κυμαινόταν μεταξύ 1000 -2000 δραχμών. Ύστερα από την εκποίηση των οικιακών σκευών του η αγοραστική δύναμη του δεν μπορούσε να του εξασφαλίσει ούτε της στοιχειώδεις συνθήκες επιβίωσης. Σύμφωνα με το συντάκτη της αναφοράς «ξένοι παράγοντες προς το εργατικόν εισόδημα του επέτρεψαν να είναι ακόμα στη ζωή».²³⁷

Παρά τον παραμερισμό των κρατικών «Λαϊκών Συσσιτίων» εξακολουθούσαν και λειτουργούσαν στην Αθήνα εκατοντάδες καταναλωτικοί – προμηθευτικοί συνεταιρισμοί. Αυτοί ιδρύονταν ανά κλάδο, ανά υπαλληλικό σωματείο ή εργατικό συνδικάτο με σκοπό την παράκαμψη της μαύρης αγοράς και την εξεύρεση τροφίμων σε προσιτές τιμές για τους εργαζόμενους καθώς και τη διεκδίκηση τροφίμων από την κατοχική κυβέρνηση. Αντίστοιχα είχαν ιδρυθεί ανάλογα εργατικά ή ιδιωτικά συσσίτια στους χώρους εργασίας, από τα σωματεία. Καθοριστικό ρόλο για την οργάνωση, το συντονισμό, τη στρατηγική καθώς και τη διεκδικητική πολιτική τους έπαιξε το ΕΕΑΜ. Οι πρώτες απεργίες της άνοιξης του 1942 είχαν δώσει τη θέση τους σε μαζικές κινητοποιήσεις οργανωμένες από το ΕΕΑΜ με σκοπό την επίλυση του επισιτιστικού προβλήματος.²³⁸

Τα αποτελέσματα θα φανούν σε μια σειρά παραχωρήσεων μόνιμου χαρακτήρα για την αντιμετώπιση του επισιτιστικού από την κατοχική κυβέρνηση με ποιο σημαντικό, την υποχρέωση όλων των επιχειρήσεων, ιδιωτικών ή δημοσίων να παρέχουν ημερήσιο συσσίτιο για τις εργάσιμες ημέρες σε όλους τους εργαζομένους βάσει του

²³³ F.R.U.S, ό. π, tel, 868.48/3322, *The Secretary of State to Ambassador in the United Kingdom (Winant)*, Washington, November 3, 1942

²³⁴ Χάγκεν Φλάισερ, ό. π, 328 - 329

²³⁵ W.O 204/ 8763, *Greece, Fall in Black Market Prices after EL ALAMEIN*, 2.1.43

²³⁶ «Οπωσδήποτε το θέαμα, ήταν καταπληκτικό της αφθονίας των τροφίμων.

Κρεμμύδια, σκόρδα, πατάτες, λαχανικά, πορτοκάλια – όλα χαίρεται κανένας να τα βλέπει», βλ. Χριστόφορος Χρηστίδης, ό. π,

²³⁷ ΙΑΥΕ, Κεντρική Υπηρεσία, 1942, φάκ. 54.3, 12/12/1942

²³⁸ Καλογιαννίδης, ό. π, σελ. 56-57

νόμου 2019/1942.²³⁹ Χαρακτηριστική είναι η μαρτυρία του Ρηγόπουλου, φυγάδα στη Μέση Ανατολή και υπάλληλου της Τράπεζας της Ελλάδος. Αφού μιλάει για τεράστιες ελλείψεις προϊόντων αλλά και για παράλληλη ύπαρξη εμπορευμάτων όπως το κρέας και το λάδι σε δυσθεώρητες τιμές στη μαύρη αγορά καταλήγει πως ο πληθυσμός χρωστάει την επιβίωση του στις ισχνές ποσότητες που του παρέχει ο «Ερυθρός Σταυρός» καθώς και στα γεύματα που παρέχουν οι τράπεζες και οι επιχειρήσεις στους εργαζομένους.²⁴⁰ Σε αυτούς τους μηχανισμούς θα πρέπει να ανεβρεθεί η αιτία και η πηγή απόκτησης των πρόσθετων αναγκαίων θερμίδων για την επιβίωση του πληθυσμού.

Όσον αφορά την επαρχία η βοήθεια δεν είχε καταφέρει να επεκταθεί σύμφωνα με τους αρχικές υπολογισμούς του προγράμματος υστερώντας κατά πολύ αυτού της πρωτεύουσας και των αστικών κέντρων. Οι Ιταλοί έβαζαν εμπόδια λόγω της έναρξης του ένοπλου εθνικοαπελευθερωτικού αγώνα στην ύπαιθρο. Αυτό σε συνδυασμό με την πολιτική αντιποίνων θα αύξαναν τον αριθμό των δικαιούχων πέρα από τις αρχικές προβλέψεις. Στην περίπτωση των νησιών του Αιγαίου και των Κυκλάδων, πέρα από κάποιες αρχικές αποστολές, θα χρειαστούν μήνες μέχρι η διανομή να αποκτήσει μόνιμη παρουσία. Όμως και εκεί, παρά το γεγονός της πολύ κρίσιμης κατάστασης, δε θα επαναληφθεί το φαινόμενο των θανάτων που είχαν ως κύριο αίτιο τους την πείνα. Αυτό οφείλεται εν μέρει και σε μέτρα που πήραν οι ίδιοι οι κατακτητές. Στις Κυκλάδες οι Ιταλοί ανέπτυξαν το δικό τους μηχανισμό αρωγής. Στα δε νησιά του Αιγαίου οι Γερμανοί καθιέρωσαν ένα σύστημα ανταλλαγής με τη ντόπια αγροτική παραγωγή και σε κάποιες περιπτώσεις, όπως της Χίου επέτρεψαν την εξαγωγή μαστίχας προς την Τουρκία με σκοπό την ανταλλαγή τροφίμων.²⁴¹ Πάντως η συνολική επισιτιστική κατάσταση της χώρας θα εξακολουθούσε να είναι πολύ κρίσιμη, παρά τη βελτίωση του χειμώνα 1942-1943 όπως θα παρατηρούσε ένας εκπρόσωπος του ΔΚΕΣ.²⁴²

Η μέθοδος διανομής που χρησιμοποίησε η σουηδό-ελβετική επιτροπή δεν ήταν δικό της δημιούργημα. Σε πολύ μεγάλο βαθμό αναπτύχθηκε από την πρώτη επιτροπή την ΕΔΑΤ και τα στελέχη της. Τα δίκτυα διανομής, ο τρόπος υπολογισμού και οι κατάλογοι των δικαιούχων, τα παραρτήματα στην Επαρχία ήταν δημιούργημα της ΕΔΑΤ. Αυτά χρησιμοποίησε η ΕΔΒΕ όταν τα μέλη της εγκαταστάθηκαν στην Ελλάδα. Η διαφορά ήταν πως οι αυξημένες και σταθερές ποσότητες τροφίμων που κλήθηκε να διαχειριστεί, το κύρος που αντλούσε από την υποστήριξη των συμμάχων και οι οδηγίες που είχε από αυτούς, της επέτρεψαν να επέμβει και να επιφέρει βελτιώσεις στο σύστημα παροχής τόσο ποσοτικά όσο και ποιοτικά, καθιστώντας την

²³⁹ *Εφημερίς της Κυβερνήσεως*, Ν.Δ/ 2019/1942, περί παροχής συσσιτίου εις τους μισθωτούς, τεύχος 1^ο, εν Αθήναις τη 20^η Δεκεμβρίου 1942

²⁴⁰ W.O 204/8763, *Currency, Finance and Economics*, 17 Sept, 1943

²⁴¹ «Εξακολουθεί ανταλλαγή ελαίου έναντι παραχωρήσεως υπό Γερμανών σίτου οσπρίων και σακχάρους ...», βλ. Γ.Α.Κ/ Αρχείο Εμμανουήλ Τσουδερού, αποστολή Ε, φάκ. 2, Άγκυρα 11 Δεκεμβρίου 1942.

²⁴² W.O 204/ 8763, *Greece*, 25/10/1942

τον εγγυητή μίας ελάχιστης σταθερής ποσότητας τροφίμων απαραίτητης για την επιβίωση του πληθυσμού. Υπό αυτές της συνθήκες υποκαθιστούνταν ελληνικές κατοχικές υπηρεσίες, όπως το Υπουργείο Επισιτισμού, από το ρόλο αυτόν. Ουσιαστικά η «Επιτροπή» είχε μεταβληθεί στον κύριο εισαγωγέα τροφίμων στην κατοχική Ελλάδα απασχολώντας εκατοντάδες προσωπικό. Αυτό όμως δε θα μείνει δίχως συνέπειες όσον αφορά τις σχέσεις της με τους κατακτητές. Ειδικά οι Ιταλοί την έβλεπαν ως μία μορφή αγγλοαμερικανικής «ειρηνικής διείσδυσης».²⁴³

Παράλληλα όμως αυτή η βοήθεια αποδεικνυόταν και ως εργαλείο, από τα πρώτα στάδια της. Παρά την επέκταση της στην επαρχία το κέντρο εισόδου της στην Ελλάδα και αποστολής της στην ύπαιθρο ήταν η Αθήνα, η έδρα της κατοχικής κυβέρνησης και των πληρεξουσίων των κατοχικών δυνάμεων. Εκεί παίρνονταν οι αποφάσεις για τη διανομή της. Αφενός αποκαθιστούσε το κύρος των «συμμάχων» όσων αφορά το ενδιαφέρον τους για τον ελληνικό λαό. Από την άλλη και οι ελληνικές κατοχικές αρχές ωφελούνταν εξοικονομώντας δισεκατομμύρια από τη λειτουργία των συσσιτίων καθώς και μεγάλες ποσότητες τροφίμων που θα μπορούσαν να τη διοχετεύσουν τώρα σε τομείς που σχετίζονταν με τους μηχανισμούς καταστολής του δοσιλογικού κράτους και να αποκαταστήσουν τις σχέσεις του με αυτούς²⁴⁴ καθώς και σε δοσιλογικές οργανώσεις όπως η Ε.Σ.Π.Ο.²⁴⁵

Οι δε Γερμανοί είχαν πείσει από την αρχή μέρος της βοήθειας να διοχετευθεί στην πρωτεύουσα όπου είχαν ξεσπάσει κινητοποιήσεις οργανωμένες από το ΕΑΜ αλλά και στους εργαζόμενους στις εταιρίες κοινής ωφελείας, απαραίτητες για τη λειτουργία της κατοχική οικονομίας, ενισχύοντας τους με πρόσθετες μερίδες. Οι δε Ιταλοί είχαν σχετίσει και αυτή την επέκταση προς την επαρχία με την καταστολή του αντάρτικου και τις εδαφικές διεκδικήσεις τους. Ακόμα και η Ρουμανία²⁴⁶ και η

²⁴³ «Ένας ιταλός διπλωμάτης μου είπε μία μέρα πως οι στρατηγοί με έβλεπαν ως έναν πρόδρομο της αγγλό – αμερικανικής επιρροής που, με άλλα λόγια, φοβούνταν πως μπορούσε να διοχετεύεται μέσω της Επιτροπής μας. Μία νέα μορφή ειρηνικής διείσδυσης...», βλ. Παύλος Μων, ό.π, σελ. 129

²⁴⁴ «χορηγήσετε εις την κεντρικήν αποθήκην τροφίμων Χωροφυλακής 15.000 οκάδες ελαιών, δια τας ανάγκας των συσσιτίων των ανδρών της Χωροφυλακής της τέως διοικήσεως Πρωτευούσης», βλ. Γ.ΑΚ/ Υπουργείου Επισιτισμού, φάκ 56, αριθ. εγγρ. 788, 17/12/1942.

²⁴⁵ Εντυπωσιάζει το γεγονός πως η Ε.Σ.Π.Ο τρεις μήνες μετά την ανατίναξη των εγκαταστάσεων της από την Π.Ε.Α.Ν και το θάνατο του αρχηγού της Στεροδήμου εξακολουθεί και λαμβάνει επιχορήγηση σε τρόφιμα! « χορηγήσατε εις τον σύνδεσμον της οργανώσεως ΕΣΠΟ δύο χιλιάδας οκάδες ελαιών δια τας ανάγκας των μελών του συνδέσμου τούτου», βλ. Γ.Α.Κ/ Υπουργείο Επισιτισμού, ό. π, αριθ. εγγρ. 784, 23/12/1942

²⁴⁶ «Ρουμάνικη Κυβέρνησις απεφάσισε αποστείλῃ δωρεάν 100 τόννους τροφίμων... Αναμφιβόλως θα πρόκειται περί νέας εκδηλώσεως Κουτσοβλαχικής προπαγάνδας», βλ. Γ.Α.Κ/ Αρχείο Εμμανουήλ Τσουδερού, ό, π. αριθ. εγγρ. 006, Άγκυρα 13 Αυγούστου 1942

Τουρκία²⁴⁷ ήταν πρόθυμες να παρέξουν βοήθεια για εκείνη την περίοδο προκειμένου να εξυπηρετήσουν τα δικά τους συμφέροντα.

Η ομαλή συνέχιση του προγράμματος θα εξαρτιόταν από ένα σύνολο παραγόντων που δεν είχαν σταθμιστεί στην αρχή. Την ανάπτυξη του ελληνικού αντάρτικου, τις συνομιλίες μεταξύ των εμπολέμων καθώς και τις στρατιωτικές και πολιτικές εξελίξεις του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου.

²⁴⁷ «Μιμουμένη ίσως το παράδειγμα της Ρουμανικής Κυβερνήσεως ... Τουρκική Κυβέρνησις ... αποφάσισε να ιδρύση εν Αθήναις δια τους 4 μήνες του χειμῶνος και δια τροφίμων εκ Τουρκίας αποστελλομένων συσσίτιον δια 5.000 πρόσωπα... Δεν αποκλείεται εν τούτοις ὅμως τουρκική αὐτή εκδήλωσις αποβλέπει αναποφεύκτως να διαλύση ὀλίγον χειρίστην εντύπωσιν ἣν ἀληθῶς προεκάλεσε εφαρμογή νόμου περί φορολογίας περιουσιῶν ἐπὶ ἐλληνικοῦ στοιχείου» στο κάτω μέρος του εγγράφου έχει γραφτεί με στύλο να *ευχαριστήσωμεν Τουρκικὴν Κυβέρνησιν* (πιθανότατα ἀπὸ τον ἴδιο τον Τσουδερό). Καὶ δίπλα με μολύβι ἡ ἀπάντησις *εγένετο* (μάλλον ἀπὸ τον ἑλληνα πρέσβη στην Ἄγκυρα Ραφαήλ), βλ. ὁ. π., φάκ. 3, ἀριθ. εγγρ. 005, Ἄγκυρα, 31 Δεκεμβρίου 1942.

Κεφάλαιο 3

Αλλαγές, τροποποιήσεις και η επέκταση του προγράμματος

3.1 Οι Συμφωνίες της Ρώμης και το σουηδικό προβάδισμα

Στις αρχές του 1943 η ελληνική πρεσβεία θα πληροφορούσε την εξόριστη ελληνική κυβέρνηση πως επέκιντο αλλαγές στην ηγεσία και στη σύνθεση της «Επιτροπής». Ο Paul Mohn επρόκειτο να αντικατασταθεί από το σουηδό διπλωμάτη Einar Ekstrand. Παράλληλα σύμφωνα με πληροφορίες εκκρεμούσε η είσοδος 2- 3 Σουηδών στην αντιπροσωπεία της αποστολής του ΔΚΕΣ.²⁴⁸

Ήδη από τα τέλη του Δεκέμβρη του 1942 η Σουηδική Κυβέρνηση θα κοινοποιούσε στο Δ.Κ.Ε.Σ στην Ελβετία «υπόμνημα» με στόχο την τροποποίηση των αρμοδιοτήτων της κάθε πλευράς σχετικά με το πρόγραμμα αρωγής της Ελλάδας. Σύμφωνα με τις βασικές αρχές του ο Σουηδός πρόεδρος και ο Ελβετός γενικός διευθυντής της «Επιτροπής» θα ήταν οι κύριοι υπεύθυνοι για τη διανομή και τον έλεγχο όχι μόνο των τροφίμων που έφερναν τα σουηδικά πλοία αλλά κάθε είδους βοήθειας που θα εισάγονταν στην κατεχόμενη Ελλάδα. Ο ρόλος του Μπρουνέλ και του ΔΚΕΣ θα ήταν απλά συμβουλευτικός αν και όποτε το έκριναν αναγκαίο οι παραπάνω να ζητήσουν την γνώμη του. Σε περίπτωση διάστασης απόψεων μεταξύ προέδρου και γενικού διευθυντή ή με τον ίδιο τον Μπρουνέλ, αρμόδιος να αποφασίσει θα ήταν ο Allard, ο Σουηδός πρόξενος στη Σόφια. Τόσο ο πρόεδρος όσο και ο γενικό διευθυντής θα λογοδοτούσαν στον Allard, οποίος θα είχε δικαίωμα veto και κατά την κρίση του το δικαίωμα να ζητάει την έγκριση της Σουηδικής Κυβέρνησης πριν κάθε απόφαση. Οι εκθέσεις της Επιτροπής θα ανακοινώνονταν από το Σουηδικό Υπουργείο των Εξωτερικών στις κυβερνήσεις της Αγγλίας και των ΗΠΑ. Αντίγραφα τους θα στέλνονταν από τη σουηδική πρεσβεία της Ελβετίας στο ΔΚΕΣ. Το τελευταίο όποτε ήθελε να απευθύνει κάποια έκθεση προς τις κυβερνήσεις των ΗΠΑ και της Μ. Βρετανίας θα έπρεπε να το κάνει δια μέσου του σουηδικού Υπουργείου Εξωτερικών «ίνα τούτο γνωστοποιή Γενεύην παρατηρήσεις του εν σχέσει προς διαβίβασιν τοιαύτης εκθέσεως.» Το υπόμνημα αυτό ισοδυναμούσε με τον πλήρη εξοβελισμό του ΔΚΕΣ έστω και από τον τυπικό ρόλο που του είχε ανατεθεί στη διαχείριση της αρωγής. Ουσιαστικά πραγματικός διαχειριστής γίνονταν οι κυβερνήσεις της Αγγλίας και των ΗΠΑ με διαμεσολαβητή τη σουηδική πλευρά και διαχειριστή τον Σουηδικό Ερυθρό Σταυρό. Τέλος από τον τύπο διέρρευσε το όνομα του αντικαταστάτη του Paul Mohn. Αυτός θα ήταν ο σουηδός αεροπαγίτης Emil Sandstrom.²⁴⁹

Από την αρχή το ΔΚΕΣ είχε δει με δυσφορία τη σουηδική πρωτοκαθεδρία στη διαχείριση της επιχείρησης. Σύμφωνα με το ΔΚΕΣ ο τρόπος που λειτουργούσαν οι Σουηδοί ήταν έξω από το ανθρωπιστικό πνεύμα του. Γι' αυτούς ήταν απλά μία «δουλειά». Αυτός που θα συγκεντρώνει τα βέλη θα ήταν ο Mohn. Ύστερα από την κοινοποίηση του «υπομνήματος» θα αναγκαζόταν να αναγνωρίσει τον αποκλειστικό έλεγχο του προγράμματος επισιτισμού από τη Σουηδική Κυβέρνηση διά μέσου του

²⁴⁸ ΓΑΚ/Αρχείο Εμμανουήλ Τσουδερού, αποστολή Α', φάκ.12, αριθ. εγγρ. 360.

²⁴⁹ Ο. π, αριθ. εγγρ. 292

επιτετραμμένου της στη Σόφια Allard. Το καταστατικό του αλλά και οι παραδόσεις του δεν του επέτρεπαν να αποδεχθεί την «εξάρτησιν ανθρωπιστικής δράσεως» του από μία ξένη κυβέρνηση. Το μόνο που απέμενε στο ΔΚΕΣ ήταν να αποσυρθεί από το επισιτιστικό πρόγραμμα για την Ελλάδα, το οποίο το ίδιο είχε ξεκινήσει. Η παρουσία του πλέον θα περιοριζόταν στην αρωγή των αιχμαλώτων πολέμου και των πολιτικών κρατουμένων.²⁵⁰ Στις διαμαρτυρίες του οι Βρετανοί θα απαντούσαν «πως το έργο της βοήθειας θα μπορούσε να συνεχιστεί δίχως το Διεθνές Ερυθρό Σταυρό».²⁵¹ Η Βρετανία επιδίωκε πλέον αυτό που σκόπευε ήδη από το καλοκαίρι του 1942, την ανάληψη του προγράμματος από μία ουδέτερη κυβέρνηση όπως η Σουηδική και όχι από ένα ουδέτερο οργανισμό όπως το ΔΚΕΣ. Αμέσως η Σουηδία θα ξεκινούσε διαπραγματεύσεις με τους εμπόλεμους για την τροποποίηση των αρχικών συμφωνιών. Στην πορεία όμως το ΔΚΕΣ θα ανακαλέσει την αρχική του απόφαση για την αποχώρηση του περιπλέκοντας τις διαπραγματεύσεις.²⁵²

Νέος κύκλος διαπραγματεύσεων θα ξεκινούσε σε μία σειρά ευρωπαϊκών πόλεων όπως η Στοκχόλμη, η Γενεύη και η Ρώμη. Στην τελευταία θα υπογραφόταν το τελικό κείμενο της συμφωνίας στις 9 Μαρτίου 1943 οποίο προέβλεπε:

Α) Το σχέδιο επισιτισμού της Ελλάδας θα εξακολουθούσε να τελεί υπό τη αιγίδα του ΔΚΕΣ συνεπικουρούμενου από την «Επιτροπή Υψηλής Διεύθυνσης» και την «Επιτροπή Διαχείρισης Βοηθημάτων εν Ελλάδι»

Β) Η «Επιτροπή Υψηλής Διεύθυνσης», στην οποία μετείχαν εκπρόσωποι των κατακτητών, θα εξακολουθούσε να έχει την παρούσα μορφή με πρόεδρο τον αρχηγό της αποστολής του ΔΚΕΣ στην Ελλάδα. Στα συμβούλια της θα μπορούσε να παρίσταται ο πρόεδρος της «Επιτροπής Βοηθημάτων». Θα συνεργαζόταν με τους φορείς που εκτελούσαν το έργο του επισιτισμού και θα διευκόλυνε το έργο των επιθεωρητών του. Θα έπρεπε να κρατάτε ενήμερη για την εργασία και τα σχέδια της «Επιτροπής Βοηθημάτων» και θα είχε το δικαίωμα να υποβάλει προτάσεις.

Γ) Η «Επιτροπή Διαχείρισης» θα αποτελούνταν από ίσο αριθμό Σουηδών και Ελβετών. Οι πρώτοι θα διορίζονταν από τη Σουηδική Κυβέρνηση, οι δεύτεροι από το ΔΚΕΣ. Ομοίως ο πρόεδρος θα διοριζόταν από τη Σουηδική Κυβέρνηση και ο αντιπρόεδρος από το ΔΚΕΣ. Το καθήκον της θα ήταν να διαχειρίζεται και να διανέμει τα φορτία που έρχονταν από το εξωτερικό καθώς και τη ντόπια παραγωγή, όπως απαιτούσαν οι Σύμμαχοι. Το πρώτο λόγο στην διανομή των εφοδίων, που έφερναν τα Σουηδικά πλοία, θα είχε ο πρόεδρος, ο οποίος θα λογοδοτούσε στη Σουηδική Κυβέρνηση. Επιπλέον θα έπρεπε να έχει και τη συγκατάθεση των Συμμάχων για τις όποιες ενέργειες του. Ο αντιπρόεδρος θα είχε την ευθύνη για τις ποσότητες που θα εισήγαγε το ΔΚΕΣ. Σε όλες τις άλλες περιπτώσεις οι αποφάσεις θα παίρνονταν από κοινού με τον πρόεδρο και τον αντιπρόεδρο.

²⁵⁰ Ο. π.,

²⁵¹ Βιολέτα Χιονίδου, ό. π, σελ. 159 -160

²⁵² ΓΑΚ/ Αρχείο Εμμανουήλ Τσουδερού, ό. π, αριθ. εγγρ. 248, Γενεύη 1 Μαρτίου 1943

Δ) Οι οδηγίες που θα δίνονταν από την «Επιτροπή Διαχείρισης» στους απεσταλμένους του ΔΚΕΣ, στους οποίους θα ζητούντο να συνδράμουν το έργο της διανομής στην επαρχία, θα ήταν τέτοιες ώστε να μην αντίκεινται στις παραδοσιακές αρχές του ΔΚΕΣ. Επιπλέον δεν θα στέλνονταν ουδέτεροι αντιπρόσωποι σε περιφέρειες που δε θα επέτρεπαν οι κατακτητές.

Ε) Ζητήματα που θα προέκυπταν σχετικά με τις εισαγόμενες ποσότητες θα τα διαχειριζόταν η Σουηδική Κυβέρνηση. Κάθε νέο πρόβλημα θα λυνόταν σε κάθε περίπτωση ξεχωριστά με τους τρόπους που το είχαν λύσει ο εμπόλεμοι μέχρι τώρα.²⁵³

Ουσιαστικά η νέα συμφωνία διασαφήνιζε και επισημοποιούσε τις αρμοδιότητες που θα είχε η κάθε πλευρά, η σουηδική και αυτή του ΔΚΕΣ, πάνω στο πρόγραμμα επισιτισμού. Όμως ο ρόλος που διατηρούσε πάνω στη διαχείριση, το μέγεθος της βοήθειας, η σημασία της για την καταπολέμηση της πείνας, το γεγονός πως ο σουηδός πρόεδρος ήταν ο κύριος υπεύθυνος πάνω στο ζήτημα της διανομής πάντα σε συνεννόηση με τη κυβέρνηση του και η Σουηδία ήταν η χώρα που διεξήγαγε τις διαπραγματεύσεις επισημοποιούσε το σουηδική πρωτοκαθεδρία στη διανομή του προγράμματος. Πλέον είχε κατορθώσει να μπει και στο άβατο της «Επιτροπής Υψηλής Διεύθυνσης». Ο όρος «υπό τη αιγίδα του ΔΚΕΣ» θα έμενε ένα κενό γράμμα. Αυτό θα το διαπιστώσουν οι Ελβετοί αργότερα όταν οι Σουηδοί θα τους παρέκαμπταν σε πολλά ζητήματα, ειδικά ύστερα από την κατάρρευση της Ιταλίας και την αδρανοποίηση της «Επιτροπής Υψηλής Διεύθυνσης». Σε θέματα όπως αυτό του ελέγχου της εγχώριας παραγωγής θα έμεναν ανενημέρωτοι. Χαρακτηριστικό παράδειγμα ήταν οι συμφωνίες που αφορούσαν την παραγωγή λαδιού του 1943. Παρά τις διαμαρτυρίες προς τη σουηδική κυβέρνηση δεν ήταν δυνατό να βελτιωθεί η κατάσταση.²⁵⁴

Στις συνομιλίες της Ρώμης είχαν πάρει μέρος και μέλη του ΔΚΕΣ καθώς και ο Ιταλός υπουργός των εξωτερικών.²⁵⁵ Η εξόριστη ελληνική κυβέρνηση ήταν έγκαιρα ενήμερη για τις αλλαγές που επρόκειτο να γίνουν και για τις διαπραγματεύσεις που θα ακολουθούσαν. Σύμφωνα με την άποψη της ελληνικής διπλωματικής αντιπροσωπίας στη Γενεύη, η αρχική απόφαση αποχώρησης του ΔΚΕΣ θα ήταν επιζήμια για τα ελληνικά συμφέροντα, λόγω του προβλήματος των αιχμαλώτων. Γι' αυτό έπρεπε τουλάχιστον να επιδειχθεί μία χειρονομία ευχαριστίας για το μέχρι τώρα έργο του.²⁵⁶ Οι δυσχέρειες στη χρηματοδότηση του προγράμματος, η ανάγκη αύξησης των ποσοτήτων και σε άλλα τρόφιμα, όπως τα όσπρια, θα αναγκάσει την ελληνική πλευρά να μην παρέμβει. Όχι μόνο δε θα συμμετείχε στις διαπραγματεύσεις

²⁵³ Γ.Α.Κ/ Αρχείο Εμμανουήλ Τσουδερού, αποστ. Α, φάκ. 10, αριθ. εγγρ. 107, Στοκχόλμη 27 Σεπτεμβρίου 1943//International Committee of the Red Cross, *Report of the International Committee of the Red Cross on its activities during the second world war*. Geneva, 1949, p.p. 451- 452.

²⁵⁴ Ο. π., σελ. 453.

²⁵⁵ Γ.Α.Κ/ Αρχείο Εμμανουήλ Τσουδερού, , φάκ. 12, αριθ. εγγρ. 198, Γενεύη 1 Απριλίου, 1943

²⁵⁶ Ο. π., φάκ. 10, αριθ. εγγρ. 292, Γενεύη, 4 Φεβρουαρίου 1943

όχι μόνο δε θα κατέθετε ένα υπόμνημα με τις προτάσεις της αλλά θα πληροφορούνταν αρκετά αργότερα το περιεχόμενο των συμφωνιών.²⁵⁷ Σύμφωνα με τον Κυριάκο Βαρβαρέσο οι παραπάνω διαπραγματεύσεις άνηκαν στη αποκλειστική αρμοδιότητα των Συμμάχων. Κάθε παρέμβαση υπέρ της μίας ή της άλλης πλευράς θα μπορούσε να αποβεί μοιραία για το πρόγραμμα του επισιτισμού.²⁵⁸ Οι ΗΠΑ «αναγνώριζαν» τη συμβολή του ΔΚΕΣ στη διανομή της βοήθειας που εισήχθηκε είτε από την Τουρκία είτε αυτής που επέτρεψαν την αποστολή της οι Σύμμαχοι. Όμως θα ήταν καλύτερο για ένα τόσο μεγάλο πρόγραμμα να αναλάβει την ευθύνη μία ουδέτερη κυβέρνηση όπως η Σουηδική η οποία θα αναλάμβανε και διαμεσολαβητικό ρόλο μεταξύ των εμπολέμων.²⁵⁹

Όσον αφορά τη Μεγάλη Βρετανία αν και η συμφωνία δεν εξοβέλιζε εντελώς το ΔΚΕΣ από τη συμμετοχή του στο πρόγραμμα, ο τελικός όμως διακανονισμός πετύχαινε το στόχο που είχε θέσει, δηλ. την πλήρη ανάληψη της διαχείρισης του από μία ουδέτερη κυβέρνηση. Οι στρατιωτικές εξελίξεις στα Ανατολικό Μέτωπο και στη Μεσόγειο με τις μεγάλες νίκες των Συμμάχων έναντι του Άξονα ισοδυναμούσαν με νέες προκλήσεις για τη βρετανική διπλωματία..²⁶⁰

Για την ελληνική πλευρά το μέγας κέρδος ήταν πώς άνοιγε, θεωρητικά, το δρόμο για την επέκταση του προγράμματος σε περιοχές που η βοήθεια είτε δεν είχε φτάσει καθόλου είτε δεν είχε πραγματοποιηθεί βάσει των αρχικών υπολογισμών. Αυτό θα το πετύχαινε με το διορισμό ουδέτερων αντιπροσώπων σε κάθε περιφέρεια.

²⁵⁷ «Αμφότερα τα κείμενα επικυρωθέντα εν τω μεταξύ υπό Στοκχόλμης διαβιβάζονται κατ' αυτάς αυτόθι Αντιπροσώπων Διεθνούς Επιτροπής παρ' η δύνασθε λάβητε γνώσιν. Εάν επιθυμήτε τηλεγραφήσω υμίν κυριότερα σημεία ... Κορς Burkhart θεωρεί επιτευχθείσαν διαρρυθμίσιν αρκούντως ικανοποιητικήν δια την Διεθνήν Επιτροπήν», βλ. ό. π, Γενεύη 1 Απριλίου 1943.

²⁵⁸ «παρακαλούμεν θεωρήσητε ρυθμίσιν ζητημάτων ... ως ανήκουσαν αποκλειστικήν αρμοδιότητα συμμάχων ασκούντων έλεγχον ως και ενδιαφερομένων, ελβετικών και σουηδικών οργανώσεων. Ενδιαφερόμεθα αποκλειστικώς δια την εξασφάλισιν επισιτισμού χώρας θεωρούμεν εις άκρως επικίνδυνον να αναμινγόμεθα εις τυχόν διαφοράς μεταξύ οργανώσεων τούτων και να προβαίνωμεν εις κρίσεις περί του έργου προσώπων και οργανισμών προς ους είμεθα βαθύτατα ευγνώμονες», βλ. ό.π, Λονδίνον 25 Φεβρουαρίου 1943.

²⁵⁹ F.R.U.S, Diplomatic papers 1943 *The Near East and Africa* Vol IV , tel. 868.48/3691, *The Secretary of State to the Minister in Sweden (Johnson)*, Washington 1 April 1943.

²⁶⁰ Ήδη από τον Ιανουάριο 1943 ο βρετανός διπλωμάτης Orme Sargent θα έγραφε: «πρέπει πάντα να θυμόμαστε πως αν και η Σοβιετική Κυβέρνηση είναι, σε σχέση με τα Βαλκάνια, σε ισχυρή θέση να επιβάλει τους όρους της ...εμείς επίσης θα πρέπει να έχουμε ένα ή δύο χαρτιά να παίζουμε... ώστε εμείς και οι Αμερικανοί θα ελέγχουμε τον οργανισμό αρωγής ο οποίος θα θρέψει το λιμοκτονούντα πληθυσμό μέσα στα Βαλκάνια, βλ. Elizabeth Barker, *British Policy in South – East Europe in the Second World War*, Λονδίνο, Basingstoke ,σελ. 134

3.2 Οι ουδέτεροι αντιπρόσωποι

Ο νέος πρόεδρος της «Επιτροπής» θα ήταν ο σουηδός αρεοπαγίτης Emil Sandstrom. Μαζί θα ακολουθούσαν και τα νέα μέλη της «Επιτροπής», οι ουδέτεροι αντιπρόσωποι, τα οποία θα αποτελούσαν το συνδετικό της κρίκο με την επαρχία. Οι Ιταλοί είχαν ζητήσει και είχαν καταφέρει στη Ρώμη ο αριθμός τους να μην ξεπερνάει του 30.²⁶¹ Ο παλιός πρόεδρος Paul Mohn δε θα εγκατέλειπε την Ελλάδα άμεσα για ένα μεταβατικό διάστημα.

Όσον αφορά τις αρμοδιότητες τους αυτές ήταν η παραλαβή των τροφίμων, η αποθήκευσή τους, η αποστολή τους στις τοπικές επιτροπές, η επίβλεψη της διανομής τους στον πληθυσμό, η λειτουργία των συσσιτίων και η παροχή βοήθειας στα ευαγή ιδρύματα. Ειδικότερα, όσον αφορά τις σχέσεις τους με το μηχανισμό διανομής που ήδη είχε αναπτυχθεί στην επαρχία, δηλ. τις ΚΕΔΕΣ και τις ΕΔΕΣ, αποκτούσαν έκτακτες εξουσίες. Είχαν το δικαίωμα να ανασυγκροτούν ή να παύουν μία επιτροπή στην περιφέρεια της δικαιοδοσίας του, αν το έκριναν σκόπιμο. Συμμετείχαν στις συνεδριάσεις των επιτροπών έχοντας το δικαίωμα της αρνησικυρίας στις αποφάσεις τους σε περίπτωση που αυτές αντέβαιναν τις εντολές ή τις οδηγίες που είχαν λάβει. Αποκτούσαν λόγο όσον αφορά την κατανομή των χορηγούμενων ποσοτήτων τροφίμων, ζητώντας την αύξηση ή τη μείωση τους. Πραγματοποιούσαν επισκέψεις στις πόλεις και τα χωριά της περιφέρειας τους επιθεωρώντας την επισιτιστική κατάσταση και συνέτασσαν μηνιαία έκθεση προς την «Επιτροπή Βοηθημάτων» Οι παλιές ΚΕΔΕΣ και ΕΔΕΣ δεν καταργούνται, αλλά η δράση τους περιοριζόταν σε στενά τοπικά όρια. Όσον αφορά τους κατακτητές, θα βρίσκονταν σε στενή επαφή μαζί τους για την επίλυση προβλημάτων που θα ανέκυπταν, διατηρώντας όμως την ανεξαρτησία τους.²⁶²

Ο ουδέτερος αντιπρόσωπος, ο οποίος θα είχε και την ευθύνη για τη διανομή των τροφίμων από τον Καναδά, είτε ήταν Σουηδός είτε Ελβετός, θα διοριζόταν από τον πρόεδρο της «Επιτροπής Βοηθημάτων». Σε περίπτωση ταυτόχρονης ύπαρξης Σουηδού ή Ελβετού στην ίδια περιφέρεια τα καθήκοντα τους θα διαμοιράζονταν από τον πρόεδρο της «Επιτροπής» ύστερα από διαβούλευση με το ΔΚΕΣ. Στον πρόεδρο άνηκε η ευθύνη να καθορίσει τα όρια της περιφέρειας κάθε αντιπροσώπου και να πληροφορήσει γι' αυτό τις κατοχικές αρχές. Σε καμία περιφέρεια, πόλη ή χωριό στο οποίο δεν είχε διοριστεί αντιπρόσωπος δε θα γινόταν διανομή τροφίμων. Το ίδιο θα ίσχυε και για τις περιοχές για τις οποίες οι κατοχικές αρχές θα απαγόρευαν την είσοδο στον αντιπρόσωπο ή προβλήματα στις μεταφορές και άλλοι λόγοι δε θα του

²⁶¹ International Committee of the Red Cross, *Report of the International Committee of the Red Cross on its activities during the second world war*. Geneva, 1949, p.p. 453

²⁶² Αρχείο Νίκου Δέα, ό. π, 2/ Εξωτερική Οργάνωσις

επέτρεπαν την πρόσβαση. Αυτός θα κατάρτιζε το πρόγραμμα επισιτισμού της περιοχής του στο οποίο θα υπήρχε η πρόβλεψη για μία απόκλιση της τάξης του 20% με στόχο τη δημιουργία αποθέματος σε περίπτωση αντιμετώπισης έκτακτων αναγκών. Παράλληλα έπρεπε να εξακριβώσει αν τα διατεθέντα τρόφιμα είχαν προέλευση τις αποθήκες της ΕΔΒΕ από τον Πειραιά και τη Θεσσαλονίκη. Οι μηνιαίες αναφορές του θα έπρεπε να περιέχουν στοιχεία με τον ακριβή αριθμό των κατοίκων των χωριών, οι οποίοι λάμβαναν τρόφιμα, των παιδιών ηλικίας κάτω των 14 ετών καθώς και ποια ειδικά μέτρα θα έπρεπε να ληφθούν για κάποιες κοινωνικές τάξεις, όπως οι άνεργοι. Επιπλέον οι ουδέτεροι αντιπρόσωποι θα συμμετείχαν και σε ένα ζήτημα που ενδιέφερε άμεσα τους Συμμάχους, αυτό της εγχώριας παραγωγής. Θα έπρεπε να πάρουν μέτρα που, σε συνδυασμό, με τη διανομή θα επέτρεπαν τον έλεγχο της εγχώριας παραγωγής, όπως προέβλεπαν οι όροι των συμφωνιών. Γι' αυτό θα είχαν το δικαίωμα να κάνουν παραστάσεις προς τις κατοχικές δυνάμεις.²⁶³

Η εγκατάσταση τους στην ύπαιθρό δε θα ήταν άμεση και ταυτόχρονη. Μέχρι το Σεπτέμβριο του 1943 ουδέτεροι αντιπρόσωποι θα είχαν εγκατασταθεί μόνο στη Θεσσαλονίκη, με δικαιοδοσία και στη Μακεδονία, το Βόλο, την Τρίπολη, με δικαιοδοσία μόνο σε τμήμα της Πελοποννήσου, την Κρήτη, τη Μυτιλήνη, τη Χίο. Περιφέρειες όπως η Ήπειρος και οι Κυκλάδες θα αποκτήσουν πολύ αργότερα. Στην περίπτωση των Κυκλάδων η ευθύνη βάραινε τους Ιταλούς οι οποίοι αντιδρούσαν σε κάθε προσπάθεια σύνδεσης τους με το πρόγραμμα αρωγής. Στη δε Ήπειρο μόλις στις αρχές του 1944 θα έφτανε αντιπρόσωπος και αυτό λόγω αντιδράσεων και της αγγλικής πλευράς.²⁶⁴

Όσον αφορά την Κρήτη, τη Χίο τη Σάμο και τη Μυτιλήνη, οι αντιπρόσωποι διατηρούσαν την ανεξαρτησία τους από την Υπηρεσία Επαρχιών. Αυτό οφείλεται σε μεγάλο βαθμό πως οι περιοχές αυτές σχετίζονταν με το ζήτημα της «απελευθέρωσης» της ντόπιας παραγωγής λαδιού. Ήδη από τον Ιανουάριο του 1943 οι Γερμανοί είχαν δώσει την άδεια σε ένα πλοίο από τον Καναδά να προσεγγίζει τη Σμύρνη και από εκεί με ελληνικά καΐκια, τα άλευρα θα ξεφορτώνονταν στη Μυτιλήνη και θα προωθούνταν στη Χίο και στη Σάμο.²⁶⁵ Στη συνέχεια ο ίδιος ο Allard μαζί με τον πληρεξούσιο του Ράιχ για οικονομικά θέματα Neubacher θα συνεργάζονταν για τον έλεγχο της παραγωγής λαδιού στη Μυτιλήνη.²⁶⁶

Πάντως μεγάλη κριτική για τη δράση των αντιπροσώπων θα ασκηθεί από την ελληνική πλευρά, ιδίως για τους Σουηδούς. Κύριο μέλημα τους, σύμφωνα με τις κατηγορίες, ήταν η εξασφάλιση τμήματος της ελαιοπαραγωγής παραμελώντας άλλα

²⁶³ Γ.Α.Κ./Αρχείο Εμμανουήλ Τσουδερού, ό. π, φάκ. 10, αριθ. εγγρ. 145, The Royal Swedish Ministry for Foreign Affairs, *General Instructions regarding the Control of Food Distributions to the Provinces*, Στοκχόλμη 23 Σεπτεμβρίου 1943

²⁶⁴ Οι Βρετανοί αντιδρούσαν στη χρήση καϊκιών κατά μήκος της ακτής για στρατιωτικούς λόγους, βλ. Bengt Helger, ό. π, p. 131

²⁶⁵ Γ.Α.Κ./ Αρχείο Εμμανουήλ Τσουδερού, ό. π, φάκ. 12, αριθ. εγγρ. 353, Άγκυρα 11 Ιανουαρίου 1943.

²⁶⁶ Ο. π,

εξίσου σημαντικά προβλήματα που σχετίζονταν με το πρόγραμμα αρωγής του πληθυσμού, όπως αυτά των πυρόπληκτων.²⁶⁷

²⁶⁷ Αναφερόμενος στο Sandstrom «πήγε μόνον εις την Μυτιλήνη και Κέρκυρα για να κανονίση το ζήτημα του λαδιού αλλά και τις δύο φορές επέστρεψε άπρακτος... Έγεινε η τραγωδία των Καλαβρύτων, νομίζετε ότι πήγε ένας να δώσει μία βοήθεια, να κατατοπισθή; Μόνον μερικοί Έλληνες πήγαν βοήθησαν όσο μπόρεσαν...», βλ. ΙΑΥΕ, Κ.Υ, *Λίγα Λόγια για την Επιτροπή Διαχείρισεως Τροφίμων στην Ελλάδα*, 2 Απριλίου 1944

3.3 Το ζήτημα του συμψηφισμού με την εγχώρια παραγωγή

Οι Σύμμαχοι, ιδιαίτερα οι Άγγλοι, είχαν επιμείνει ιδιαίτερα στην εφαρμογή του τέταρτου όρου της συνθήκης ο οποίος σχετιζόταν με τις επιτάξεις των κατακτητών και τη διάθεση της εγχώριας παραγωγής για τη διατροφή του πληθυσμού. Από την εφαρμογή του είχαν εξαρτήσει την περαιτέρω υποστήριξη τους στο σχέδιο επισιτισμού.

Τον Οκτωβρίου 1942 είχαν φτάσει στην Αθήνα οι Herman Neubacher και D' Agostino με έκτακτες οικονομικές εξουσίες. Αφού σταμάτησαν τις εξαγωγές τροφίμων, στις συζητήσεις με τους σουηδούς, τους ενημέρωσαν πως θα μπορούσαν να ανακοινώνουν τις ανάγκες των δυνάμεων τους, όπως θα τις καθόριζαν οι στρατιωτικές τους επιμελητείες, προκαταβολικά επί τριμηνιαίας βάσης. Για τα φρούτα και τα λαχανικά οι αριθμοί θα δίνονταν αργότερα. Οι γερμανικές απαιτήσεις επί της ελληνικής παραγωγής, από το Σεπτέμβριο του 1942 έως το Σεπτέμβριο του 1943, ήταν 2.500 τόνοι σταφίδα, 2.400 τόνοι ελαιόλαδο, 500 τόνοι σύκα, 380 τόνοι γάλα και 100 τόνοι κρέας. Οι αντίστοιχες ιταλικές ήταν 4.000 τόνοι σταφίδα, 1.800 τόνοι ελαιόλαδο, 1.000 τόνοι πατάτας, 500 τόνοι σύκα, 140 τόνοι γάλα, 100 τόνοι τυρί και 100 τόνοι κρέας. Στις παραπάνω ποσότητες δεν περιλαμβάνονταν κατηγορίες, όπως τα φρούτα και τα λαχανικά. Οι Ιταλοί, οι οποίοι καλλιεργούσαν τους δικούς τους λαχανόκηπους,²⁶⁸ απάντησαν πως οι δικές τους απαιτήσεις δεν περιείχαν τις παραπάνω κατηγορίες.²⁶⁹ Το πρόβλημα ήταν με ποιο τρόπο θα υπολογιζόταν το αντιστάθμισμα. Ύστερα από συζητήσεις αποφασίστηκε να γίνει βάσει των θερμίδων. Οι Ιταλοί θα χορηγούσαν 2.500 τόνους δημητριακών, οι δε Γερμανοί 15.000 τόνους οσπρίων, 15.000 τόνους ζάχαρης, 20-25.000 τόνους πατάτας και άλλους 5.000 τόνους πατατόσπορου.²⁷⁰

Η στάση της βρετανικής πλευράς σε αυτή τη ρύθμιση ήταν θετική με την προϋπόθεση πως αυτές οι ποσότητες θα διανεμόνταν προς όφελος του ελληνικού λαού. Η κατανάλωση λαχανικών και η αντικατάστασή τους, θα έπρεπε να γίνει με τέτοιο τρόπο και σε τέτοια έκταση ώστε να μην προκαλέσει ελλείψεις στην εγχώρια παραγωγή. Το σχέδιο θα έμπαινε σε λειτουργία για μία δοκιμαστική περίοδο τριών μηνών, υποκείμενο όμως στις ανεξάρτητες ειδικές συμφωνίες που θα γίνονταν για την κατανάλωση και αντικατάσταση της παραγωγής του λαδιού, της σταφίδας και της ναύλωσης του πλοίου *Hallaren*, με το οποίο θα γινόταν η μεταφορά.²⁷¹ Ο απολογισμός θα γινόταν στο τέλος Μαρτίου ή Απριλίου.²⁷²

²⁶⁸ Οι Ιταλοί είχαν αρχίσει να καλλιεργούν τους δικούς τους λαχανόκηπους, βλ. Davide Rodogno, ό. π, σελ. 87

²⁶⁹ Παύλος Μων, ό. π,

²⁷⁰ F.R.U.S, 1942, vol. 2, tel. 868.48/ 3322, *The Secretary of State to the Ambassador in the United Kingdom (Winant)*, November 12, 1942

²⁷¹ Το *Hallaren* ήταν ένα σουηδικό πλοίο το οποίο είχε μισθωθεί από την εταιρία συμψηφιστικού εμπορίου ΕΛΛΑ- ΤΟΥΡΚ και πραγματοποιούσε εισαγωγές από την

Το άλλο θέμα που σχετιζόταν με την εγχώρια παραγωγή ήταν αυτό των εξαγωγικών αναγκών των κατακτητών επί της παραγωγής του ελαιόλαδου. Η συλλογή της ελαιοπαραγωγής, της Κρήτης και της Μυτιλήνης ή οπουδήποτε αλλού, θα γινόταν βάσει συμφωνίας μεταξύ του σουηδού πρέσβη Allard και των εκπροσώπων των κατοχικών δυνάμεων. Οι όροι της θα καθόριζαν τον τρόπο διανομής της ελαιοπαραγωγής μεταξύ της «Επιτροπής», με σκοπό τη διάθεση της στον πληθυσμό και των κατοχικών δυνάμεων, για τις ανάγκες των στρατευμάτων τους και των εξαγωγών τους. Καμία ποσότητα λαδιού δεν θα αποκτιούνταν από τους κατακτητές με άλλο τρόπο. Το ύψος της ποσότητας, πάνω στο οποίο θα εφαρμοζόταν η συνθήκη, θα ήταν οι 15.000 τόνοι. Σε περίπτωση που ήταν εφικτή η συγκέντρωση ανώτερης ποσότητας, νέα συμφωνία θα γινόταν μεταξύ των ενδιαφερομένων και μέχρις ότου αυτό γινόταν δυνατό καμία παραπάνω ποσότητα δε θα επιτρεπόταν να πέσει στα χέρια των κατακτητών. Οι πρώτοι 6.500 τόνοι που θα συλλέγονταν θα περιέρχονταν στα χέρια της «Επιτροπής», με σκοπό την ικανοποίηση των αναγκών του ελληνικού λαού. Για το υπόλοιπο μέρος θα γινόταν ίσος καταμερισμός μεταξύ των δύο πλευρών. Οι κατακτητές είχαν την υποχρέωση να εισάγουν και σε αυτήν την περίπτωση τρόφιμα ίσης θερμιδικής αξίας για τη διανομή των οποίων υπεύθυνη θα ήταν η «Επιτροπή Διαχείρισης Βοηθημάτων». Εξαίρεση θα αποτελούσαν οι ποσότητες τροφίμων που θα χρησιμοποιούσαν οι κατακτητές για να αποκτήσουν μέρος της παραγωγής.²⁷³

Η ελαιοπαραγωγή θα συλλεγόταν, αποθηκευόταν και θα κατανέμονταν από κοινού από τα δύο μέρη, ώστε στο τέλος οι αντιπρόσωποι της «Επιτροπής» να ήταν σε θέση να εξακριβώσουν αν οι όροι είχαν ικανοποιηθεί. Τα μέσα μεταφοράς και αποθήκευσης θα παρέχονταν από τους κατακτητές χωρίς χρέωση. Οι τελευταίοι δε θα είχαν το δικαίωμα να χρησιμοποιούν τα πλοία του «προγράμματος» για να μεταφέρουν την ελαιοπαραγωγή. Τα μέσα για να αποκτηθούν οι ποσότητες από τους παραγωγούς θα αποτελούνταν από ένα τρόπο μικτό. Εν μέρει σε μετρητά, εν μέρει με την ανταλλαγή τροφίμων με βάσει την αναλογία βάρους 9/10. Η «Επιτροπή» θα αποφάσιζε στη συνέχεια ποιος ήταν ο πλέον επωφελής τρόπος «πληρωμής», ο μικτός ή μόνο με τρόφιμα. Όσον αφορά το ζήτημα της παραγωγής των φρούτων, θα αποκτούσε τον έλεγχο της διάθεσης των νωπών φρούτων, π.χ. της σταφίδας. Με τον παραπάνω όρο εννοούνταν το μερίδιο από το πλεόνασμα της παραγωγής που θα αποκτιούνταν είτε από τους από τους παραγωγούς είτε από του κατακτητές. Αυτές θα διανέμονταν από την «Επιτροπή» ως μέρος του προγράμματος αρωγής.

Οι Γερμανοί είχαν προτείνει τα ταξίδια να τα αναλάβει το σουηδικό πλοίο *Hallaren* το οποίο θα πραγματοποιούσε τη διαδρομή από την Τεργέστη στον Πειραιά.

Τουρκία, βλ. Αναστάσιος Μπακάλμπασης, *Η οικονομία της Ελλάδος και η οργανωμένη ιδιωτική πρωτοβουλία κατά την περίοδο της κατοχής, 1941-1944*, Αθήναι, ΕΛΛΑ-ΤΟΥΡΚ, 1944, σελ. 170-177

²⁷² Γ.Α.Κ./Αρχείο Εμμανουήλ Τσουδερού, ό. π, αριθ. εγγρ. 270, British Legation in Stockholm, *Memorandum*, 8 Feb, 1943

²⁷³ Ο. π, αριθ. εγγρ. 271, *Memorandum*, 8 February 1943

Οι ΗΠΑ θα συμφωνούσαν, υπό την προϋπόθεση πως θα συναινούσε και η βρετανική πλευρά, την οποία ενδιέφερε καταρχάς το διαδικαστικό κομμάτι του «συμψηφισμού».²⁷⁴ Ύστερα από τον καθορισμό των βασικών όρων της συμφωνίας θα έδινε τη συγκατάθεση της, πάντα όμως με τον όρο πως η όλη επιχείρηση θα συμβάδιζε με αυτά που είχαν συμφωνηθεί. Στη συνέχεια θα έδινε τα πιστοποιητικά ελεύθερης διέλευσης.²⁷⁵

Σύμφωνα με τις πρώτες εκθέσεις που υπέβαλαν οι γερμανικές αρχές στους Σουηδούς, για την περίοδο από τη 1 Μαρτίου μέχρι την 1 Μαΐου οι ποσότητες που κατανάλωσαν τα στρατεύματα και οι εξαγωγές, έφτασαν τις 45.696.686.500 θερμίδες. Οι αντίστοιχες εισαγωγές τροφίμων έφτασαν τις 97.506.681.160 θερμίδες. Ουσιαστικά είχαν εισαγάγει σχεδόν τις διπλάσιες θερμίδες από αυτές που είχαν αποσπάσει από την ελληνική παραγωγή. Στην πραγματικότητα όμως, πάντα σύμφωνα με τις πρώτες εκτιμήσεις των Σουηδών, οι Γερμανοί στην παρούσα έκθεση ενσωμάτωσαν στοιχεία που αφορούσαν εισαγωγές που είχαν πραγματοποιηθεί από την ΕΛΛΑ-ΤΟΥΡΚ και το Κομισαριάτο για του εργάτες, από την πρώτη Σεπτεμβρίου 1942. Συγκεκριμένα οι πραγματικές ποσότητες που είχαν εισαχθεί βάσει των όρων των συμφωνιών ήταν μόνο 32.798.436.660 θερμίδες ενώ οι εισαγωγές μέσω της ΕΛΛΑ-ΤΟΥΡΚ 49.932.995.112 θερμίδες και αυτές που προορίζονταν για τους εργάτες 21.775.249.338 θερμίδες. Δηλ. μέσα σε αυτήν την έκθεση είχαν ενσωματώσει ποσότητες που είχαν έρθει πριν από τη συμφωνία του Φεβρουαρίου του 1943. Οι άνθρωποι της «Επιτροπής» επιφυλάσσονταν για το τελικό πόρισμα αφού μελετούσαν και άλλα στοιχεία.²⁷⁶

Όσον αφορά τις ιταλικές «υποχρεώσεις» η μέθοδος που χρησιμοποιήθηκε για τον υπολογισμό τους ήταν σε γενικές γραμμές η ίδια με αυτή της γερμανικής περίπτωσης, χρησιμοποιώντας στοιχεία από τα Ελληνικά Υπουργεία Επισιτισμού και Γεωργίας καθώς και της S.A.C.I.G (ελληνοϊταλική εταιρία συμψηφιστικού εμπορίου). Η κατανάλωση των ιταλικών δυνάμεων και οι επιτάξεις λαδιού έφτασαν τα 27.646.569.142 θερμίδες ενώ οι αντίστοιχες εισαγωγές τα 53.108.313.381. Οι εισαγωγές αυτές κατευθύνθηκαν σε τέσσερις κατηγορίες, σύμφωνα με τα ιταλικά στοιχεία: α) την αστυνομία και την χωροφυλακή καθώς και τους εργάτες με 13.491.987.881 θερμίδες, β) τις εισαγωγές που πραγματοποίησε ο ιταλικός ερυθρός σταυρός δηλ 57.500.000, γ) τα ευαγή ιδρύματα με 749.970.000 θερμίδες και δ) αυτές που αφορούσαν τον αστικό πληθυσμό με 37.550.855.500 θερμίδες. Μέσα στην παραπάνω έκθεση δεν περιλαμβανόταν το νησί της Σάμου. Σύμφωνα με πληροφορίες του Allard εκεί είχαν γίνει εισαγωγές από τη Ρόδο. Ενώ επαληθεύτηκε η παράδοση τροφίμων στους αστυνομικούς σταθμούς, η χορήγηση πρόσθετων μερίδων στους

²⁷⁴ F.R.U.S, ό. π,

²⁷⁵ Γ.Α.Κ/ Αρχείο Εμμανουήλ Τσουδερού, ό. π, αριθ. εγγρ. 272, Stockholm, Memorandum, 8 February 1943.

²⁷⁶ Ό. π, φάκ. 10, αριθ. εγγρ. 137, *Report on the Checking of German Compensation and Food Plan for the period March 1st to May 31st 1943*, Στοκχόλμη 25 Σεπτεμβρίου 1943

εργάτες και η διανομή επιταγμένου λαδιού στο πληθυσμό καθώς και η παύση εξαγωγών λαδιού από την Κρήτη, υπήρχαν πάρα πολλές ενστάσεις για τις επιτάξεις φρούτων, δηλ. τροφίμων που απουσίαζαν από το διαιτολόγιο του Ιταλού στρατιώτη. Πάντως η έκταση των μεμονωμένων επιτάξεων ήταν μικρή. Πιο σημαντικές ήταν οι ποσότητες τροφίμων που είχαν επιτάξει ή λεηλατήσει τα ιταλικά στρατεύματα στην προσπάθεια τους να καταστείλουν τον ΕΛΑΣ και τον ΕΔΕΣ. Στο αίτημα των σουηδών για παροχή στοιχείων πάνω σε αυτό το ζήτημα η ιταλική απάντηση ήταν αρνητική, επικαλούμενη το στρατιωτικό απόρρητο. Οι εκτιμήσεις της επιτροπής για αυτή την κατηγορία ήταν πως προσέγγιζε τις 30.000.000.000 θερμίδες.²⁷⁷

Ο Σουηδός πρέσβης Allard θα έκανε διαβήματα τόσο στην ιταλική όσο και στην γερμανική πλευρά. Στις συζητήσεις με τους Ιταλούς επέμενε πως η απόσπαση ή οι καταστροφές τροφίμων, ως μέτρο αντιποίνων, θα έπρεπε να αποφευχθεί. Σε περίπτωση που αυτό ήταν αναπόφευκτο, ο απεσταλμένος της «Επιτροπής Βοηθημάτων» θα έπρεπε να ενημερωθεί για το μέγεθος και την αξία των τροφίμων που είχαν καταστραφεί. Επιπλέον απαίτησε την πλήρη αποζημίωση για τις καταστροφές. Οι Ιταλοί φάνηκαν πρόθυμοι να συνεργαστούν και θα έκαναν ό, τι ήταν δυνατό ώστε να βρεθεί μία ικανοποιητική λύση. Ο Allard θα πληροφορούνταν, λίγο πριν αναχωρήσει από την Αθήνα, πως τα ιταλικά στρατεύματα είχαν λάβει την εντολή να μην αποσπούν ή καταστρέφουν τρόφιμα ως μέτρο αντιποίνων. Αν αυτό συνέβαινε τότε τα τρόφιμα θα διανέμονταν μεταξύ του πληθυσμού κάπου αλλού. Παράλληλα αν προβλήματα στις μεταφορές εμποδίζαν τη διανομή τους, τότε ο αντιπρόσωπος της «Επιτροπής» θα ενημερωνόταν για την αξία των τροφίμων και ο συμψηφισμός θα γινόταν αργότερα. Οι υποσχέσεις αυτές όμως δόθηκαν ρηματικά. Η ιταλική παράδοση ναι μεν θα εμποδίζε τις περεταίρω επιτάξεις όμως θα εμποδίζε και τον συμψηφισμό μέρους έστω των 30.000.000.000 θερμίδων που είχαν αποσπάσει οι Ιταλοί από τις περιοχές που δυνητικά θα σχημάτιζαν την περιφέρεια της Ελεύθερης Ελλάδας. Όμοια ήταν η στάση του γερμανού πληρεξούσιου ο οποίος έδειξε να μοιράζεται τις ίδιες απόψεις με το Σουηδό. Η υπόσχεση του ήταν να επικοινωνήσει με το επιτελείο της στρατιάς «Ε» ώστε να διευθετηθεί το ζήτημα.²⁷⁸ Τις επόμενες εβδομάδες ο Άλτενμπουργκ θα έφευγε για πάντα από την Ελλάδα.²⁷⁹

Στην τελική έκθεση που θα στελνόταν στους Βρετανούς όσον αφορά την τήρηση των συμφωνιών το πόρισμα ήταν το εξής. Οι αρχικές προβλέψεις για την κατανάλωση των κατοχικών στρατευμάτων ήταν 5.000.000.000 θερμίδες. Αυτές τελικά έφτασαν τα 17.000.000.000, παρά αυτά που προέβλεπαν οι συμφωνίες του Φεβρουαρίου, για περιορισμό της κατανάλωσης από τα γερμανικά στρατεύματα. Οι αρχικοί αριθμοί είχαν δοθεί βιαστικά από τις ελληνικές κατοχικές αρχές για λογαριασμό του Neubacher και δεν είχαν περιλάβει κατηγορίες όπως τα λαχανικά, τα

²⁷⁷ Ο. π, αριθ. εγγρ. 059, *Report of the Control of the Italian Compensation and Supply Plan for the period 1/9/1942- 31/5/1943*, Στοκχόλμη 25 Οκτωβρίου 1943

²⁷⁸ Ο. π, αριθ. εγγρ. 143, Royal Ministry for Foreign Affairs, *Aide- Memoire*, Στοκχόλμη 25 Σεπτεμβρίου, 1943

²⁷⁹ Συγκεκριμένα το Νοέμβριο του 1943, βλ. Χάγκεν Φλάισερ, ό. π, τόμ. Β', σελ. 356

φρούτα και τη σταφίδα. Επιπλέον η εν λόγω έρευνα αφορούσε την περίοδο από το Σεπτέμβριο του 1942 μέχρι το Φεβρουάριο του 1943 πριν ακόμα δοθεί άδεια ασφαλούς διέλευσης στο *Hallaren*, τέλη Μαρτίου, όποτε οι Γερμανοί αναγκάστηκαν να επιβάλλουν περισσότερους περιορισμούς στην κατανάλωση των στρατευμάτων τους. Το «πλεόνασμα» στις εισαγωγές δεν συνιστούσε κάποιο κίνδυνο στο να πιέσουν οι Γερμανοί για περαιτέρω εξαγωγές. Σε αντίθετη περίπτωση ο ίδιος ο Allard θα πίεζε τους Altenburg και Neubacher για εισαγωγές, χρησιμοποιώντας το έλλειμμα του αντίστοιχου ιταλικού σχεδίου. Όσον αφορά άλλες κατηγορίες τροφίμων, όπως το γάλα και το κρέας, η «Επιτροπή» είχε ήδη κατορθώσει να αποσπάσει τον έλεγχο της παραγωγής γάλακτος στην περιφέρεια της πρωτεύουσας ενώ όσον αφορά το κρέας οι επιτάξεις ήταν ασήμαντες. Όσον αφορά την κατηγορία των ψαριών εκεί τα πράγματα ήταν διαφορετικά. Όλη η «νόμιμη αλιεία» ελεγχόταν από τους Γερμανούς, για τον απλούστατο λόγο πως αυτοί είχαν στα χέρια τους τα αποθέματα βενζίνης. Όσον αφορά τον περιορισμό της αλιείας, ο Allard δεν ήταν αισιόδοξος δεδομένου ότι μέρος της διατίθετο μέσω των ελληνικών κατοχικών αρχών στον πληθυσμό σε χαμηλές τιμές. Πάντως σε γενικές γραμμές, σύμφωνα πάντα με τις πληροφορίες του Allard, οι γερμανικές επιτάξεις δεν είχαν δημιουργήσει διατροφικό έλλειμμα στις τοπικές κοινωνίες με εξαίρεση αυτή της Χίου.²⁸⁰

Οι Βρετανοί θα ζητούσαν να εντατικοποιηθεί η έρευνα πάνω στην κατανάλωση των γερμανικών στρατευμάτων, τουλάχιστον για τις αρχικές κατηγορίες, στην «πηγή». Ο έλεγχος έπρεπε να επεκταθεί στις διαταγές και τα βιβλία του «Κομισαριάτου», τα σφαγεία και τα εργοστάσια και να διασταυρωθεί με τις πληροφορίες των αντιπροσώπων της «Επιτροπής». Επιπλέον ζητούσαν να συντάσσεται κάθε 2 ή 3 βδομάδες μια αναφορά που θα περιελάμβανε στοιχεία που σχετίζονταν πάνω στην υλοποίηση των συμφηφισμών, την επισιτιστική κατάσταση, τη γενική κατάσταση της υγείας του πληθυσμού, την ποιότητα και ποσότητα των διαθέσιμων τροφίμων.²⁸¹

Ο Allard θα απαντούσε πως τέτοιος τύπος ελέγχου πρακτικά δεν ήταν δυνατός και όχι μόνο λόγω των ελάχιστων ουδέτερων αντιπροσώπων. Προϋπέθετε την ύπαρξη εξειδικευμένου προσωπικού το οποίο έπρεπε να ταξιδεύει σε όλη τα σημεία επιτάξεων ώστε να εξακριβώσει το ύψος τους. Αυτό που θα μπορούσε να γίνει ήταν κάποιοι περιστασιακοί έλεγχοι αλλά και πάλι αυτοί θα ήταν πολύ μεγάλοι.. Σε κάποιες όμως περιπτώσεις ήδη είχαν εγκαθιδρυθεί κάποιες μορφές τέτοιου ελέγχου. Αυτές ήταν η περίπτωση της ελαιοπαραγωγής της Μυτιλήνης και της παραγωγής γάλακτος στην Αθήνα και την Θεσσαλονίκη. Όσον αφορά τη σταφίδα πληροφορίες θα μπορούσαν να αντληθούν από τις ΚΕΔΕΣ. Επιπλέον η «Επιτροπή» δεν είχε δικαίωμα να διανέμει τις συμφηφιστικές ποσότητες που εισάγονταν πέρα από αυτές του *Hallaren*. Η κλιμάκωση όμως του ανταρτοπολέμου δημιουργούσε προβλήματα στο δίκτυο μεταφορών, όποτε οι κύριες εισαγωγές θα γίνονταν μέσω της θαλάσσιας

²⁸⁰ Ο. π, αριθ. εγγρ. 63, 64 The Royal Swedish Ministry for Foreign Affairs, *Aide-Memoire*, Stockholm, October 7, 1943

²⁸¹ Ο. π.,

οδού με το *Hallaren*... Όσον αφορά την πληροφόρηση, ήδη είχε δώσει οδηγίες να συλλεχθούν στοιχεία από τους φορείς που τα κατείχαν, όπως οι ελληνικές κατοχικές αρχές και οι γερμανικές. Όμως μία μηνιαία έκθεση ίσως περιελάμβανε στοιχεία που δεν ανταποκρίνονταν στην πραγματικότητα. Αυτό θα μπορούσε να γίνει μόνο για την Αθήνα και τη Θεσσαλονίκη. Οι απαιτήσεις μίας τέτοιας έκθεσης, που θα περιελάμβανε στοιχεία και για την επαρχία, απαιτούσε δουλειά τριών μηνών. Ήταν αδύνατο για τους αντιπροσώπους της «Επιτροπής» να κάνουν έρευνες σε όλη τη περιφέρεια τους. Το καλύτερο υλικό για μία τέτοια έρευνα θα ήταν η στατιστική των τιμών, τις οποίες κάθε μήνα δημοσίευαν οι Γερμανοί. Όσον αφορά το ζήτημα της υγείας αυτό, βάσει των συνθηκών, άνηκε στην αρμοδιότητα του ΔΚΕΣ.²⁸²

Οι συμφωνία ίσχυσε για την περίοδο μέχρι το Σεπτέμβριο του 1943. Νέες συμφωνίες θα έπρεπε να γίνουν. Ο σουηδός πρέσβης θα επικοινωνούσε με τους συμμάχους και η απάντηση τους ήταν πως συμφωνούσαν και θα επιθυμούσαν η νέα συμφωνία να επεκτεινόταν σε όλη την Ελλάδα και να συμπεριελάμβανε και την παραγωγή ξηρών καρπών. Η βάση των όρων της θα έπρεπε να είναι πως κανένα άλλο είδος της ελληνικής παραγωγής, πέρα από το ελαιόλαδο, τους ξηρούς καρπούς, τα φρέσκα φρούτα και λαχανικά, δε θα καταναλώνονταν ή θα εξαγόταν από τους κατακτητές. Όσον αφορά το λάδι και τη σταφίδα η κοινή συλλογή τους θα γινόταν σε συγκεκριμένες περιοχές. Σε περίπτωση υπέρβασης των ποσοτήτων, που προορίζονταν για τις στρατιωτικές ανάγκες ή τις εξαγωγές, τότε αυτές θα αντισταθμίζονταν από ισόποσες διανομές στον πληθυσμό. Το λάδι και η σταφίδα, που θα συλλέγονταν, θα διανέμονταν στον πληθυσμό με τους ίδιους όρους των άλλων τροφίμων του προγράμματος με σκοπό την ικανοποίηση των αναγκών του ελληνικού λαού. Το μερίδιο των κατοχικών δυνάμεων έπρεπε να αντισταθμιστεί και πάλι με ισόποσες θερμιδικά ποσότητες τροφίμων, πριν όμως αυτό διατεθεί σε αυτούς. Η «Επιτροπή Διαχείρισης» θα έπρεπε να εξασφαλίσει πως όλοι οι δικαιούχοι θα λάμβαναν μερίδιο και πως η ίδια έπρεπε να εξασφαλίσει τον έλεγχο της επιχείρησης ώστε να υλοποιηθεί σύμφωνα με τους όρους η συμφωνία. Οι ρυθμίσεις έπρεπε να γίνουν το συντομότερο δυνατό ώστε η σοδειά να περιέλθει στα χέρια της «Επιτροπής» και όχι της μαύρης αγοράς.²⁸³

Ο Allard θα εξέφραζε τις επιφυλάξεις του για το πόσο θα ήταν πρόθυμοι οι Γερμανοί να δεχτούν τους παραπάνω όρους. Από τη στιγμή που η σταφίδα θα μπορούσε να αποκτηθεί με κανονικές αγορές και αφού πλέον οι γερμανοί είχαν αναπτύξει το μηχανισμό απόκτησης λαδιού μέσω των ανταλλαγών, πιθανότατα δεν θα τους ενδιέφερε καθόλου να υπογράψουν μία νέα συμφωνία με πολύ πιο αυστηρούς όρους. Στην καλύτερη περίπτωση θα επιδείκνυαν μία καλή διάθεση για συνεργασία με την «Επιτροπή». Οι αλλαγές που εισηγούνταν η βρετανική πλευρά, τόσο στην έκταση όσο και στις τροποποιήσεις σε σχέση με την αρχική συμφωνία,

²⁸² Ο. π,

²⁸³ Ο. π, αριθ. εγγρ. 138, British Legation Stockholm, *Aide- Memoire*, 23 September 1943.

ξεπερνούσαν τη δικαιοδοσία των γερμανικών αρχών στην Ελλάδα. Νέες διαπραγματεύσεις έπρεπε να ξεκινήσουν στο Βερολίνο και ο καλύτερος τρόπος ώστε να πειστεί να συναινέσει η γερμανική πλευρά με τους νέους όρους ήταν ένας συνδυαστικός, που θα περιελάμβανε την υπόσχεση για την αύξηση των εισαγωγών από τον Καναδά με την παράλληλη απειλή όμως πως σε διαφορετική περίπτωση το πρόγραμμα θα τερματιζόταν.²⁸⁴

Επιπλέον θα ήταν πολύ δύσκολο οι συμφωνίες να επεκταθούν και σε άλλες κατηγορίες της εγχώριας παραγωγής χωρίς θυσίες. Σε περίπτωση που η σταφίδα αποκτιούνταν μέσω αγοράς και διανέμονταν στο πληθυσμό σύμφωνα με τους όρους τους προγράμματος αρωγής αυτό θα συνεπαγόταν αύξηση στη τιμή του ψωμιού. Όσον αφορά την εντατικοποίηση και την επέκταση της ανταλλαγής σταριού με σκοπό τον έλεγχο της ελαιοπαραγωγής σε όλη τη χώρα, σύμφωνα με εκτιμήσεις χρειάζονταν άλλοι 8.000 τόνοι σταριού μόνο για την Κρήτη και τη Μυτιλήνη. Υπό τις παρούσες συνθήκες έπρεπε να σταματήσουν οι αποστολές σε άλλα μέρη για να γίνει αυτό εφικτό ή να αυξάνονταν οι μηνιαίες εισαγόμενες ποσότητες από τον Καναδά. Αν για παράδειγμα περιλαμβανόταν και η Πελοπόννησος στο σχέδιο ανταλλαγής τότε μόνο γι' αυτήν χρειάζονταν επιπλέον 5.000 τόνοι. Τα αποθέματα της προηγούμενης χρονιάς είχαν εξαντληθεί. Σχετικά με την παραγωγή λαχανικών και πάλι υπήρχαν μεγάλα εμπόδια όπως ο ανταρτοπόλεμος και αυτών των μεταφορών. Μόνο στην Κρήτη θα μπορούσε να γίνει αυτό εφικτό. Εν ολίγοις ο Allard πίστευε πως οι Βρετανοί έβλεπαν τις συμφωνίες ανταλλαγής ως μία «παραχώρηση» της «Επιτροπής» προς τη γερμανική πλευρά ενώ στην πραγματικότητα συνέβαινε το αντίθετο.²⁸⁵

Τελικά η νέα συμφωνία θα υπογραφόταν στο Βουκουρέστι στις 30 Νοεμβρίου του 1943 μεταξύ των Allard και Sandstrom, για λογαριασμό της «Επιτροπής» και του Neubacher για τη γερμανική. Η «Επιτροπή» θα ήταν υπεύθυνη για την συγκομιδή της ελαιοπαραγωγής στα Ιόνια Νησιά και στην Κρήτη ενώ οι γερμανικές αρχές για τη Μυτιλήνη.²⁸⁶ Οι ποσότητες θα αποκτιούνταν με τη μέθοδο της ανταλλαγής.²⁸⁷ Τα έξοδα μεταφοράς θα βάρυναν κάθε πλευρά η οποία θα αναλάμβανε και το ρίσκο για τη μεταφορά από τα νησιά. Η «Εταιρία Ελαίων» της Αθήνας θα διέθετε όλο το μηχανισμό της για τη συγκέντρωση της παραγωγής και θα γίνονταν προσπάθειες

²⁸⁴ Ό. π, αριθ. εγγρ. 060, The Royal Swedish Ministry for Foreign Affairs, *Aide-Memoire*, Stockholm, 9 October 1943.

²⁸⁵ Ό. π,

²⁸⁶ Τα συμβαλλόμενα μέρη αναλάμβαναν την υποχρέωση να μην συλλέξουν την ελαιοπαραγωγή στην Ελλάδα έξω από το πλαίσιο των συμφωνιών. Από την 1^η Δεκέμβρη οι αγοροπωλησίες στις υπόλοιπες ελαιοπαραγωγικές περιφέρειες στην Ελλάδα θα ήταν ελεύθερες, εκτός και αν στην πορεία αποφαιζόταν αλλιώς, βλ. ό. π, φάκ. 11. Αριθ εγγρ. 075, *Agreement*, Βουκουρέστι, 30 Νοεμβρίου 1943.

²⁸⁷ Συγκεκριμένα το λάδι θα ανταλλάσσόταν με αλεύρι, όσπρια και ζάχαρη. Το λάδι ισοδυναμούσε με 100 μονάδες, το αλεύρι με 60 τα όσπρια με 30 και η ζάχαρη 10, βλ. ό. π,

συμπίεσης του κόστους συλλογής ώστε ακόμη και τα φτωχότερα τμήματα του πληθυσμού να μην αδικηθούν από τις διανομές. Σε περίπτωση προσωρινής έλλειψης προϊόντων για ανταλλαγή, το ένα μέρος θα «δάνειζε» το άλλο και η αξία των ανταλλαγών θα καθοριζόταν αργότερα πάνω σε εμπορική βάση.²⁸⁸

Το μερίδιο κάθε πλευράς οριζόταν στους 12.000 τόνους αντίστοιχα, με επιπλέον τρεις χιλιάδες τόνους από την Πελοπόννησο οι οποίοι θα περνούσαν στα χέρια της Επιτροπής. Στην περίπτωση της οι ποσότητες θα κατευθύνονταν για την ανακούφιση του αστικού πληθυσμού στη δε γερμανική, για τις ανάγκες των στρατευμάτων της, τις εξαγωγές της, τους εργάτες καθώς και τους αιχμάλωτους. Όλες οι γερμανικές εξαγωγές σε λάδι θα αντισταθμιζόνταν από ισόποσες θερμιδικά εισαγωγές. Καμία ποσότητα λαδιού δε θα εξάγονταν σε περίπτωση που και τα δύο μέρη συμφωνούσαν πως θα υπήρχε πρόβλημα στην τροφοδοσία του πληθυσμού. Η συλλογή έπρεπε να γίνει όσο το δυνατό γρηγορότερα. Μέχρι τότε θα απαγορευόταν κάθε μεταφορά από τα κέντρα συλλογής, ειδικά στα νησιά όπου τα λάδι χρησιμοποιούνταν για την παρασκευή σαπουνιού. Αν η γερμανική πλευρά χρειαζόταν λάδι, από τα Ιόνια και την Κρήτη, για την τροφοδοσία των στρατευμάτων της τότε έπρεπε να το αντικαταστήσει με ανάλογες ποσότητες, λαδιού ή άλλων τροφίμων, που θα κατευθύνονταν στα αστικά κέντρα. Και τα δύο μέρη ήταν υποχρεωμένα να συνεργαστούν για την επίτευξη των όρων και η γερμανική πλευρά θα έπρεπε να παρέξει τα μέσα μεταφοράς στην «Επιτροπή».²⁸⁹

Όσον την αφορά την προηγούμενη συνθήκη και την περίπτωση της κοινής συλλογής στην Μυτιλήνη, αυτή θα έληγε στις 30 Νοεμβρίου. Οι εναπομείναντες ποσότητες, που είχαν αποκτηθεί μέσω της ανταλλαγής, θα ρευστοποιούνταν κατόπιν συμφωνίας με την «Εταιρία Ελαιών». Η συμφωνία θα επεκτεινόταν και στην Πελοπόννησο όπου στόχος ήταν συγκέντρωση 3.000 τόνων ο οποίος θα εντάσσονταν μέσα στο πρόγραμμα αρωγής με σκοπό τη διανομή τους στους κατοίκους των αστικών κέντρων της επαρχίας. Μάλιστα θα δημιουργούταν ειδικό απόθεμα για αυτό το λόγο. Σε περίπτωση έκτακτων αναγκών οι οποίες θα εμπόδιζαν την εφαρμογή των συμφωνιών τα συμβαλλόμενα μέρη θα συναντιούνταν για να αποφασίσουν ένα νέο διακανονισμό. Η συμφωνία θα είχε ισχύ από την 1^η Δεκεμβρίου ως την 30 Νοεμβρίου του 1944.²⁹⁰

Η νέα συμφωνία τελικά δεν επεκτάθηκε και σε άλλα προϊόντα της ελληνικής αγροτικής παραγωγής αλλά επικεντρώθηκε κατά κύριο λόγο στο λάδι, ένα από τα βασικά προϊόντα για την διατροφή του πληθυσμού άμεσα όμως συνδεδεμένο με την μαύρη αγορά που επηρέαζε τον τιμάρθμο. Η αγγλική όμως πλευρά εξακολουθούσε να διατηρεί τις επιφυλάξεις της απέναντι στη γερμανική στάση όσον αφορά την τήρηση του 4^{ου} όρου της συνθήκης. Αποτέλεσμα ήταν να ακολουθεί μία στάση

²⁸⁸ Ο. π,

²⁸⁹ Ο. π,

²⁹⁰ Ο. π,

αναμονής απέναντι στις εκκλήσεις της εξόριστης ελληνικής κυβέρνησης για την αύξηση των εισαγόμενων ποσοτήτων.

3.4 Οι προσπάθειες της εξόριστης ελληνικής κυβέρνησης για αύξηση της βοήθειας

Παρά την ευνοϊκή κατάληξη όσον αφορά την προμήθεια του σίτου παρέμενε το πρόβλημα της εξασφάλισης επιπλέον κατηγοριών τροφίμων όπως τα όσπρια και το γάλα, απαραίτητων για τη λειτουργία των λαϊκών συσσιτίων. Η τουρκική κυβέρνηση είχε ειδοποιήσει πως πλέον δεν μπορούσε να παρέξει άλλες ποσότητες οσπρίων. Τα τελευταία φορτία του «Ντουμλούμπουνάρ» αποτελούνταν κυρίως από ξηρούς καρπούς.²⁹¹

Η εξόριστη ελληνική κυβέρνηση θα αναζητούσε άλλες πηγές. Οι канаδικές αρχές σε συνομιλίες είχαν δείξει τη διάθεση να αυξήσουν τις ποσότητες σίτου αν αυτό κρινόταν αναγκαίο, υπό τον όρο πως θα δινόταν η σχετική άδεια.²⁹² Στις συζητήσεις του έλληνα πρέσβη με τον αμερικανό υφυπουργό οικονομικών Μπερλέ, στις 22 Ιουλίου, ο τελευταίος δεν έβλεπε κάποιο εμπόδιο στην επέκταση του προγράμματος και σε τρόφιμα πέρα από το σάρι, υπό την προϋπόθεση όμως ότι θα συμφωνούσε και η αγγλική κυβέρνηση. Στην ερώτηση του έλληνα πρέσβη για τη δυνατότητα τα τρόφιμα αυτά να αποκτηθούν με το νόμο ενοικιοδανεισμού και μίσθωσης (*Lend – Lease*) η απάντηση ήταν πως το αίτημα θα εξεταζόταν ακόμα και στην περίπτωση που θα αγοράζονταν από τον Καναδά.²⁹³ Παράλληλα ο έλληνας πρωθυπουργός θα προσπαθούσε να εξασφαλίσει ποσότητες τροφίμων μέσω της GWRA σε περίπτωση που θα δινόταν άδεια από τη βρετανική κυβέρνηση, από χώρες όπως η Συρία και το Ιράκ.²⁹⁴

Η απάντηση όμως που θα δινόταν στη συνέχεια ήταν πως η αμερικανική κυβέρνηση ήταν απρόθυμη να επιτρέψει να συμπεριληφθούν τρόφιμα στο πρόγραμμα από περιοχές έξω από τη ζώνη αποκλεισμού. Η καλύτερη πηγή απόκτησης επιπλέον ποσοτήτων θα ήταν ή ίδια η Τουρκία. Παρά την ανεπάρκεια τροφίμων που θα επικαλούνταν, η αμερικανική κυβέρνηση δεσμευόταν να την πείσει για την επανάληψη των εισαγωγών. Τις ίδιες απόψεις είχε και η αγγλική.²⁹⁵ Όσον αφορά το πρόγραμμα *Lend- Lease* είχε ήδη ξεκινήσει και δεν είχε συμπεριλάβει τις ποσότητες

²⁹¹ Συγκεκριμένα, 500 τόνοι σύκων, 202,59 τόνοι σταφίδας,

²⁹² Ο. π, αριθ. εγγρ. 306, 6 Αυγούστου 1942

²⁹³ Γ.Α.Κ/ Αρχείο Εμμανουήλ Τσουδερού, αποστολή Ε', φάκ. 2, αριθ. εγγρ. 422, Ουάσινγκτον 23 Ιουλίου 1942.

²⁹⁴ Ο.π, αριθ. εγγρ. 360, Λονδίνο 8 Αυγούστου 1942

²⁹⁵ Οι οδηγίες όμως που είχε ο αμερικανός πρέσβης στην Άγκυρα ήταν πως όλες οι διακοινώσεις θα έπρεπε να είχαν χαρακτήρα «ανεπίσημο». Αυτό που φοβόταν η αμερικανική πλευρά ήταν, πως εξαιτίας της δημοσιότητας που είχε πάρει το σχέδιο αρωγής προς την Ελλάδα, η Τουρκία θα ζητούσε ως αντάλλαγμα την παροχή σταριού σε αυτήν για να επαναλάβει τις εισαγωγές, βλ. F.R.U.S, 1942, *Europe*, Vol. II, , tel. 868.48/3255 a, *The Secretary of State to the Ambassador in Turkey (Steinhardt)*, Washington, September 3 1942, tel. 868.48/ 3263, *The Ambassador in Turkey (Steinhardt)*, Ankara, September 12 1942.

οσπρίων. Επιπλέον η Βρετανική Κυβέρνηση επιθυμούσε η βοήθεια να περιοριστεί, σε αυτό το στάδιο μόνο στο στάρι. Το θέμα θα εξεταζόταν ξανά στη συνέχεια.. Προϋπόθεση για πιθανές προσθήκες τροφίμων και ιατρικού υλικού θα ήταν τα πορίσματα της έκθεσης της «Επιτροπή Βοηθημάτων εν Ελλάδι». Ειδικά τη Βρετανική πλευρά ενδιέφερε το μέγεθος της παρούσας έλλειψης τροφίμων, γιατί υπάρχει αυτή η έλλειψη, σε ποιο βαθμό ήταν αποδοτική η χρήση της ντόπιας παραγωγής οι εγγυήσεις πως τα τρόφιμα που στέλνονταν ελέγχονταν από την «Επιτροπή» και ιδιαίτερα αν οι τοπικοί πόροι θα χρησιμοποιούνταν ικανοποιητικά.²⁹⁶ Στο επίσημο ελληνικό αίτημα για ένταξη στο πρόγραμμα *Lend – Lease* ποσότητας 3.000 τόνων οσπρίων, η απάντηση θα ήταν και πάλι αρνητική²⁹⁷ συνδέοντας όποια πιθανή θετική έκβαση με την αναμενόμενη έκθεση από τη σουηδική επιτροπή στη Ελλάδα και σε περαιτέρω διαβουλεύσεις με την αγγλική πλευρά. Σε πρώτη φάση αυτό που υποσχόνταν πως θα επανεξετάσουν ήταν το ζήτημα της αποστολής 100 τόνων γάλακτος.²⁹⁸

Η Τουρκία για άλλη μία φορά θα δήλωνε την αδυναμία της να ανταποκριθεί.²⁹⁹ Αυτό που θα επιδίωκε η ελληνική πλευρά ως εναλλακτική λύση ήταν να αντικατασταθούν σε πρώτη φάση κάποιες ποσότητες από το στάρι με ισόποσες οσπρίων. Στις επαφές που είχε η ελληνική κυβέρνηση με την αγγλική, θα της τονισθεί πως ούτε ο Καναδάς ήταν σε θέση να τις προσφέρει της ζητούμενες ποσότητες. Το μεγαλύτερο μέρος είχε δεσμευθεί για τις αγγλικές ανάγκες. Το μόνο που υποσχόταν το αγγλικό Υπουργείο Επισιτισμού ήταν να πωληθούν κάποιοι τόνοι σε τιμή κόστους από τα δικά του αποθέματα στο Καναδά.³⁰⁰ Πέρα από την αναμενόμενη έκθεση αυτό που ανησυχούσε τους βρετανούς ήταν πως μία πρόσθετη παραχώρηση στην Ελλάδα ίσως να πυροδοτούσε αιτήματα για χαλάρωση του αποκλεισμού και από άλλες κατεχόμενες χώρες της Ευρώπης. Επιπλέον οι κατακτητές θα μπορούσαν να παρεξηγήσουν αυτή τη χειρονομία και να συνέχιζαν τις επιτάξεις στην Ελλάδα.³⁰¹

Μετά την παραλαβή της σουηδικής έκθεσης θα συναινούσαν στην προσθήκη 100 τόνων γάλακτος κάθε μήνα, χωρίς όμως να δοθεί δημοσιότητα στο θέμα. Παράλληλα η βρετανική πλευρά έθετε τον όρο πως οι όποιες ποσότητες τροφίμων

²⁹⁶ Ο. π, tel .868.48/ 3251, *The Minister in Sweden (Johnson) to the Secretary of State*, Stockholm , September 7 1942.

²⁹⁷ Η σύσταση προς την Επιτροπή που διαχειριζόταν το πρόγραμμα ενοικοδανεισμού και μίσθωσης ήταν να αναβάλει την απόφαση πάνω στην ελληνική αίτηση, βλ. tel. 868.48/ 3270 a, *The Secretary of State to the Minister of Sweden (Johnson)*, Washington, September 14, 1942

²⁹⁸ Γ.Α.Κ/ Αρχείο Εμμανουήλ Τσουδερού, ό. π, Υπουργείο Οικονομικού Πολέμου, αρίθ. εγγρ. 075

²⁹⁹ Ο. π, αρίθ. εγγρ. 189, 19 Σεπτεμβρίου 1942

³⁰⁰ Ο. π, αρίθ. εγγρ. 182, Οττάβα, 22 Σεπτεμβρίου 1942

³⁰¹ F.R.U.S, ό. π, tel. 868. 48/3319, *The Financial Counselor of the British Embassy (Stopford) to the Assistant Secretary of State (Long)*, Washington, September 15, 1942

αγοράζονταν από ιδιώτες όπως η GWRA θα παραδίδονταν στον Αμερικανικό Ερυθρό Σταυρό στο όνομα του οποίου θα πραγματοποιούνταν οι εξαγωγές. Με αυτό τον τρόπο ήθελε να δημιουργήσει προηγούμενο για κάθε απόπειρα ιδιώτη που θα προσπαθούσε να αγοράσει ποσότητες τροφίμων από χώρα εντός της ζώνης του αποκλεισμού.³⁰² Αν και θα δώσει την άδεια για εξαγωγής 3.000 οσπρίων από τα δικά της αποθέματα στο Καναδά επιφυλασσόταν για τη μόνιμη αύξηση της βοήθεια πέρα από τους αρχικούς 15.000 και σε είδη όπως τα όσπρια. Αν και ήταν ικανοποιημένη σε γενικές γραμμές από την πρώτη έκθεση της «Επιτροπής», αυτό που την απασχολούσε ήταν η εφαρμογή του τέταρτου όρου της συνθήκης, δηλ. της διάθεσης των ντόπιας παραγωγής στον ελληνικό πληθυσμό και της εισαγωγής από τους κατακτητές ίσων ποσοτήτων για το μέρος της που θα επιτασσόταν.³⁰³ Ο λόγος που είχαν επιτρέψει τη μόνιμη προσθήκη γάλακτος ήταν γιατί η «Επιτροπή» στην Ελλάδα είχε αρχίσει να οργανώνει την παραγωγή γάλακτος στην πρωτεύουσα με αντάλλαγμα ζωοτροφές.³⁰⁴

Αρχές Νοέμβρη ο Σουηδός Πρέσβης Allard θα κοινοποιούσε στους συμμάχους το πρόγραμμα που είχαν καταρτίσει οι κατακτητές ως αντιστάθμισμα για τις ποσότητες που θα επιτάσσονταν για τις ανάγκες των στρατευμάτων τους. Ύστερα από αυτό θα αποφαιζόταν η αποστολή και η ένταξη στο πρόγραμμα *Lend- Lease* 2.000 τόνων οσπρίων. Στην κυβέρνηση Τσουδερού όμως θα ξεκαθαριζόταν πως αυτές δεν θα αποτελούσαν μηνιαίες αποστολές. Η διανομή του στον πληθυσμό θα γινόταν μόνο από την «Επιτροπή Βοηθημάτων». Αντίθετα όσον αφορά το γάλα αυτό θα αυξάνονταν σε 300 τόνους μηνιαίως, ως μορφής σκόνης.³⁰⁵ Αυτό που επιδίωκαν σε αυτή τη φάση οι Σύμμαχοι, ιδιαίτερα οι Άγγλοι, ήταν η εφαρμογή του πλάνου που είχαν συμφωνήσει ο Allard με τους κατακτητές και αν η διανομή των τροφίμων στον πληθυσμό γινόταν βάσει των όρων της συμφωνίας. Ακόμη αυτό που τους απασχολούσε ήταν η επέκταση και η εφαρμογή του προγράμματος στην επαρχία σε περιφέρειες όπως η Κρήτη, όπου οι κατακτητές κρατούσαν μεγάλα αποθέματα λαδιού.

Η κυβέρνηση Τσουδερού παρά τις προσπάθειες τις λίγα είχε καταφέρει, όσον αφορά την αύξηση των ποσοτήτων και των ειδών που θα περιελάμβανε το σχέδιο βοήθειας. Αυτό που δεν μπορούσε να κατανοήσει ήταν πως η αγγλική πλευρά δεν ήταν σε καμία περίπτωση πρόθυμη να συναινέσει σε μία αύξηση των ποσοτήτων δίχως να πραγματοποιηθούν οι όροι της συμφωνίας. Πολύ σύντομα θα καλούνταν να αντιμετωπίσει άλλο ένα πρόβλημα. Το οικονομικό βάρος που αποτελούσε γι' αυτήν η ναύλωση των σουηδικών πλοίων.

³⁰² Ο. π, tel. 868.48 / 3329, *The Second Secretary of the British Embassy (Murray) to Mr. Foy D. Kohler of the Division Near Eastern Affairs*, Washington, 31 October, 1942.

³⁰³ Αυτό που ενδιέφερε την αγγλική πλευρά ήταν η αποδέσμευση των ποσοτήτων λαδιού που παρακρατούσαν οι Γερμανοί, βλ. ό. π, tel. 868. 48/ 3251, *The Acting Secretary to the Charge of Sweden (Greene)*, Washington, October 5, 1942.

³⁰⁴ Γ.Α.Κ/ Αρχείο Εμμανουήλ Τσουδερού, ό. π, αριθ. εγγρ.

³⁰⁵ Ο. π, αριθ. εγγρ. 025, 8 Δεκεμβρίου 1942

3.5 Η ένταξη στο πρόγραμμα *Lend- Lease*

Προτού υπογραφεί η συμφωνία της Ρώμης του 1942, ενώ διεζάγονταν διαπραγματεύσεις μεταξύ των εμπολέμων, ο έλληνας πρέσβης στις ΗΠΑ είχε προσπαθήσει να εντάξει το σχέδιο της βοήθειας στο πρόγραμμα *Lend Lease*.³⁰⁶

Στις 8 Ιούνη θα παραδιδόταν το προσχέδιο της συμφωνίας στον έλληνα πρέσβη Διαμαντόπουλο. Το πνεύμα του κειμένου, σύμφωνα με τους αμερικανούς, ήταν στο ίδιο με το αντίστοιχο βρετανικό. Παράλληλα όμως οι αμερικανικές αρχές, γνωρίζοντας τις ελληνικές οικονομικές ανάγκες, θα ξεκαθάριζαν στον έλληνα πρέσβη πως οι εξουσίες που είχε ο πρόεδρος της Αμερικής, στα πλαίσια της συμφωνίας, αφορούσαν την παραχώρηση υλικού, αγαθών, υπηρεσιών και πληροφοριών. Οι δανειακές ανάγκες της ελληνικής κυβέρνησης δεν μπορούσαν να ικανοποιηθούν μέσω των όρων του εν λόγω προγράμματος.³⁰⁷ Ο Τσουδερός μαζί με τον Γεώργιο Β΄ θα επισκέπτονταν την Αμερική τον Ιούνιο του 1942.³⁰⁸ Η τελική συνθήκη θα υπογραφόταν στις 16-7-1942 και άνοιγε το δρόμο στην ελληνική κυβέρνηση να προμηθευτεί ποσότητες τροφίμων και φαρμάκων, απαραίτητες για το επισιτιστικό πρόβλημα. Παρά όμως τις όποιες προσπάθειες για επέκταση του προγράμματος επισιτισμού και σε άλλες κατηγορίες τροφίμων σε μόνιμη μηνιαία βάση, μέσω της συνθήκης, αυτό που κατάφερε ήταν κάποιες αποστολές μόνο γάλακτος και οσπρίων.³⁰⁹

Το μεγαλύτερο οικονομικό βάρος για την ελληνική κυβέρνηση, όσον αφορά το πρόγραμμα επισιτισμού, ήταν το κόστος των ναύλων, το οποίο έφτανε τις 900.000. Κατόπιν συνεννοήσεως αυτό το ανέλαβε η ομογενειακή οργάνωση Greek War Relief

³⁰⁶ ΓΑΚ/ Αρχείο Εμμανουήλ Τσουδερού

³⁰⁷ Τα οικονομικά βάρη της ελληνικής κυβέρνησης είχαν διογκωθεί λόγω των εξόδων για τη συντήρηση των ελληνικών ενόπλων, δυνάμεων, των εξόδων για τα τρόφιμα που εισήχθησαν από την Τουρκία καθώς και λόγω των προσφύγων από την Ελλάδα που κατέφευγαν στη Μέση Ανατολή. Σε υπόμνημα προς την κυβέρνηση των ΗΠΑ, αφού αναλύονταν οι οικονομικές δυσχέρειες και οι περιορισμένοι πόροι της εξόριστης ελληνικής κυβέρνησης, κατέληγε πως για να μπορέσει να ανταποκριθεί στις αυξημένες ανάγκες της είτε έπρεπε να της παρασχεθεί οικονομική βοήθεια από ένα διεθνή οργανισμό όπως ο Ερυθρός Σταυρός ή να τις χορηγηθούν πιστώσεις σε δολάρια μέσω του αμερικανικού προγράμματος «*Ενοικιοδανεισμού και Μίσθωσης (Lend Lease)*». Στην πρόταση να αναλάβει ο Αμερικανικός Ερυθρός Σταυρός ή κάποιος άλλος φιλανθρωπικός οργανισμός το έργο της περίθαλψης των προσφύγων η απάντηση ήταν αρνητική, βλ. F.R.U.S., 1942, *Europe*, Vol. 2, tel. 868.51/1654, *Memorandum of Conversation, by the Under Secretary of State (Welles)*, Washington, July 23, 1942

³⁰⁸ Λένα Διβάνη, *Η πολιτική των εξόριστων ελληνικών κυβερνήσεων*, Αθήνα-Κομοτηνή, εκδ. Σάκκουλας, 1991, σελ. 269 – 270.

³⁰⁹ Το προσχέδιο κείμενο της συμφωνίας βρίσκεται στα έγγραφα του Τσουδερού στην Γεννάδιο Βιβλιοθήκη, βλ. Γεννάδιος Βιβλιοθήκη/ Αρχείο Εμμανουήλ Τσουδερού, φάκ. 16, αριθ. εγγρ. XVI. 2

Association, με την επιφύλαξη όμως από την τελευταία πως αυτό θα γινόταν στο βαθμό που θα της το επέτρεπαν τα οικονομικά μέσα της. Σε περίπτωση καθυστέρησης καταβολής των ναύλων εγγυητές είχαν μπει οι κυβερνήσεις του Ηνωμένου Βασιλείου και των ΗΠΑ.³¹⁰ Στη συνέχεια θα δινόταν η άδεια για τη μεταφορά 1.000.000 δολαρίων στην GWRA το μήνα, από την Community War Chest Organization, για μία περίοδο όμως έξι μηνών. Πάντως θα εκφραστούν οι πρώτες αμφιβολίες για αν θα μπορούσε μία ιδιωτική οργάνωση να ανταποκριθεί οικονομικά σε ένα τόσο μεγάλο σχέδιο. Μερικές από τις προτάσεις ήταν να ενισχυθεί από πόρους του αμερικανικού «Προεδρικού Ταμείου».³¹¹ Πάντως σε περίπτωση που η ελληνική κυβέρνηση αδυνατούσε να χρηματοδοτήσει το σχέδιο η ΗΠΑ θα ήταν πρόθυμη να βρει τρόπο ώστε να τη συνδράμει. Όμως οι όποιοι διακανονισμοί θα έπρεπε να γίνουν απευθείας μεταξύ των κυβερνήσεων της Ελλάδας και των ΗΠΑ.³¹²

Ήδη από τις αρχές Αυγούστου ο Σκούρας, πριν φτάσουν στην Ελλάδα τα πρώτα πλοία, θα εκφράσει κάποιες ανησυχίες όσον αφορά τη χρηματοδότηση. Υπήρχαν νομικά κωλύματα που εμπόδιζαν την άμεση καταβολή των ναύλων. Επιπλέον ζητούσε ακριβείς χρονολογίες και στοιχεία σχετικά με τα ναυλοσύμφωνα τα οποία η ελληνική κυβέρνηση δεν ήταν σε θέση να τα παρέξει στην παρούσα φάση γιατί η ναύλωση είχε γίνει από το σουηδικό ερυθρό σταυρό. Παράλληλα προειδοποιούσε πως για τις μελλοντικές πληρωμές η GWRA δεν θα μπορούσε να ανταποκριθεί στο ακέραιο.³¹³ Το καλύτερο θα ήταν τα οικονομικά βάρη να αναληφθούν από κοινού με την ελληνική κυβέρνηση.³¹⁴ Σε αυτήν την περίπτωση η ελληνική κυβέρνηση θα αναλάμβανε ένα μέρος του κόστους. Αυτό ήταν τα ασφάλιστρα πολέμου, τυχόν αυξήσεις στις απολαβές του πληρώματος καθώς και το κόστος των καυσίμων.³¹⁵ Όμως ήδη από τις αρχές Οκτώβρη ο Σκούρας θα ανακοίνωνε πως δεν μπορούσε να πληρώσει όχι μόνο το κόστος των φορτίων αλλά και των καυσίμων.³¹⁶ Αυτό θα το

³¹⁰ Αυτό έγινε κατόπιν πιέσεων της Σουηδικής κυβέρνησης και των πλοιοκτητών, οι οποίοι απαιτούσαν εγγυήσεις. Αυτές δόθηκαν από τις κυβερνήσεις των Συμμάχων και δεν ανακοινώθηκαν στην ελληνική κυβέρνηση, βλ. F.R.U.S, 1942, ό. π, tel. 868.48/3320, *The Second Secretary of the British Embassy (Ritchie) to Mr. Foy D. Kohler of the Division of the Near Eastern Affairs*, Washington, 18 September, 1942

³¹¹ Και γι' αυτό όμως εκφράστηκαν επιφυλάξεις γιατί η ενίσχυση θα κατευθυνόταν για να χρηματοδοτηθούν υπηρεσίες και προϊόντα όχι μόνο έξω από την Αμερικανική Επικράτεια αλλά και σε κατεχόμενη από τις δυνάμεις του άξονα χώρας, βλ. Γ.Α.Κ/ Αρχείο Εμμανουήλ Τσουδερού, απόστ. Ε', φάκ. 2, αριθ. εγγρ. 303, Λονδίνο 15 Αυγούστου, 1942//ό. π, tel. 868.48/3362, *Memorandum by the Chief of the Division of Near Eastern Affairs (Alling) to the Assistant Secretary of State (Long)*, Washington, September 21, 1942

³¹² Tel. 868.48/3320, ό.π,

³¹³ Γ.Α.Κ/ Αρχείο Εμμανουήλ Τσουδερού, απόστ. Ε', φάκ. 2, αριθ. εγγρ. 276, Λονδίνο 14 Αυγούστου 1942.

³¹⁴ Ό. π, αριθ. εγγρ. 352, Ουάσιγκτον, 6 Αυγούστου 1942

³¹⁵ «Υπολογισμός τελικού κόστους μεταφοράς σιτηρών εκ Καναδά αρκετά δυσχερής διότι θα εξαρτηθεί κυρίως εκ διαρκείας ταξιδιού εκάστου φορτίου», βλ ό. π, αριθ. εγγρ. 405, Λονδίνο 30 Ιουλίου 1942

³¹⁶ Ό. π, αριθ. εγγρ. 163, 1 Οκτώβρη 1942.

αναλάμβανε η ελληνική κυβέρνηση. Με αυτό τον τρόπο αφενός ήθελε να δείξει την απόφαση της στους Συμμάχους πως ήταν αποφασισμένη να στηρίξει το πρόγραμμα³¹⁷ αφετέρου ο φόβος μήπως επαναληφθεί ο λιμός του 1941- 1942 έστρεψαν τις προσπάθειες της στην αύξηση των ποσοτήτων που θα στέλνονταν.³¹⁸

Το President War Relief Control Board είχε δώσει την άδεια στην GWRA για να πραγματοποιήσει έρανο ύψους 12.000.000. Η αρχική έκκληση, προς την ελληνική ομογένεια το 1940, είχε θέσει ως στόχο τη συλλογή 10.000.000 δολαρίων. Παρά την αρχική μαζική στράτευση της ομογένειας στην ελληνική υπόθεση, με την είσοδο των Η.Π.Α στον πόλεμο ο κύριος όγκος της οικονομικής εισφοράς της στράφηκε στην αγορά αμερικανικών πολεμικών ομολόγων.³¹⁹ Πλέον η συνδρομή της GWRA θα περιοριζόνταν στις 200.000 το μήνα. Το υπόλοιπο οικονομικό βάρος έπεσε στις πλάτες της ελληνικής κυβέρνησης. Η ναύλωση επιπλέον πλοίων πέρα των οκτώ αρχικών, η αυξανόμενη ροή προσφύγων στη Μέση Ανατολή καθώς και η ανάγκη αποστολής ανταλλακτικών στην «Επιτροπή Διαχείρισης»³²⁰ επιδείνωσε ακόμα περισσότερο τα οικονομικά της οδηγώντας σταδιακά σε εξάντληση τα ήδη περιορισμένα έσοδα της. Παραμονές της λήξης της εξάμηνης άδειας οι αμερικανοί ιθύνοντες άρχισαν να εξετάζουν με ποιο τρόπο θα ανταποκρίνονταν σε μία πιθανή έκκληση της ελληνικής κυβέρνησης για οικονομική βοήθεια. Αυτό έπρεπε να γίνει μέσα στα πλαίσια της αμερικανικής νομοθεσίας. Η μία σκέψη ήταν πως η ΗΠΑ θα αναλάμβαναν το κόστος της ναύλωσης των 8 πλοίων στα πλαίσια του προγράμματος *Ενοικιοδανεισμού και Μίσθωσης* και η GWRA θα αναλάμβανε το κόστος περίθαλψης των ελλήνων προσφύγων το οποίο έφτανε τα 1.250.000 δολάρια το χρόνο. Η άλλη λύση ήταν αυτή του άμεσου δανεισμού. Οι υπεύθυνοι του προγράμματος *Lend-Lease* είχαν αποταθεί πως δεν υπήρχε κανένα νομικό κώλυμα, απλά έπρεπε να ζητηθεί από *State Department*.³²¹

³¹⁷ Ό. π, αριθ. εγγρ. 085, Λονδίνον, 5 Νοεμβρίου 1942

³¹⁸ «...ανακοινώ υμίν ότι γενομένων καταβολών διά ναύλους *G.W.R* εξήντησε επί του παρόντος διαθέσιμα και δεν είναι εις θέσιν επί του παρόντος καταβάλλει αξίαν παρά 11 τόνους γάλακτος εκ Καναδά. Έν τω μεταξύ παράλληλοι ενέργειαι περί χορηγήσεως 100 τόννων μηνιαίως εξ'ενοικιοδανεισμού ευοδόθησαν...», βλ. ό. π, αριθ. εγγρ. 081, Ουάσιγκτων 12 Νοεμβρίου 1942

³¹⁹ Στη ελληνική ομογένεια της Αμερικής, το σωματείο που κυριαρχούσε ήταν αυτό της *AHEPA*, το οποίο ήταν υπέρ της ενσωμάτωσης στην αμερικανική κοινωνία. Στα μέλη της είχε ξεκαθαρίσει πως «η Αμερική έρχεται πρώτη». Στη συνέχεια θα ξεκινήσει μία καμπάνια για την αγορά ομολόγων αξίας 50.000.000 δολαρίων, βλ. Theodore Saloutos, *The Greeks in the United States*, Harvard University Press, 1964, p. 349- 350

³²⁰ «Έχω την τιμήν να υποβάλω υμίν συνημμένως εις διπλούν κατάλογον ειδών αυτοκινήτων και επισκευής αυτών...», βλ. αποστ. Α', φάκ. 12, αριθ. εγγρ. 341, Στοκχόλμη 6 Ιανουαρίου 1943

³²¹ F.R.U.S, 1943, *The Near East and Africa*, Vol. 4, tel. 868.51/ 1688, *Memorandum by the Adviser on Political Relations (Murray)*, Washington, December 1942

Αρχές Ιανουαρίου οι σουηδοί πλοιοκτήτες θα άρχιζαν να διαμαρτύρονται για τις καθυστερήσεις στις πληρωμές.³²² Η ελληνική κυβέρνηση θα αναγκαστεί να απολογηθεί πως διαδικαστικοί λόγοι που σχετίζονταν με την απελευθέρωση των κονδυλίων από το αμερικανικό Θησαυροφυλάκιο την εμπόδιζαν να φανεί συνεπής στις υποχρεώσεις της.³²³ Μέρα με τη μέρα τα οικονομικά της επιδεινώνονταν. Υπό τις παρούσες συνθήκες ο ελληνικός προϋπολογισμός θα έκλεινε με ένα τεράστιο έλλειμμα. Ήδη από τον Οκτώβριο του 1942 η ελληνική κυβέρνηση είχε υποβάλει υπόμνημα με τις οικονομικές της ανάγκες στην κυβέρνηση των ΗΠΑ.³²⁴ Το Δεκέμβρη ο Βαρβαρέσος θα ξαναέθετε το θέμα σε προσωπικές συζητήσεις με αμερικανούς αξιωματούχους. Η απάντηση ήταν πως ήδη αναζητούνταν ο τρόπος με τον οποίο θα βοηθιούνταν η ελληνική πλευρά.³²⁵

Η αμερικανική νομοθεσία απαγόρευε τον απευθείας δανεισμό στις εξόριστες κυβερνήσεις, παρότι στο παρελθόν είχε εξεταστεί μία τροποποίηση για την περίπτωση της Πολωνίας. Από τη στιγμή που ένα από τα μεγαλύτερα έξοδα της ελληνικής κυβέρνησης ήταν τα ναύλα σε δολάρια για τα σουηδικά πλοία αποφασίστηκε να ενταχθεί το κόστος τους στο πρόγραμμα του ενοικιοδανεισμού. Με αυτό τον τρόπο θα ελάφρυναν την ελληνική κυβέρνηση και η GWRA θα αναλάμβανε το κόστος περίθαλψης των ελλήνων προσφύγων στη Μέση Ανατολή, με την παράλληλη όμως συμμετοχή του προσωπικού της στη διοίκηση της επιτροπής που είχε αναλάβει το έργο αυτό. Η απόφαση αυτή ανακοινώθηκε στην ελληνική κυβέρνηση στις 4 Μαΐου με αναδρομική ισχύ από την 1 Ιανουαρίου του 1943 έως τις 30 Ιουνίου του 1944, εκτός και αν το πρόγραμμα τελείωνε ποιο πριν.³²⁶

Οι εξελίξεις αυτές θα ανακούφιζαν οικονομικά την ελληνική κυβέρνηση. Όμως από την άλλη πλευρά θα μεγάλωνε ακόμα περισσότερο η εξάρτηση της από τους

³²² Γ.Α.Κ/ Αρχείο Εμμανουήλ Τσουδερού, ό. π, αριθ. 352, Λονδίνον 12 Ιανουαρίου 1943

³²³ Παράλληλα όμως θα ζητήσει τη γνώμη της Ελληνικής Ναυτιλιακής Επιτροπής για το ύψος των ναύλων και των ασφαλίσεων. Επιπλέον υπήρχαν καταγγελίες πως τα πλοία είχαν ασφαλιστεί σε γερμανικές εταιρίες, «Παρακαλώ όπως ευαρεστούμενοι απαντήσετε τηλεγραφικώς ποίαι ασφαλιστικάι εταιρείαι σουηδικών πλοίων μεταφερόντων τρόφιμα Ελλάδα καθόσον υπηρεσία ενοικιοδανεισμού έχει πληροφορίας ότι ασφάλειαι αύται είτε εν όλω είτε εν μέρει έχουν συναφθή με γερμανικούς οίκους», «Ναυλώσεις εγένοντο παρά Σουηδικού Ερυθρού Σταυρού... Επομένως δεν είναι δυνατόν να γνωρίζωμεν που γίνονται αι ασφάλειαι», βλ. Ο. π, αριθ. εγγρ. 250, 27 Φεβρουαρίου, 1943, αριθ. εγγρ. 217, Ουάσιγκτων 26 Μαρτίου 1943

³²⁴ F.R.U.S, 1942, Vol. 2, tel. 868.51/1662, *Report by the Greek Minister of Finance (Varvaressos)*, London, 15 October, 1942

³²⁵ Ο. π, tel. 868.51/ 1664, *Memorandum of Conversation, by the Assistant Secretary of State (Berle)*, Washington 1 December 1942

³²⁶ F.R.U.S, 1943, Vol. 4, tel. 868.51/1675, *The Secretary of State to President Roosevelt*, April 26, 1943, tel. 868.51/1675, *The Secretary of State to the Greek Ambassador (Diamantopoulos)*, Washington, May 4, 1943// Γ.Α.Κ/ Αρχείο Εμμανουήλ Τσουδερού, ό. π, αριθ. εγγρ. 088, Ουάσιγκτων 24 Μαΐου, 1943

συμμάχους. Οι προσπάθειες της θα στραφούν στην αύξηση των αποστελλόμενων τροφίμων στο αμέσως επόμενο διάστημα.

3.6 Στασιμότητα

Όλο αυτό το διάστημα το μέγεθος της παρεχόμενης βοήθειας από το εξωτερικό στον πληθυσμό είχε μείνει στάσιμο, τόσο όσον αφορά την ποσότητα όσο και την ποικιλία της.

Η διανομή είχε μείνει στάσιμη στα 60 δράμια ψωμιού για του κατοίκους των πόλεων και 40 για στους κατοίκους της επαρχίας. Επιπλέον υπήρχαν κάποιες περιστασιακές διανομές αλεύρων και οσπρίων το μήνα. Στόχος της «Επιτροπής» ήταν να διανείμει και 1 οκά πατάτες ανά άτομο από τις αντισταθμιστικές ποσότητες που θα εισήγαγαν οι κατακτητές μέσω του *Hallaren*. Όμως αυτές ήταν πολύ κάτω των αρχικών προβλέψεων. Το μερίδιο των εισαγωγών που προοριζόταν για διανομή από την «Επιτροπή» έφτανε μόνο τις 149.860 οκάδες με αποτέλεσμα μόνο ένα μικρό μέρος των δικαιούχων να μπορέσει να επωφεληθεί, αυτό κυρίως που είχε τα οικονομικά μέσα να αποκτήσει τα τρόφιμα στην τιμή διάθεσης που ήταν 1.200 δρχ. η οκά. Επιπλέον μεγάλο μέρος τους είχε αλλοιωθεί. Το ίδιο συνέβη και με τη διανομή ζάχαρης. Μόνο 250.000 κάτοχοι δελτίων μπόρεσαν να αποκτήσουν 100 δράμια. Όσον αφορά την επαρχία η ζάχαρη προοριζόταν μόνο για τους κατοίκους των πόλεων.³²⁷ Το ίδιο συνέβαινε και με το λάδι του οποίου οι ποσότητες που απελευθερώθηκαν δεν μπορούσαν να ανταποκριθούν στις πραγματικές ανάγκες.³²⁸

Για τις κατηγορίες των απόρων που έχριζαν περαιτέρω ενίσχυσης τα πράγματα ήταν πολύ πιο περίπλοκα. Οι τιμές διάθεσης του άρτου, σύμφωνα με την «Επιτροπή» ήταν αποκτήσιμες για όλους. Στην περίπτωση των ποσοτήτων του *Hallaren*, πολλοί περισσότεροι δικαιούχοι θα μπορούσαν να είχαν επωφεληθεί αν τιμές ήταν χαμηλότερες αλλά και πάλι αυτές δεν ήταν υπερβολικές. Σύμφωνα με την άποψη αυτή στην αντίθετη περίπτωση υπήρχε ο κίνδυνος να καταλήξουν στην μαύρη αγορά ώστε οι δικαιούχοι να συμπληρώσουν το εισόδημα τους. Ο καλύτερος τρόπος για να βοηθηθούν οι φτωχές τάξεις ήταν η αύξηση του μεριδίου τους από τις ποσότητες του Καναδά. Όμως σε μία χώρα όπως η Ελλάδα, όπου το κράτος πρόνοιας ήταν ανύπαρκτο για να παρέξει στοιχεία και η εξέλιξη του πληθωρισμού είχε πλήξει τα εισοδήματα ήταν πολύ δύσκολο να γίνει η διάκριση αυτών των τάξεων. Ο πλέον ενδεδειγμένος τρόπος ήταν να εξεταστεί η κάθε περίπτωση ατομικά ή να ενισχυθούν συγκεκριμένες κατηγορίες όπως οι πρόσφυγες και τα θύματα πολέμου. Όλα αυτά απαιτούσαν συστηματική εργασία που η εμβρυική ανάπτυξη του μηχανισμού αρωγής δεν μπορούσε άμεσα να επιτελέσει.³²⁹

³²⁷ Γ.Α.Κ/ Αρχείο Εμμανουήλ Τσουδερού, ό. π, φάκ. 13, αριθ. εγγρ. 177, *To the Supervisory Board of the Swedish Red Cross, Stockholm*, Athens 7 June 1943

³²⁸ « Από την εποχή που έφθασε η Επιτροπή Διαχειρίσεως στην Ελλάδα υπόσχεται πως θα λύση το ζήτημα του λαδιού και θα γίνη διανομή στις Αθήνας και Πειραιά. Έκτοτε μοιράστηκε ελάχιστο λάδι στον κόσμο...», βλ. ΥΔΙΑ/ΙΑΥΕ, ό. π,

³²⁹ Οι βρετανοί είχαν επιμείνει ιδιαίτερα σε αυτήν την ερώτηση, ο. π, αριθ. εγγρ. 166, *Memorandum, Replies to the President of the Commission de Gestion and from*

Επιπλέον υπήρχαν μεγάλες καθυστερήσεις όσον αφορά τις αφίξεις των φορτίων από το εξωτερικό λόγω των στρατιωτικών επιχειρήσεων στη Μεσόγειο. Αποτέλεσμα ήταν να υπάρξουν σημαντικές περικοπές του προγράμματος στην περιφέρεια λόγω του περιορισμού του αποθέματος. Χαρακτηριστικότερο παράδειγμα ήταν η πόλη της Θεσσαλονίκης. Η διανομή αλεύρων από την ΕΔΒΕ είχε περιοριστεί. Φήμες ανέφεραν πως την παροχή ψωμιού την είχαν αναλάβει οι κατοχικές αρχές μέσω της Αυτόνομης Υπηρεσίας Επισιτισμού Μακεδονίας.³³⁰ Όμως η εισαγόμενη βοήθεια αν και είχε εξασφαλίσει την απαραίτητη ποσότητα για την επιβίωση του πληθυσμού, στα παρόντα επίπεδα αδυνατούσε να καλύψει τις ανάγκες διαβίωσης. Πλήρης ήταν η απουσία ζωικών λοιπών. Αποτέλεσμα ήταν η εμφάνιση μίας σειράς παθήσεων στον πληθυσμό όπως οι εντεροπάθειες. Σε υπόμνημα της η ελληνική κυβέρνηση ζητούσε από το βρετανικό Υπουργείο Οικονομικού Πολέμου να επανεξετάσει το ζήτημα και να επιτρέψει την εισαγωγή τροφίμων πλούσιων σε πρωτεΐνες, όπως τα ψάρια και το ρύζι. Αν δεν ήταν δυνατό αυτό τότε θα μπορούσε να γίνει με την υποκατάσταση μέρους του φορτίου σταριού από ίσες ποσότητες των παραπάνω κατηγοριών.³³¹ Η απάντηση θα ήταν πως αρμόδια να ζητήσει την επέκταση του προγράμματος στα παραπάνω ήταν η «Επιτροπή Διαχείρισης».³³²

Η τελευταία σε έκθεσή της θα ανέφερε πως με την άφιξη των νέων φορτίων από τον Καναδά στις 16 Ιουνίου 1943 και τις νέες εισαγωγές του *Hallaren* το ψωμί θα μπορούσε να διατηρηθεί στα 60 δράμια. Ήδη τα *Akka* και *Yarrowonga* είχαν φύγει από τον Καναδά. Λογικά σε περίπτωση που δεν υπήρχαν αστάθμητοι παράγοντες δεν υπήρχε κίνδυνος μείωσης του ψωμιού, τουλάχιστον μέχρι τα τέλη Αυγούστου. Επιπλέον το μήνα Ιούλιο είχαν πραγματοποιηθεί δύο διανομές συμπυκνωμένης σούπας στα παιδιά που δεν ήταν γραμμένα στα παιδικά συσσίτια. Στην επαρχία, παρά τα προβλήματα, η τροφοδοσία των μεγάλων πόλεων όπως η Θεσσαλονίκη είχε αποκατασταθεί και σε ορισμένες περιπτώσεις η χορηγούμενη ποσότητα είχε φθάσει τα 50 δράμια. Η σοδειά αναμενόταν να είναι, σύμφωνα με τις πρώτες ενδείξεις, ικανοποιητική. Το πρόβλημα ήταν ο τρόπος που θα συλλεγόταν από την κεντρική κυβέρνηση. Ο λόγος που αυτό ήταν σχεδόν αδύνατο ήταν η κυριαρχία του Ε.Λ.Α.Σ στην ύπαιθρο. Εν ολίγοις το συμπέρασμα της εν λόγω έκθεσης ήταν πως με την εγχώρια παραγωγή και τις εισαγωγές ήταν εφικτή, με κάποια συγκρατημένη αισιοδοξία και υπό κάποιες συνθήκες η αντιμετώπιση του επισιτιστικού.³³³ Πάντως η ελληνική κυβέρνηση θα έκανε παραστάσεις στη Σουηδική πάνω στο πως θα

Monsieur Allard to certain questions connected with Relief, Στοκχόλμη, 12 Ιουλίου, 1943

³³⁰ W.O 204/8890, *General Administrative Questions*, 9th August 1943

³³¹ Παράλληλα αναγνώριζε πως δεν έπρεπε να παραβλεφθούν οι απαιτήσεις του αποκλεισμού και εξέφραζε την ευγνωμοσύνη του ελληνικού λαού για τα μέτρα που ήδη είχαν ληφθεί, βλ. ό. π, φάκ. 13 αριθ. εγγρ. 131, *Memorandum*, 23 Ιουλίου 1943, με την υποσημείωση με μολύβι *Landed to Cadogan at Foreign Office by the greek ambassador*.

³³² Ό. π, αριθ. εγγρ. 081, Λονδίνον, 24 Αυγούστου 1943

³³³ Ό. π, αριθ. εγγρ. 062, *To the Supervisory Board of the Swedish Red Cross*, Athens 3 Αυγούστου 1943

εξελισσόταν το πρόβλημα αν δεν παίρνονταν άμεσα μέτρα.³³⁴ Οι τελευταίες πληροφορίες της έδειχναν πως η κατάσταση επιδεινωνόταν.³³⁵

Η απάντηση της βρετανική πλευράς ήταν πως δε θα είχε αντίρρηση να γίνουν εισαγωγές ιχθύων και αγριόχοιρων από την Τουρκία, χώρας εντός της ζώνης αποκλεισμού, υπό τον όρο όμως πως οι αγορές θα γίνονταν και πάλι από τον βρετανικό οργανισμό UKCC, οι διανομές θα γίνονταν από την Ε.Δ.Β.Ε και θα βρισκόταν κατάλληλο πλοίο.³³⁶ Οι πληροφορίες της ελληνικής κυβέρνησης ήταν πως η τουρκική σοδειά ήταν πολύ καλή και θα ήθελε οι εισαγωγές να επεκταθούν και σε άλλα είδη το πρόβλημα όμως ήταν η εξεύρεση πλοίου που θα τα μετέφερε. Ο λόγος ήταν πως η ίδια η Τουρκία αντιμετώπιζε τεράστιο πρόβλημα με τις μεταφορές.³³⁷ Η σύσταση του βρετανικού Υπουργείου Οικονομικού Πολέμου ήταν πως ίσως θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί ένα σουηδικό πλοίο, με την παράλληλα επιφύλαξη όμως πως «εμείς θα θέλαμε να έχουμε όσες περισσότερες χορδές γίνεται στο τόξο μας».³³⁸ Η δε Τουρκία θα πρότεινε την παραχώρηση ελληνικού πλοίου υπό τουρκική σημαία και τη διάθεση από την τελευταία τουρκικού ίσης χωρητικότητας που θα πραγματοποιούσε τις μεταφορές στην Ελλάδα.³³⁹ Σύντομα όμως θα δοθεί τέλος και σε αυτή τη προσπάθεια. Το βρετανικό Υπουργείο Οικονομικού Πολέμου πληροφορούσε πως αδυνατούσε να δώσει πιστοποιητικό ελεύθερης διέλευσης για οποιοδήποτε πλοίο στην περιοχή. Οι στρατιωτικές επιχειρήσεις στην περιοχή του Αιγαίου θα τερμάτιζαν τις ελπίδες της ελληνικής κυβέρνησης να βρει εναλλακτικές πηγές τροφίμων.

Το μόνο που θα κατάφερνε η ελληνική πλευρά θα ήταν να αποσπάσει υποσχέσεις για τη ναύλωση άλλου ενός σουηδικού πλοίου. Η Αμερική είχε εγκρίνει την αποστολή, στα πλαίσια του προγράμματος ενοικιοδανεισμού και μίσθωσης, 2550 τόνων διαφόρων τροφίμων. Το πρόβλημα όμως ήταν πως η άφιξή τους θα καθυστερούσε. Η φόρτωση του θα ήταν δυνατή, από τη στιγμή που θα έφθανε έγκαιρα το πλοίο μόλις το Νοέμβριο και το Δεκέμβριο.³⁴⁰ Οι παράλληλες ελληνικές ενέργειες για εισαγωγές από την Αίγυπτο θα οδηγηθούν σε αποτυχία. Στις ελληνικές παραστάσεις προς τη βρετανική πλευρά, η τελευταία θα απαντούσε πως αν και η

³³⁴ Ο. π, αριθ. εγγρ. 074,

³³⁵ «...95% παιδών πάσχουν αδενίτιδα. Διαβήματα παρά Σουηδοίς όπως διαθέσουν μέρος πόρων εκ διαχειρίσεως καναδικών φορτίων δι' αγοράν και διανομήν ελαίου εις KANTINEΣ παιδών ουδέν απέδωκαν», βλ. αριθ, εγγρ. 056, 31 Αυγούστου 1943

³³⁶ Σε ημιεπίσημες συνομιλίες οι βρετανοί ήταν πρόθυμοι επιτρέψουν τη μεταφορά 100.000 αγγλικών λιρών στην Τουρκία για την αγορά των τροφίμων υπό τον όρο όμως το κόστος θα βάραινε την ελληνική κυβέρνηση, βλ.ο. π, αριθ. εγγρ. 52, Λονδίνον, 24 Αυγούστου 1943, αριθ. εγγρ. 05, Λονδίνον 6 Σεπτεμβρίου 1943.

³³⁷ Ο. π, αριθ. εγγρ. 043, 20 Αυγούστου 1943, αριθ. εγγρ. 035. Άγκυρα 11, Σεπτεμβρίου, 1943

³³⁸ Ο.π, φάκ. 10, αριθ. εγγρ. 148, Ministry of Economic Warfare, 28 September 1943

³³⁹ Ο. π, αριθ. εγγρ. 110, Άγκυρα 13 Οκτωβρίου 1943

³⁴⁰ Γ.Α.Κ/ Αρχείο Εμμανουήλ Τσουδερού, ό. π, αριθ. εγγρ. 114, Λονδίνο 16 Οκτωβρίου 1943

επισιτιστική κατάσταση στην Ελλάδα δεν θα μπορούσε να χαρακτηριστεί εντελώς ικανοποιητική, οι πληροφορίες που λάμβαναν από τους σουηδούς έδειχνε πως δεν υπήρχε αισθητή αύξηση στις τιμές των τροφίμων. Όλες οι προσπάθειες θα επικεντρώνονταν στη ναύλωση ενός επιπλέον πλοίου και στη βελτίωση της ροής των τροφίμων από τον Καναδά.³⁴¹ Στην πραγματικότητα η σουηδική πρεσβεία, ύστερα από ελληνικές διαμαρτυρίες, θα απαντούσε στην ελληνική κυβέρνηση, πως η σουηδική επιτροπή στην Αθήνα, είχε ήδη ζητήσει την αποστολή στην Ελλάδα 750 τόνων τροφίμων που θα περιείχαν πρωτεΐνες καθώς 20. 500 τόνων ρυζιού.³⁴² Το ίδιο το σουηδικό Υπουργείο των Εξωτερικών είχε ζητήσει τη γνώμη του Allard πάνω στο θέμα. Σουηδοί διαιτολόγοι είχαν αποφανθεί πως ο πληθυσμός είχε ανάγκη από τροφές πλούσιες σε ζωικά λίπη, όπως τα ψάρια καθώς και ρύζι.³⁴³

Οι ενέργειες της ελληνικής κυβέρνησης για επέκταση του προγράμματος τόσο και σε άλλες κατηγορίες τροφίμων όσο και στην αύξηση των ποσοτήτων είχαν αποτύχει. Οι ποσότητες που είχαν εγκρίνει οι σύμμαχοι είχαν αποδειχθεί πολύ μικρές για τις ανάγκες του ελληνικού πληθυσμού. Για τη Βρετανία, ειδικά, ο πλέον ενδεδειγμένος τρόπος για να καλυφθούν αυτές ήταν οι εγχώριοι πόροι που θα περιέρχονταν στα χέρια της σουηδο- ελβετικής επιτροπής.

³⁴¹ Ο. π, αριθ. εγγρ, 072, Foreign Office, 25 October 1943

³⁴² Ο. π, αριθ. εγγρ. 070, Κάιρον, 27 Οκτωβρίου 1943

³⁴³ Ο. π, αριθ. εγγρ. 062, Royal Ministry of Foreign Affairs, *Aide Memoire*, Stockholm, 12 October 1943.

3.7 Επιδείνωση και ανατροπές

Στις 8 Σεπτεμβρίου η Ιταλία θα συνθηκολογούσε πυροδοτώντας μία σειρά από εξελίξεις στην κατεχόμενη Ελλάδα.

Πλέον περιοχές όπως τα Επτάνησα και οι Κυκλάδες θα έπρεπε να ενταχθούν και αυτές στο πρόγραμμα επισιτισμού.³⁴⁴ Ο επισιτισμός στα νησιά του Αιγαίου, όπως η Σάμος, είχε σχεδόν διακοπεί λόγω των στρατιωτικών επιχειρήσεων.³⁴⁵ Επιπλέον 250.000 ιταλοί στρατιώτες που θα παραδίδονταν θα έπρεπε να καλύψουν τις ανάγκες της διατροφής τους από τους εγχώριους πόρους παραγωγής και οι Γερμανοί δεν θα είχαν καμία διάθεση να τους θρέψουν. Ομοίως και οι σύμμαχοι.³⁴⁶ Το κενό που δημιουργήσαν οι Ιταλοί θα το κάλυπταν σταδιακά νέες γερμανικές στρατιωτικές δυνάμεις που θα έρχονταν ώστε να αντιμετωπισθεί μία πιθανή συμμαχική απόβαση, ήδη από το καλοκαίρι του 1943, στην Ελλάδα στα πλαίσια της επιχείρησης *Animals*, επιβαρύνοντας με πολλούς τρόπους την ήδη δύσκολη κατάσταση.³⁴⁷ Επιπλέον τα σαμποτάζ που είχαν γίνει στο πλαίσιο της τελευταίας απέκοπταν ακόμα περισσότερο την πρωτεύουσα από τους εγχώριους πόρους. Για να ανταπεξέρθει με τα μέσα που είχε η «Επιτροπή» στις νέες απαιτήσεις έπρεπε να υπάρξουν σημαντικές περικοπές στο ήδη υπάρχον πρόγραμμα.³⁴⁸

Παράλληλα ο πληθωρισμός κάλπαζε και πάλι. Η τιμή της χρυσής λίρας, ύστερα από μία περίοδο σταθεροποίησης θα έφτανε τις 1.500.000 δραχμές, το δε λάδι τις 220.000 δραχμές η οκά, η τιμή του ψωμιού που χορηγούσε η «Επιτροπή» τις 1.000

³⁴⁴ Ό. π, αριθ. εγγρ. 129, Λονδίνον 8 Οκτωβρίου 1943

³⁴⁵ «Αποστολή τροφίμων νήσους λόγω εξελίξεως γεγονότων προς στιγμινή ανεκόπη... Συνέστησα συνεχισθή αποστολή και διανομή κατοίκους όσον το δυνατόν, μεγαλητέρα ποσότης τροφίμων διά παν ενδεχόμενον αλλά αγγλικάι αρχαί αποφεύγουν σχηματίσουν μεγάλα εκεί αποθέματα», βλ. ό. π, αριθ. εγγρ. 124, Λονδίνον 11 Οκτωβρίου 1943

³⁴⁶ «... είναι σίγουρο πως οι Γερμανοί δεν θα παρέξουν καθόλου επιπλέον τροφή για τους Ιταλούς στρατιώτες οι οποίοι εικονικά είναι αιχμάλωτοι τους. Φαίνεται πως γι' αυτό το λόγο οι Ιταλοί είτε θα λιμοκτονήσουν είτε θα πρέπει να αποκτήσουν τροφή τοπικά... Στο τέλος βέβαια οι Ιταλοί στρατιώτες θα επαναπατριστούν αλλά η διαδικασία είναι πιθανόν να είναι πολύ αργή. Φαίνεται μάλλον γελοίο ότι θα έπρεπε να προτείνουμε την αύξηση των ποσοτήτων τροφίμων της βοήθειας με σκοπό να τα παρέχουμε στους Ιταλούς όπως κάνουμε στους Έλληνες όμως νομίζω πως κάποια μέτρα πρέπει να εξεταστούν αν ο τοπικός ελληνικός πληθυσμός δεν πρέπει να λιμοκτονήσει», F.O 371/37243. R 9037, *Greek Relief*, 23 September 1943

³⁴⁷ John Hondros, *Occupation and Resistance. The Greek Agony 1941-1944*, Νέα Υόρκη, Pella Publishing, 1983, p.p. 153-156

³⁴⁸ «... ο κύριος Allard ανακοίνωσεν ότι εις την διάθεσιν της Επιτροπής σίτος είχαν επί τοσούτον περιορισθή ως εκ των καθυστερήσεων των πλοίων ώστε ο εφοδιασμός της Ηπείρου πιθανώς δεν θα καθίστατο δυνατός χωρίς να τεθώσιν εις ήσσαν αι ανάγκαι των άλλων μερών της Ελλάδος», βλ. ό. π, αριθ. εγγρ. 105, Στοκχόλμη 4 Οκτωβρίου 1943

δραχμές και στην συνέχεια το ίδιο 7.500 στη μαύρη αγορά. Η στασιμότητα στο πολεμικό μέτωπο της Ιταλίας και η ανακατάληψη των νησιών του Αιγαίου από τους Γερμανούς θα διαλύσουν και την τελευταία αισιοδοξία για απελευθέρωση της Ελλάδας πριν το 1944.³⁴⁹ Επιπλέον την κατάσταση θα επιβαρύνει η αύξηση της έκδοσης δραχμών από την κυβέρνηση Ράλλη προκειμένου να καλυφθούν γερμανικές στρατιωτικές ανάγκες.³⁵⁰

Η τελευταία για να αντιμετωπίσει την όλο και επιδεινούμενη κατάσταση είχε προσπαθήσει να βρει τα μέσα από την εγχώρια οικονομία. Αυτό προσπάθησε να το πετύχει αφενός μεν με το νέο νόμο που ψηφίζει για την αγροτική παραγωγή³⁵¹, τη χρησιμοποίηση των διαθεσίμων των τραπεζών και των ανωνύμων εταιριών αφετέρου δε με κατασταλτικά μέσα. Σε σύσκεψη που είχε γίνει το Σεπτέμβριο του 1943, στο Υπουργείο Επισιτισμού παρουσία αντιπροσώπων βιομηχάνων και επαγγελματιών οργανώσεων, είχε προαναγγείλει τη ψήφιση νόμου κατά των «κερδοσκοπών». Παράλληλα απαιτούσε την «απελευθέρωση» όλων των τροφίμων που είχαν κρυφτεί και είχε διατάξει μία σειρά ερευνών για την ανακάλυψη τους.³⁵² Οι έρευνες όμως σε αρκετές περιπτώσεις θα είχαν στόχο τα οικογενειακά αποθέματα σε τρόφιμα, απαιτώντας τη δήλωση τους στις αρχές. Ο φόβος της επίταξής τους θα προκαλέσει μία σειρά διαμαρτυριών κάποιες από τις οποίες, όπως αυτή της Θεσσαλονίκης, θα πνιγούν στο αίμα από του κατακτητές.³⁵³

Στην κατάσταση που είχε δημιουργηθεί το ΕΑΜ θα προχωρούσε σε μία σειρά κινητοποιήσεων με σκοπό την άμβλυνση των δυσμενών συνθηκών διαβίωσης του πληθυσμού. Οι μαζικές απεργίες που είχε οργανώσει το ΕΕΑΜ τον Φεβ - Μάρτιο του 1943 είχαν κατορθώσει να αποτρέψουν το μέτρο της επιστράτευσης. Αυτές του καλοκαιριού κύριο σκοπό είχαν τη διεκδίκηση μόνιμων αυξήσεις στις αποδοχές των εργαζομένων, ως και 50%, με σκοπό να αντιμετωπισθούν οι συνέπειες του πληθωρισμού πάνω στα εισοδήματα τους καθώς και η παροχή δανείων για την απόκτηση ιματισμού και τροφίμων.³⁵⁴ Όσον αφορά την απόκρυψη τροφίμων από

³⁴⁹ ... ό. π, φάκ. 10. Αρίθ, εγγρ.150

³⁵⁰ Σύμφωνα με αγγλικές πληροφορίες η κυκλοφορία είχε φτάσει το 1.500.000.000.000 δραχμές λόγω των γερμανικών αμυντικών έργων, βλ. W.O 204/8763, *CURRENCY, FINANCE AND ECONOMICS*, 28 August, 1943

³⁵¹ Ο νέος νόμος επανέφερε τη φορολόγηση της αγροτικής παραγωγής σε χρήμα. Εξαίρεση ήταν το στάρι και το καλαμπόκι, όπου θα επικρατούσε το παλιό σύστημα σε είδος, βλ. Γιάννης Σκαλιδάκης, *Η Ελεύθερη Ελλάδα. Η εξουσία του Ε.Α.Μ στα χρόνια της Κατοχής (1943-1944)*, Αθήνα, Ασίνη, σελ. 154

³⁵² Γ.Α.Κ/ Αρχείο Εμμανουήλ Τσουδερού, ό. π,

³⁵³ «...Γερμανοί ήνοιξαν πυρ εναντίον συγκεντρώσεως εν Θεσσαλονίκη πλήθους διαμαρτυρομένου κατά ληφθέντος μέτρου δηλώσεως εις αρχάς οικιακών αποθεμάτων τροφίμων», βλ. ό. π, αριθ, εγγρ. 021, Καίρον 13 Νοεμβρίου 1943

³⁵⁴ Για την κατάσταση αυτή ήταν ενήμερη η βρετανική πλευρά. «Οι άνθρωποι που εργάζονται και αμείβονται με 25 φορές παραπάνω των προπολεμικών μισθών τους θα ήταν αδύνατο να αποκτήσουν ακόμα και τα απαραίτητα για την επιβίωση τους αν δε λάμβαναν αυξήσεις ή δάνεια», βλ. W.O 204/8763, ό. π, //Δημήτρης Καλογιαννίδης, ό. π, σελ. 76-77 // Χριστόφορος Χριστίδης, ό. π, σελ. 376

τους κερδοσκόπους, αυτό που δε θα κατάφερνε η κυβέρνηση Ράλλη θα το επιτύγχαναν οργανωμένες κινητοποιήσεις από το ΕΑΜ με διαρρήξεις καταστημάτων και αποθηκών μαυραγοριτών στην Αθήνα και τον Πειραιά και τη διανομή των τροφίμων στον πληθυσμό.³⁵⁵ Στη δε επαρχία ένοπλες ομάδες του ΕΛΑΣ επέβαλαν τιμάρημο στα βασικά προϊόντα διατροφής.³⁵⁶

Τη λύση στο διαφαινόμενο αδιέξοδο και στον κίνδυνο να επαναληφθεί ο χειμώνας του 1941- 1942 θα έδινε τελικά η βρετανική κυβέρνηση. Ο βρετανός Υπουργός των Εξωτερικών Ήντεν θα αναγνώριζε επιτέλους πως το πρόγραμμα δεν προχωρούσε σύμφωνα με τις αρχικές προβλέψεις και υπολειπόταν κατά 30.000 τόνους. Υποσχόταν πως αυτό θα λυνόταν άμεσα με τακτικότερα δρομολόγια και τη μίσθωση νέων πλοίων, που θα μετέφεραν την παραπάνω ποσότητα και την κατάργηση των όποιων διατυπώσεων για τη διέλευση τους από την Ιταλία. Οι παραπάνω ποσότητες θα συμπληρώνονταν από προϊόντα της εγχώριας παραγωγής μέσω του συστήματος ανταλλαγών που είχε αναπτύξει η «Επιτροπή» και σύμφωνα με τις πληροφορίες του εξελίσσονταν ικανοποιητικά.³⁵⁷ Η αλλαγή της αγγλικής στάσης θα λύσει τα χέρια των σουηδών στην Ελλάδα. Τις επόμενες μέρες ο Sandstrom θα ζητούσε από την σουηδική κυβέρνηση την αύξηση της βοήθειας από 15.000 σε 24.000 τόνους σάρι το μήνα και από 3.600 σε 7.800 τόνους σε άλλα είδη τροφίμων. Η αύξηση αυτή ήταν αναγκαία λόγω της επέκτασης του προγράμματος σε νέες περιοχές όπως η Ήπειρος, οι Κυκλάδες και τα Ιόνια Νησιά, λόγω της φτώχης ντόπιας σοδειάς και της κλιμάκωσης του ανταρτοπολέμου. Επιπλέον οι συμφωνίες του Βουκουρεστίου με τους κατακτητές για τη σοδειά του ελαιόλαδου απαιτούσαν επιπλέον ποσότητες σταριού για την ανταλλαγή του. Οι παραπάνω προτάσεις θα διαβιβάζονταν από την Σουηδική Κυβέρνηση στις αντίστοιχες των ΗΠΑ και της Μεγάλης Βρετανίας για έγκριση με την ταυτόχρονη αίτησης προσφοράς διαθέσιμων πλοίων για τη μεταφορά τους.³⁵⁸

Το πρόβλημα όμως που προέκυψε ήταν πως ο Καναδάς δεν μπορούσε άμεσα να ανταποκριθεί στις νέες απαιτήσεις. Η ελληνική κυβέρνηση τους προηγούμενους μήνες είχε προσεγγίσει την Αργεντινή, θυμούμενη την παλιά δωρεά της των 20.000 τόνων σταριού. Το Νοέμβριο του 1943 είχε αντιμετωπίσει και πάλι τη βρετανική άρνηση. Όλες οι εισαγωγές τροφίμων περιορίζονταν από τις αρχές του αποκλεισμού

³⁵⁵ «...ευρεθέντα τρόφιμα ενδύματα και άλλα είδη διερπάγησαν και διενεμήθησαν μεταξύ πλήθους. Εν λόγω ταραχαί φαίνεται ότι υποβοηθήσαν και υπό ΕΑΜ. Ψευδοκυβέρνησις Ράλλη αδυνατεί αντιμετώπιση έκρυθμον ταύτην κατάστασιν», βλ. Γ.Α.Κ/ Αρχείο Εμμανουήλ Τσουδερού, ό. π, φάκ. 14, αριθ. εγγρ. 234, Κάιρον 31 Δεκεμβρίου 1943

³⁵⁶ Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί δράση του 81^{ου} Συντάγματος του ΕΛΑΣ Έβρου, όπου προχώρησε και σε εκτελέσεις μαυραγοριτών, βλ. Mark Mazower, ό. π, σελ. 346

³⁵⁷ Γ.Α.Κ/ Αρχείο Εμμανουήλ Τσουδερού, ό. π, φάκ. 11, αριθ. εγγρ. 208, Κάιρον 27 Νοεμβρίου 1943

³⁵⁸ Ό. π, αριθ. εγγρ. 054, με την ένδειξη «άκρως εμπιστευτικών», Στοκχόλμη 18 Δεκεμβρίου 1943

με εξαίρεση αυτές από τον Καναδά.³⁵⁹ Τώρα το «σκληρό» Υπουργείο Οικονομικού Πολέμου θα μπορούσε να δεχθεί αυτή η ποσότητα να φτάσει ακόμη τις 100.000.³⁶⁰ Ήδη οι πρεσβείες των συμμάχων είχαν συνομιλίες στη Στοκχόλμη για τη ναύλωση νέων πλοίων και το σχεδιασμό των βασικών «γραμμών» της επιχείρησης. Η ελληνική πρεσβεία θα καλούνταν να συνεργαστεί και αυτή και να συμφωνήσει στις παραπάνω.³⁶¹ Δεν της έμενε τίποτα άλλο παρά να κάνει το δεύτερο.³⁶²

Ύστερα από αυτές τις διπλωματικές επαφές θα άνοιγε ο δρόμος για την αύξηση της βοήθειας που τόσο είχε προσπαθήσει η ελληνική κυβέρνηση.

³⁵⁹ Ο. π, φάκ. 10 αριθ. εγγρ. 041, *Ministry of Economic Warfare*, 5th November 1943

³⁶⁰ Ο. π, φάκ. 11, αριθ. εγγρ. 041, Λονδίνο, 29 Δεκεμβρίου 1943.

³⁶¹ Ο. π, φάκ. 14. αριθ. εγγρ. 214, *Ministry of Economic Warfare*, 30th December 1943

³⁶² «Συμφωνούμεν» θα απαντούσε μονολεκτικά ο Τσουδερός στο εν λόγω τηλεγράφημα δείχνοντας την αγωνία της ελληνικής κυβέρνησης για την τελική έγκριση, χαρακτηριστικό της αγωνίας είναι πως η ημερομηνία του τηλεγραφήματος είναι λάθος, γράφοντας 1943 και όχι 1944! βλ. ό. π, αριθ. εγγρ. 212, Κάιρον 1 Ιανουαρίου 1943

3.8 Συμπεράσματα

Η είσοδος του 1943 θα έφερνε σημαντικές αλλαγές στη δομή του φορέα διαχείρισης του προγράμματος επισιτισμού, δηλ. την ΕΔΒΕ αλλά και θα έθετε επιπλέον στόχους όσον αφορά τις αρμοδιότητές της, πέρα από αυτής του διανομέα των εισαγομένων τροφίμων.

Με τις συμφωνίες της Ρώμης το Μάρτιο του 1943 η σουηδική πλευρά αποκτούσε την πρωτοκαθεδρία στη διαχείριση του όλου προγράμματος σε στενή πάντα συνεργασία με του συμμάχους. Όμως και οι τοπικές επιτροπές θα έχαναν την όποια αρχική αυτονομία τους και θα εξαρτιόνταν όλο και περισσότερο από τη σουηδό-ελβετική επιτροπή της Αθήνας. Οι συμφωνίες του Φεβρουαρίου του 1943 έθεταν τις βάσεις για τον έλεγχο από την ΕΔΒΕ του δεύτερου σημαντικότερου αγροτικού προϊόντος για τη διατροφή του πληθυσμού, του λαδιού, σημαντικού όμως και για την εξέλιξη του τιμάριθμου. Οι σύμμαχοι, ιδιαίτερα οι άγγλοι είχαν εξαρτήσει την περαιτέρω υποστήριξη του στον επισιτισμό της Ελλάδας στην απόσπαση από τους κατακτητές της ελαιοπαραγωγής και της διάθεσης της για τη συντήρηση του ελληνικού πληθυσμού. Όμως με αυτό τον τρόπο ουσιαστικά έλεγχαν και ένα τομέα της οικονομίας μίας κατεχόμενης χώρας δίχως να χρειαστούν επιπλέον διπλωματικά ή στρατιωτικά μέσα. Παρά την ανταπόκριση των κατακτητών για συνεργασία όσον αφορά το ζήτημα των επιτάξεων και του συμψηφισμού με ισόποσες θερμιδικά εισαγωγές, οι τελευταίες μαζί με τις ποσότητες λαδιού που απελευθερώθηκαν με το σύστημα ανταλλαγής τροφίμων και τα φορτία σταριού από τον Καναδά δεν αποδείχθηκαν ικανές να συνεισφέρουν τις απαιτούμενες θερμίδες που απαιτούνταν για την αντιμετώπιση της επισιτιστικής κρίσης. Στην πραγματικότητα υποτιμούνταν πως η αγροτική παραγωγή καλούνταν να ικανοποιήσει διατροφικές ανάγκες σε συνθήκες πολέμου. Αν και οι θάνατοι από πείνα του χειμώνα του 1941- 1942 δεν επαναλήφθηκαν, εντούτοις συνεπεία της έλλειψης τροφίμων όπως το ρύζι και τα ζωικά λίπη ο πληθυσμός εμφάνισε μία σωρεία παθήσεων, όπως οι εντεροπάθειες.

Στις εκκλήσεις της ελληνικής κυβέρνησης για επέκταση της βοήθειας και σε άλλα είδη, η βρετανική στάση ήταν αρνητική. Οι λόγοι που υπαγόρευαν αυτήν αρχικά ήταν η αναμονή για την τήρηση από τους κατακτητές των όρων των συμφωνιών, ειδικά αυτών που σχετίζονταν με τις επιτάξεις της αγροτικής παραγωγής και της υποχρέωσης του να εισάγουν τρόφιμα. Στην πορεία όμως η προοπτική μίας πιθανής συμμαχικής απόβασης στα Βαλκάνια, το καλοκαίρι του 1943 έθεσε σε δεύτερο ρόλο μία πιθανή αύξηση και προκάλεσε μια σειρά επιπλοκών όπως καθυστερήσεις στον ήδη υπάρχοντα ανεφοδιασμό. Η κατάσταση αυτή θα επιδεινωθεί από τις στρατιωτικές επιχειρήσεις στο Αιγαίο. Αυτό που ενδιέφερε την αγγλική κυβέρνηση ήταν ποίος θα είναι ο διαχειριστής της βοήθειας σε μία πιθανή απελευθέρωση της Ελλάδας. Οι σκέψεις ήταν ο κύριος προμηθευτής να είναι η AML και η UNRRA, ενώ η ΕΔΒΕ θα αποτελούσε τον οργανισμό που θα διένειμε τη

βοήθεια, με κάποιες οργανωτικές αλλαγές.³⁶³ Στις προτάσεις της ελληνικής κυβέρνησης για προμήθειες μέσω Τουρκίας ή Αιγύπτου η αγγλική στάση θα ήταν η παρελκυστική ή αρνητική. Ένας από του λόγους ήταν πως χώρες όπως το Βέλγιο ήδη ζητούσαν την αναθεώρηση της πολιτικής του αποκλεισμού και για τη δική τους περίπτωση. Η απάντηση στο ερώτημα ποια ήταν η αιτία στην αλλαγή της αγγλικής στάσης απέναντι στην αύξηση και επέκταση του προγράμματος αρωγής είναι πως πρέπει να αναζητηθεί σε πολιτικούς λόγους.

Ήδη από το καλοκαίρι του 1943 είχε ανακινηθεί το ζήτημα της επιστροφής του Γεωργίου του Β' τη στιγμή της απελευθέρωσης. Κύριο εμπόδιο για την αποκατάσταση του στα ελληνικά πολιτικά πράγματα ήταν για την αγγλική διπλωματία η αυξανόμενη επιρροή του ΕΑΜ. Η ιταλική παράδοση και η απόκτηση από τον ΕΛΑΣ μεγάλου μέρους του οπλισμού του έθετε τα θεμέλια για την οργανωτική του ανάπτυξη σε επίπεδα που δεν τα είχε φανταστεί. Πλέον θα αποκτούσε μονάδες πυροβολικού, διαβιβάσεις, υγειονομικό και σε σημαντικό βαθμό θα ήταν ανεξάρτητος από τις συμμαχικές ρίψεις οπλισμού. Αντίθετα ο ΕΔΕΣ δε θα μπορούσε να επωφεληθεί ανάλογα. Αυτό θα φανεί στις συγκρούσεις του φθινοπώρου του 1943, μεταξύ των δύο, όταν θα αποτύχει να κατισχύσει έναντι του ΕΛΑΣ, να διεισδύσει στη Θεσσαλία, να επωφεληθεί της ιταλικής παράδοσης, να υπερφαλαγγίσει αριθμητικά τον αντίπαλο του και γίνει η σημαντικότερη αντιστασιακή στρατιωτική οργάνωση. Στην επιστροφή του από τη Μόσχα ο άγγλος υπουργός των Εξωτερικών Ήντεν θα καθόριζε τους βασικούς στόχους της βρετανικής πολιτικής δηλ. την πλήρη υποστήριξη στο πρόσωπο του Γεωργίου Β' και ότι η Ελλάδα, την ώρα της απελευθέρωσης δεν θα έπεφτε στα χέρια μιας δικτατορίας μειοψηφίας, υπονοώντας το ΕΑΜ. Η άρνηση της Τουρκίας να εισέλθει στο πόλεμο αφαιρούσε προσωρινά την ανάληψη στρατιωτικής δράσης. Τα μέτρα που έπρεπε να ληφθούν ήταν η αύξηση του παρόντος προγράμματος επισιτισμού υπό την επίβλεψη της ΕΔΒΕ και η εξασφάλιση επαρκών ποσοτήτων τροφίμων και άλλων ειδών στη Μέση Ανατολή, έτοιμων να διανεμηθούν την ώρα της απελευθέρωσης.³⁶⁴

Πλέον οι αποφάσεις για οποιεσδήποτε αλλαγές στο πρόγραμμα επισιτισμού θα υπαγορεύονταν και από πολιτικά κίνητρα

³⁶³ F.O 371/ 37243, R. 9037, *Greek Relief*, 23 September 1943

³⁶⁴ F.O 371/ 37222, R11828, War Cabinet, *Policy Towards Greece*, 14th November 1943

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4^ο

Η ΠΟΡΕΙΑ ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΑΠΕΛΕΥΘΕΡΩΣΗ

4.1 Το νέο έτος στην πρωτεύουσα

Παρά την καταρχάς συναίνεση των συμμάχων για επέκταση της βοήθειας και σε άλλα είδη αυτή δε θα ήταν άμεσα διαθέσιμη. Διαπραγματεύσεις διεξάγονταν ήδη τόσο για την ναύλωση επιπλέον πλοίων όσο και για την παροχή εγγυήσεων ασφαλούς διέλευσης από τη γερμανική πλευρά.

Ήδη από το καλοκαίρι του 1943 ο πληθωρισμός είχε αρχίσει να σημειώνει ραγδαία άνοδο. Σύμφωνα με ανεξάρτητες μαρτυρίες όμως η αφθονία κυριαρχούσε στα ράφια των καταστημάτων της Αθήνας. Μεγάλες ποσότητες κρέατος και λαχανικών ήταν διαθέσιμες στα ράφια των αγορών. Ελάχιστοι ήταν αυτοί που μπορούσαν να επωφεληθούν. Όποιος διέθετε χρήματα μπορούσε ακόμη και να βρει σκωτσέζικο ουίσκι, χαβιάρι καθώς και αμερικάνικα τσιγάρα όπως Camel και Chesterfield! Για παράδειγμα ένα δείπνο σε ένα καλό εστιατόριο κόστιζε 700.000 δρχ.³⁶⁵ Την ίδια ώρα η τιμή της οκάς για το ψωμί στη μαύρη αγορά έφτανε τις 18.000 δρχ., του λαδιού της 90.000 με 100.000 δρχ. των οσπρίων 14- 16.000 δρχ. Οι απολαβές ενός δημοσίου υπαλλήλου με πενταμελή οικογένεια κυμαίνονταν μεταξύ 600-800.000 δρχ. Με τις παραπάνω ήταν δυνατό να αγοράσει το μήνα 2 οκάδες λάδι, μία οκά λίπους, πέντε οκάδες οσπρίων, μία καθημερινή οκά λαχανικά και τα ημερήσια κάρβουνα για το μαγείρεμα. Ουσιαστικά θα είχε δαπανήσει όλο το μισθό του για να αγοράσει μέρος των επιπλέον τροφίμων που χρειαζόταν δίχως να υπολογισθούν τα έξοδα για τα τρόφιμα που διένειμε η ΕΔΒΕ. Οι όποιες αυξήσεις στους μισθούς που είχαν αποκτηθεί το προηγούμενο διάστημα χάνονταν από τον πληθωρισμό που δημιουργούσαν τα υπέρογκα έξοδα των κατοχικών δαπανών.³⁶⁶

Παρά τις πιέσεις που υπήρχαν είτε από την άνοδο του τιμάριθμου είτε από την αύξηση του πληθυσμού της Αθήνας η «Επιτροπή» κατόρθωσε να αντεπεξέρθει σε αυτές με μία σειρά παρεμβάσεις. Η κυκλοφορία των δελτίων δικαιούχων είχε μείνει σταθερή. Αυτό το είχε πετύχει με τη συμμετοχή της στον έλεγχο των δελτίων τόσο των παλιών όσο και των νέων. Κάθε κάτοχος δελτίου ψωμιού υποχρεώθηκε από το Σεπτέμβριο του 1943, να δηλώνει περιοδικά τα μέλη της οικογένειας του που ήταν δικαιούχοι. Όσοι δεν παρουσιάστηκαν ακυρώθηκαν τα δελτία τους. Του επόμενου μήνες επανασφραγίσθηκαν όλα τα δελτία με αποτέλεσμα την απόσυρση χιλιάδων πλαστών ή διπλών. Ελεγκτές της σε συνεργασία με τα κατά τόπους αστυνομικά τμήματα επέβλεπαν τη διαδικασία έκδοσης νέων λόγω γεννήσεων ή αφίξεως

³⁶⁵ Ενδιαφέρον παρουσιάζει η σύγκριση που κάνει ο σουηδός Lennart Anderson μεταξύ Αθήνας και Βερολίνου. Ενώ στην Αθήνα επικρατεί μια κατασταση αφθονίας σε σύγκριση με το Βερολίνο, στην πρώτη οι τιμές είναι απλησίαστες ενώ στο δεύτερο λογικές, βλ. ΙΑΥΕ, Κ.Υ, φάκ. *Interview with Mr. Lennart Anderson, one of the Directors of the Swedish Lloyd Steamship Company*,

³⁶⁶ Τα παραπάνω στοιχεία προέρχονται από μαρτυρίες του Δ. Γκούμα, υπαλλήλου του Υπουργείου Οικονομικών, βλ. Γ.Α.Κ/ Αρχείο Εμμανουήλ Τσουδερού, ό. π, φάκ. 14, αριθ. εγγρ. 118, 18 Ιανουαρίου 1944

προσφύγων από την επαρχία ή απόσυρσης παλιών λόγω θανάτου. Οι πρόσφυγες από την επαρχία έπρεπε να προσκομίσουν πιστοποιητικό από τον τόπο προέλευσης τους για να ενταχθούν στην κατηγορία των δικαιούχων ενώ για αυτούς που επισκέπτονταν την πρωτεύουσα εκδίδονταν προσωρινά με δεκαπενθήμερη ισχύ, τα οποία στη συνέχεια ακυρώνονταν. Για τις αμφισβητούμενες περιπτώσεις ειδική επιτροπή του Υπουργείου Επισιτισμού, στελεχωμένη από δικαστές θα αποφάσιζε. Οι παραπάνω βελτιώσεις στο μηχανισμό διανομής κράτησαν σε σταθερά επίπεδα των αριθμό των δελτίων, πάρα την αύξηση του πληθυσμού της πρωτεύουσας, επιτρέποντας με αυτό τον τρόπο τη διατήρηση του ψωμιού στα 60 δράμια.³⁶⁷

Λόγω του πληθωρισμού αρκετοί δικαιούχοι δεν μπορούσαν να αγοράσουν τα τρόφιμα από το παντοπωλείο έστω και στις χαμηλές τιμές που τους εξασφάλιζε το δελτίο τους. Παρατηρήθηκε το φαινόμενο αρκετά να πωλούνται στη μαύρη αγορά ώστε να συμπληρώσουν το πενιχρό οικογενειακό εισόδημα. Για να χτυπηθεί αυτή η κατάσταση αποφασίστηκε η δωρεάν διανομή τροφίμων σε κατηγορίες που θα χαρακτηρίζονταν άποροι. Η ανυπαρξία ένα προπολεμικού κράτους πρόνοιας δυσκόλευε το έργο του καθορισμού του ποίος και υπό ποιες προϋποθέσεις θα μπορούσε να ενταχθεί στην παραπάνω κατηγορία. Τα απαραίτητα στοιχεία θα αντλούνταν από φιλανθρωπικά σωματεία όπως η ΕΟΧΑ. Χρησιμοποιήθηκαν κατάλογοι από τουλάχιστον 100 ενορίες. Μέσα στην κατηγορία των απόρων εντάχθηκαν άνθρωποι που η εργασία ή η ηλικία τους δεν τους επέτρεπαν να ανταπεξέρθουν στις νέες οικονομικές συγκυρίες, πρόσφυγες από την επαρχία των οποίων οι κατοικίες είχαν πυρποληθεί από τα στρατεύματα κατοχής, οι οικογένειες των φυματικών, πολύτεκνοι με ανεπαρκή εισόδημα. Ο αρχικός αριθμός τους προσέγγιζε τις 200.000. Ήδη από τον Ιανουάριο του 1944 άρχισε να παρέχεται βοήθεια σε 135.000 από αυτούς.³⁶⁸

Οι πρώτες αφίξεις νέων ειδών τόσο από τον Καναδά όσο και από το *Hallaren* ανανέωσαν τα αποθέματα και επέτρεψαν την ικανοποίηση των παραπάνω στόχων.³⁶⁹ Τα παραπάνω μαζί με τον εφοδιασμό των παιδικών συσσιτίων καθώς και ιδρυμάτων όπως τα νοσοκομεία και οι φυλακές τα οποία τροφοδοτούνταν από την «Επιτροπή» επέτρεψαν στο να αμβλυνθούν ως ένα βαθμό οι όποιες δυσχέρειες είχαν παρουσιαστεί. Το πρόβλημα όμως εξακολουθούσε να είναι το λάδι του οποίου η προμήθεια από την Κέρκυρα ήταν εν εξελίξει, η αύξηση των εισαγωγών καθώς και η ραγδαία άνοδος του τιμάριθμου.³⁷⁰

³⁶⁷ «Bengt Helger, ό. π, σελ. 267 -269// Γ.Α.Κ/ Αρχείο Υπουργείου Επισιτισμού,

³⁶⁸ «Μετ' ευχαριστήσεως μάλιστα πληροφορούμεθα ότι γίνεται σχετική προεργασία ώστε 200.000 περίπου άποροι να προμηθεύονται του λοιπού τα τρόφιμα του Δ.Ε.Σ παντελώς δωρεάν», βλ. *Ακρόπολις*, Κυριακή 9 Ιανουαρίου 1944// Bengt Helger, ό. π, σελ. 293-295.

³⁶⁹ Το φορτίο του *Φορμόζα* στα τέλη Δεκέμβρη περιείχε εκτός από στάρι, μπιζέλια, ρύζι, φασόλια καθώς και σουπά σε μορφή σκόνης, βλ. ό. π, Τετάρτη 5 Ιανουαρίου 1944

³⁷⁰ Γ.Α.Κ/ Αρχείο Εμμανουήλ Τσουδερού,

Για την «επίλυση» των δυσχερειών που είχαν παρουσιαστεί η κυβέρνηση Ράλλη θα έπαιρνε μία σειρά μέτρων. Ήδη από το Γενάρη είχε ανακοινωθεί η διανομή σταφίδας σε συνοικίες της Αθήνας.³⁷¹ Στη συνέχεια θα ανακοίνωνε πως πλέον οι αυξήσεις στους εργαζομένους θα δίνονταν υπό τη μορφή τροφίμων και όχι σε χρήμα. Συγκεκριμένα οι εργάτες στη βαριά βιομηχανία, ακόμη και αυτοί που ενισχύονταν ήδη από την Επιτροπή, θα λάμβαναν 5,5 οκάδες σιτάλευρο, 200 δράμια λάδι, 2 οκάδες όσπρια, 1,5 ξηρούς καρπούς, 200 δράμια σαπουνιού, 200 δράμια ελιές. Οι δε μισθωτοί 4 οκάδες λάδι σιτάλευρο, 150 δράμια λάδι, 2 οκάδες όσπρια, 1 οκά ξηροί καρποί, 200 δράμια ελιές, 200 δράμια σαπούνι. Από τους παραπάνω όσοι ήταν εγκατεστημένοι σε περιοχές που διεξάγονταν αεροπορικές επιχειρήσεις θα υπήρχε έκτακτη πρόβλεψη για επιπλέον ενίσχυση μισής οκάς ζυμαρικών ή 300 δραμιών οσπρίων. Στην παραπάνω κατηγορία δε θα περιλαμβάνονταν όσοι εργάζονταν σε επιχειρήσεις που δούλευαν για τους κατακτητές ή απασχολούνταν σε εργολάβους που είχαν αναλάβει την εκτέλεση έργων για τους Γερμανούς. Ουσιαστικά με αυτό τον τρόπο κάλυπτε ένα μέρος από τις εισοδηματικές απώλειες εργαζομένων του μείζονος δημοσίου τομέα, είτε αυτοί εργάζονταν σε επιχειρήσεις κοινής ωφελείας είτε ήταν δημόσιοι υπάλληλοι. Οι παραπάνω αυξήσεις προέρχονταν από τα κρατικά αποθέματα τροφίμων.³⁷²

Από την έναρξη του προγράμματος αρωγής η ΕΔΒΕ είχε κατορθώσει να παρέξει τις αναγκαίες κατηγορίες τροφίμων για την επιβίωση του πληθυσμού, όπως το ψωμί, σε τιμές που μπορούσε να αποκτήσει παρά την έκρηξη του πληθωρισμού. Αν και οι εισαγωγές ψαριού έριξαν την τιμή του στην ελεύθερη αγορά, το υπέρογκο λειτουργικό κόστος θα ανάγκαζε την Επιτροπή να διπλασιάσει την τιμή του ψωμιού από τις 5.000 δραχμές στις 10.000. Ο Υπουργός Επισιτισμού Τσιρονίκος θα πρότεινε να επιδοτήσει τη διαφορά ώστε η τιμή του να μην ξεπεράσει τις 7.000 δρχ. Η πρόταση του θα γινόταν αποδεκτή. Στην πορεία όμως θα αποσυρθεί η επιδότηση και θα καλυφθεί μέρος των μεταφορικών εξόδων ώστε να σταθεροποιηθεί η τιμή του ψωμιού.³⁷³

³⁷¹ Αυτές πραγματοποιήθηκαν από το Υπουργείο Επισιτισμού σε συνοικίες όπως το Ψυχικό, το Μαρούσι, το Χαλάνδρι και το Μενίδι, βλ. *Ακρόπολις*, Τετάρτη 5 Ιανουαρίου 1944

³⁷² Αυτό το μέτρο φόβισε ιδιαίτερα την εξόριστη ελληνική κυβέρνηση. Πίστευε πως με αυτά τα μέτρα αρκετές επιχειρήσεις δε θα μπορούσαν να ανταποκριθούν, λόγω των τιμών των τροφίμων, με αποτέλεσμα είτε να κλείσουν είτε να προχωρήσουν σε μαζικές απολύσεις, βλ. ΙΑΥΕ, Κ.Υ, φάκ. Αρίθ. πρωτ. 4183, Κάιρω 30 Μαρτίου 1944// *Ακρόπολις*, «Νέα μέτρα αντιμετώπισεως του προβλήματος της ζωής των εργατοϋπαλλήλων», Σάββατον 5 Φεβρουαρίου 1944

³⁷³ Ουσιαστικά αυτό που προσπαθούσε να εκβιάσει ο Τσιρονίκος ήταν η συμμετοχή της κατοχικής κυβέρνησης στο διαχείριση της βοήθειας. Όταν αυτό θα γινόταν αντιληπτό θα συναντούσε τη σθεναρή αντίδραση των Σουηδών, βλ. ΙΑΥΕ, Κ.Υ, ό. π, αριθ. 689, Στοκχόλμη 27 Ιουνίου 1944.

Οι νέες αφίξεις θα επιτρέψουν την αύξηση στα 70 δράμια αρχικά και στα 80 από το Μάρτιο του 1944 ως τις παραμονές της απελευθέρωσης το Σεπτέμβριο του 1944. Στην επέτειο της 25^η Μαρτίου θα πραγματοποιηθεί η πρώτη διανομή παστού ψαριού και θα γίνει δεκτή με ενθουσιασμό από τους Αθηναίους. Την άνοιξη του 1944 τα φορτία θα περιλαμβάνουν ρύζι, κονιορτοποιημένη σκόνη, παστά ψάρια, ψάρια σε κονσέρβα, λαρδί. Οι μεγαλύτερες ποσότητες θα φθάσουν από τον Ιούλιο ως το Σεπτέμβριο του 44 και θα ανέρθουν στους 16.000 τόνους. Παρά τις προσπάθειες η διανομή λαδιού δεν έγινε εφικτό να αποκτήσει μόνιμο χαρακτήρα σύμφωνα με τις αρχικές προβλέψεις. Πραγματοποιήθηκε μία μόνο γενική διανομή το Μαίο του 1944. Σε αρκετές περιπτώσεις, όπως αυτή των παραγωγών της Κέρκυρας, κρινόταν ασύμφορη η ανταλλαγή με τους όρους που έθετε η «Επιτροπή» και προτιμούσαν να το εμπορευτούν οι ίδιοι.³⁷⁴

Πλέον η πρωτεύουσα θα ήταν αυτάρκης από άποψη τροφίμων. Ο κόσμος δε θα χρησιμοποιούσε την λέξη αρωγή, όπως θα τόνιζε αντιπρόσωπος της «Επιτροπής» αλλά με αναπτειωμένο το ηθικό θα περίμενε την ώρα της απελευθέρωσης.³⁷⁵

³⁷⁴ Bengt Helger, ό. π, σελ. 286 -299

³⁷⁵ ΙΑΥΕ, Κ. Υ, φάκ. 44.6, αριθ. πρωτ. 18522, Λονδίνο 20/9/1944

4.2 Η κατάσταση στην περιφέρεια

Η ιταλική συνθηκολόγηση είχε δημιουργήσει ευνοϊκές προϋποθέσεις για την επέκταση της βοήθειας όχι μόνο σε περιοχές που οι Ιταλοί είχαν προβάλει προσκόμματα, όπως οι Κυκλάδες, αλλά και σε άλλες, όπως τα Ιόνια νησιά που δεν είχαν συμπεριληφθεί αρχικά.

Οι στρατιωτικές επιχειρήσεις των βρετανών στο Αιγαίο είχαν σταματήσει τον ανεφοδιασμό. Σταδιακά αυτός θα αποκαθίστατο στα τέλη Ιανουαρίου 1944.³⁷⁶ Όσον αφορά την Ήπειρο θα εγκαθίστατο ουδέτερος αντιπρόσωπος μόλις τον Ιανουάριο του ίδιου χρόνου. Το ίδιο θα συνέβαινε και στην Κέρκυρα, με την πρόσθετη αποστολή να εφαρμόσει τους όρους των συμφωνιών του Βουκουρεστίου. Αποστολές θα προγραμματίζονταν για νομούς της Μακεδονίας που είχαν απαγορεύσει αρχικά την τροφοδοσία τους οι Ιταλοί καθώς και για τμήματα της Θεσσαλίας, όπου η λειτουργία των τοπικών ΚΕΔΕΣ και ΕΔΕΣ είχε ανασταλεί από τις ιταλικές αρχές ή για άλλες όπως στην Πελοπόννησο όπου ίσχυε καθεστώς γενικής απαγόρευσης.³⁷⁷ Πλέον το πρόγραμμα αρωγής θα περιελάμβανε όλη την ελληνική επικράτεια με εξαίρεση, την Αν. Μακεδονία και Θράκη και τα Δωδεκάνησα. Συνολικά μία περιοχή με πληθυσμό 5.370.000 κατοίκων.

Από αυτούς κρίθηκαν ενισχυταίοι μέχρι τον Αύγουστο του 1944 πάνω από 3.000.000 άτομα. Η μερίδα αλεύρων για του δικαιούχους ορίστηκε στις 4 οκάδες στις αρχές του 1944, ύστερα από τις νέες αφίξεις από το εξωτερικό, η δε μερίδα ψωμιού στα 70 δράμια. Τα συσσίτια στις πόλεις θα περιελάμβαναν νέα είδη όπως μπιζέλια, σούπα σκόνη, όσπρια και ψάρι κονσέρβα. Ομάδες όπως αυτές των άπορων οικογενειών, των οικογενειών των ναυτικών, της Σύρου και της Άνδρου, των οικογενειών των εκτελεσμένων, οι πρόσφυγες από την Αν. Μακεδονία – Θράκη θα λάμβαναν έκτακτη ενίσχυση. Ειδική μέριμνα λήφθηκε για την κατηγορία των «*πυροπλήκτων – λεηλατηθέντων*». Για τους τελευταίους δημιουργήθηκε η «Υπηρεσία Συντονισμού Βοηθείας Πυροπαθών».³⁷⁸

³⁷⁶ Οι Γερμανοί είχαν δώσει πρώτοι τη συγκατάθεση του για επανάληψη της τροφοδοσία μέσω του «Βίριλ». Στη συνέχεια θα δώσουν και οι εγγυήσεις ασφαλούς διέλευσης, βλ. Γ.Α.Κ/ Αρχείο Εμμανουήλ Τσουδερού, αποστ. Α', φάκ. 14, αριθ. εγγρ. 013, Κάιρον 26 Ιανουαρίου 1944, αριθ. εγγρ. 014, 29 Ιανουαρίου 1944.

³⁷⁷ Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελούν οι επιτροπές της Καρδίτσα και της Καλαμπάκας. Απαγορεύσεις ίσχυαν για τα χωριά της μεταξύ της Πάρνηθας και του Κιθαιρώνα, όπου δραστηριοποιούνταν ο Ε.Λ.Α.Σ καθώς και του Πάρνωνα στην Πελοπόννησο, βλ. Bengt Helger, ό. π, σελ. 339 -340

³⁷⁸, βλ. Αρχείο Νίκου Δέα, φάκ. 7, *Εκθεσις πεπραγμένων κατά το χρονικόν διάστημα από 1^{ης} Σεπτεμβρίου – 31^{ης} Αυγούστου 1944*

Παρά τις παραπάνω προβλέψεις και την αρχική αισιοδοξία και πάλι η «Επιτροπή» δε μπόρεσε να ανταπεξέρθει στους αρχικούς υπολογισμούς. Αν και αποκαταστάθηκε η σύνδεση της με περιοχές όπως οι Κυκλάδες, σε άλλες όπως η Ήπειρος, παρά την αποστολή ουδέτερου αντιπροσώπου, η αποστολή τροφίμων αντιμετώπιζε ανυπέρβλητα εμπόδια, όπως οι μεταφορές και οι στρατιωτικές επιχειρήσεις.³⁷⁹ Επιπλέον η ένταξη των Επτανήσων δεν αποδέσμευσε τις αναμενόμενες ποσότητες λαδιού. Οι παραγωγοί θεωρούσαν ποιο συμφέρον να το εμπορευτούν οι ίδιοι στην Αλβανία. Αλλά και στην υπόλοιπη χώρα τα πράγματα δεν εξελίσσονταν σύμφωνα με τον αρχικό προγραμματισμό. Η μερίδα αλεύρων έμεινε στάσιμη στις 2,9 οκάδες. Στα δε συσσίτια των πόλεων δεν στάλθηκαν όλα τα είδη. Τα αποθέματα ψαριού είχαν εξαντληθεί ήδη από το Μάιο του 1944. Το κενό αυτό προσπάθησαν να το καλύψουν με άλλα είδη, όπως το πλιγούρι. Αλλά και στα ίδια τα συσσίτια δεν έλειψαν οι καταχρήσεις με αποτέλεσμα οι μερίδες να είναι πολύ μικρότερες. Τον Ιούνιο του 1944 η κατηγορία των πυρόπληκτων καταργήθηκε από την ειδική ενίσχυση. Όσον αφορά την ανακούφιση της τέθηκαν στη διακριτική ευχέρεια του ουδέτερου αντιπροσώπου να αποφασίσει ποιός θα έχριζε ενίσχυσης.³⁸⁰

Ένα σύνολο παραγόντων οδήγησαν στη μη υλοποίηση των αρχικών στόχων. Αν και τα αρχικά εμπόδια και οι απαγορεύσεις που είχαν θέσει οι Ιταλοί είχαν εκλείψει το φθινόπωρο του 1943 σύντομα νέα ήρθαν να προστεθούν. Μερικά από αυτά ήταν έλλειψη μεταφορικών μέσων και καυσίμων, το κόστος μεταφοράς, η χρήση του σιδηροδρομικού δικτύου από τις γερμανικές δυνάμεις, οι στρατιωτικές επιχειρήσεις των συμμάχων στην Αδριατική και το Αιγαίο καθώς και ο βομβαρδισμός του Πειραιά από τη βρετανική αεροπορία. Επίσης δόθηκε προτεραιότητα στον ανεφοδιασμό συγκεκριμένων περιοχών με σκοπό την ανταλλαγή του σταριού με λάδι, όπως στη περίπτωση της Κέρκυρας, ενώ άλλων όπως η Ήπειρος που έχριζαν άμεσης βοήθειας, ήρθε σε δεύτερη μοίρα.³⁸¹ Η νέα δομή της ενίσχυε το ρόλο των αντιπροσώπων σε σχέση με την διεύθυνση Επαρχιών. Αν και το πρώτο τρίμηνο που ακολούθησε την Ιταλική κατάρρευση η διανομή στην ενδοχώρα εκτελέστηκε δίχως μεγάλα προβλήματα η κατάσταση σύντομα θα άλλαζε και πάλι.

Από το φθινόπωρο του 1943 θα εντεινόταν οι πυρπολήσεις χωριών στα πλαίσια της καταστολής του ελληνικού αντάρτικου.³⁸² Η πολιτική των γερμανικών

³⁷⁹ Bengt Helger, ό. π, σελ. 376 -377

³⁸⁰ Ένας από του λόγους που έγινε αυτό ήταν για να παρακινηθούν οι αγρότες να επιστρέψουν στα χωράφια ώστε να προλάβουν τη σοδειά του 1944, βλ. Νίκος Δέας, βλ. ό. π,

³⁸¹ Η αποστολή τροφίμων έγινε με ιστιοφόρα στο λιμάνι της Πρέβεζας. Όμως ο αριθμός του αποδείχθηκε ανεπαρκής. Οι σύμμαχοι δεν επέτρεψαν στο ατμόπλοιο που πραγματοποιούσε αποστολές στην Κέρκυρα να προσεγγίσει την Πρέβεζα, βλ. Αρχείο Αριστοτέλη Κουτσουμάρη, φάκ. 50. 3, *Γενική Επισιτιστική Κατάσταση της Ελλάδος κατά την Κατοχήν*.

³⁸² Την άνοιξη του 1943 κοινές ιταλογερμανικές επιχειρήσεις πραγματοποιούνται εντός της ιταλικής ζώνης κατοχής. Στη συνέχεια οι γερμανικές δυνάμεις θα έπαιρναν

στρατιωτικών αρχών ήταν να μη γίνεται διάκριση μεταξύ ανταρτών και άμαχου πληθυσμού.³⁸³ Απώτερος σκοπός ήταν η καταστροφή της παραγωγικής βάσης του ΕΛΑΣ. Τις περισσότερες φορές των πυρπολήσεων προηγούνταν λεηλασίες των προμηθειών και της αγροτικής παραγωγής από τα γερμανικά στρατεύματα.³⁸⁴ Σε αρκετές περιπτώσεις θα συνοδεύονταν από απαγορεύσεις στην αποστολή τροφίμων στις πληγείσες περιοχές.³⁸⁵ Οι αριθμός των εγγεγραμμένων στην κατηγορία «πυροπαθείς – λεηλατηθέντες» θα αύξανε συνέχεια μέχρι τον Ιούνιο του 1944. Επιπλέον το μέτρο των απαγορεύσεων της αποστολής τροφίμων ως μέσο καταστολής του αντάρτικου σε περιοχές που αποτελούσαν προπύργιο του ΕΛΑΣ θα εφαρμοζόταν ξανά από τις γερμανικές δυνάμεις αυτή τη φορά. Ειδικά για το νομό Ευρυτανίας, καρδιά της «Ελεύθερης Ελλάδας» θα ίσχυαν συνεχείς απαγορεύσεις για όλο το 1944.³⁸⁶ Αυτές θα επεκταθούν και σε άλλες περιφέρειες. Οι αποστολές δε θα ήταν δυνατό να πραγματοποιηθούν για ολόκληρη την Πελοπόννησο από το Μάιο του 1944, με εξαίρεση κάποιες πόλεις και χωριά. Ούτε όμως η σύνθεση των τοπικών επιτροπών θα έμενε αλώβητη από παρεμβάσεις.³⁸⁷

Μέλη τους είτε θα συλλαμβάνονταν είτε θα εκτελούνταν με την κατηγορία υπόθαλψης ανταρτών.³⁸⁸ Αυτό που θα καταφέρει η «Επιτροπή» στις επαφές τις με τις

τη σκυτάλη από του Ιταλούς ήδη από το καλοκαίρι του 1943. Η 1^η Ορεινή Μεραρχία Καταδρομών θα πυρπολούσε μία σειρά χωριά στην Ήπειρο και τη Μακεδονία κατά τη διάρκεια της μετάβασης της από το ρωσικό μέτωπο. Στον Διεθνή Ερυθρό Σταυρό θα απαγορευόταν το έργο της αρωγής στους «πυρόπληκτους», βλ. Στράτος Δορδανάς, *Το αίμα των αθώων. Αντίποινα των γερμανικών αρχών κατοχής στη Μακεδονία, 1941- 1944*, Αθήνα, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, 2007, σελ. 157 -158 και 267-268.

³⁸³ «... η ενεργή και παθητική συμμετοχή των κατοίκων στον αγώνα των ανταρτών δημιουργεί μία κατάσταση, η οποία μπορεί να δικαιολογήσει συγκεκριμένα μέτρα ενάντια στον πληθυσμό», βλ. Hubert Lanz, *Partizan Warfare in the Balkans*, U.S. Army, European Command, Historical Division, 1952, p. 115

³⁸⁴ «...Ούτω την 26^η τρεχόντος οι κάτοικοι των χωριών Θίσβης, Χωστίων και Δομβραίνης των Θηβών υπέστησαν αληθή συμφοράν... Άπασα η περιουσία των εδεσμεύθη. Αι αποθηκευμένοι τροφαί των κατεσχέθησαν δια να αποσταλούν εις τους εκ βομβαρδισμών παθόντας πληθυσμούς της Γερμανίας...», βλ. Αρχείο Νίκου Δέα, φάκελος 4-6, *Εκθέσεις, υπομνήματα, αναφορές, πίνακες εκτελέσεων, δηλώσεων, εμπρησμών και αναγκών σε τρόφιμα ανά περιοχές (1942-1945)*, αριθ. εγγρ.

³⁸⁵ Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η περιοχή των Καλαβρύτων αμέσως μετά τη σφαγή. Με έγγραφο προς τον πρόεδρο της «Επιτροπή» γνωστοποιούνταν πως για τα Καλάβρυτα μαζί με την Κυπαρισσία, τη Μεγαλόπολη και μια σειρά άλλων πόλεων της Πελοποννήσου ίσχυαν απαγορεύσεις, βλ. Αρχείο Νίκου Δέα, ό. π, φάκ. 7

³⁸⁶ Από τον Ιανουάριο μέχρι και τον Αύγουστο του 1944, βλ. Αρχείο Νίκου Δέα, ό. π,

³⁸⁷ Στην Τρίπολη τα τρόφιμα του Ερυθρού Σταυρού είχαν φτάσει να αποθηκεύονται στις εκκλησίες λόγω της απαγόρευσης του γερμανού διοικητή. Η αιτιολογία ήταν πως αν στέλνονταν στις ορεινές κοινότητες τότε θα περιέρχονταν στα χέρια του Ε.Λ.Α.Σ, βλ. Αρχείο Αριστοτέλη Κουτσουμάρη, φάκ. 50. 3, ό. π,

³⁸⁸ « Την 17^η Φεβρουαρίου 1944 η Γερμανική Αστυνομία συνέλαβε τον κ. Παναγ. Παπαδόπουλον, τότε Πρόεδρον της Κ.Ε.Δ.Ε.Σ Κυπαρισσίας με την κατηγορίαν ότι προετίθετο να διενείμῃ τα τρόφιμα του Ερυθρού Σταυρού σύμφωνα με τας οδηγίας

γερμανικές αρχές θα ήταν οι εξαιρέσεις για κάποια αστικά κέντρα της υπαίθρου. Ο δικαιούχος θα έπρεπε να επωμισθεί μία σειρά κινδύνων ώστε να παραλάβει μία ισχυρή ποσότητα αλεύρων.³⁸⁹ Οι ενέργειες της «Επιτροπή» για επανάληψη των αποστολών θα σκοντάψουν στον διοικητικό και γραφειοκρατικό κατακερματισμό των διάφορων γερμανικών πολιτικών και στρατιωτικών υπηρεσιών στο ελληνικό έδαφος.³⁹⁰

Τις ίδιες πρακτικές θα χρησιμοποιούσαν και τα ελληνικά ένοπλα δωσιλογικά σώματα. Τα τάγματα ασφαλείας θα παρέμβαιναν στη στελέχωση των τοπικών επιτροπών επιφέροντας αλλαγές στη σύνθεση τους.³⁹¹ Αν και επίσημα οι άνδρες των Ταγμάτων Ασφαλείας δεν περιλαμβάνονταν στους καταλόγους των δικαιούχων³⁹² θα αποκτούσαν συμμετοχή στην διαχείριση της απαγορεύοντας την αποστολή σε περιοχές κατά τη διάρκεια των στρατιωτικών επιχειρήσεων τους ενάντια στον ΕΛΑΣ, όπως η βόρεια Εύβοια, και στη συνέχεια θα οικειοποιούνταν οι ίδιοι τις ποσότητες. Ο ίδιος ο Sandstrom θα παρέμβει στον Ι. Ράλλη και θα ζητήσει τον τερματισμό αυτών των πρακτικών. Παρά την επίσημη διαταγή του προς τις διοικήσεις τους να σταματήσουν να αναμειγνύονται στο έργο των επιτροπών δε θα συνοδευόταν με την απειλή κάποιας ποινής. Ουσιαστικά θα έμενε ένα κενό γράμμα.³⁹³ Μέχρι την ημέρα της απελευθέρωσης δε θα σταματούσαν τα περιστατικά, από τους άνδρες τους, κλοπών και λεηλασίας τροφίμων που άνηκαν στην «Επιτροπή».³⁹⁴ Παράλληλα οι ελληνικές κατοχικές αρχές θα συμμετάσχουν και στη διανομή των δελτίων με σκοπό την απόκτηση ερεισμάτων στις τοπικές κοινωνίες.³⁹⁵ Η αρωγή θα επιτρεπόταν να

των ανταρτών», «ως προκύπτει εκ... του εγγράφου της Κ.Ε.Δ.Ε.Σ. Σπάρτης εξετελέσθησαν εν τη πόλει ταύτη υπό των Γερμανών και τα Μέλη της Επιτροπής Αντώνιος Ζερβομπεάκος και Γεώργ. Μακρής...», βλ. Αρχείο Νίκου Δέα, φάκ. 7, ο. π.

³⁸⁹ Ο. π.

³⁹⁰ Χάγκεν Φλάισερ, ό. π., τόμ' Β', σελ. 349 -358

³⁹¹ «... συνελήφθησαν οι υπάλληλοι της Κ.Ε.Δ.Ε.Σ Χαλκίδος Αντωνίου και Δημητρίου...», βλ. Αρχείο Νίκου Δέα, ό. π.

³⁹² Στην ερώτησή μου προς τον Μανώλη τον Γλέζο αν οι άντρες τους είχαν προνομιακή μεταχείριση στην χορήγηση τροφίμων η απάντησή μου μου έδωσε ήταν «και το ρωτάς τα πάντα είχαν αυτοί», βλ. συνέντευξη 12-1-2016

³⁹³ «... άμα λείψη της παρούσης, προέλθιτε εις την έκδοσιν και άμεσον κοινοποιήσιν Εγκυκλίου Διαταγής προς τους εκάστοτε Διοικητάς Ταγμάτων Ασφαλείας, καθισταμένους προσωπικά υπευθύνους δια την εκτέλεσιν ταύτης, δι' ης ν' απαγορεύεται εφεξής πάσα εις οιαδήποτε ανάμιξης τούτων εν τη υπό των ειρημένων Επιτροπών διανομή, των υπό του Ερυθρού Σταυρού αποστελλομένων τροφίμων...», με την ένδειξη *άκρως επείγον*. Την διαταγή την υπογράφει με εντολή του πρωθυπουργού ο διευθυντής του πρωθυπουργικού γραφείου Δ. Ι. Ράλλης, βλ. ό. π., φάκ. 4 – 6, αριθ. εγγρ. 310, Αθήνα 17 Μαΐου 1944.

³⁹⁴ «Μας έκλεψαν τρόφιμα ακόμα και μέσα στις πόλεις, σε τέτοια έκταση, ώστε σχεδόν κάθε μέρα κάναμε διαμαρτυρίες στου Γερμανούς». Από έκθεση του σουηδού πρέσβη Τύμπεργκ η οποία παρατίθεται στο Βάσως Μαθιόπουλος, *Ο Δεκέμβρης του 1944. Σουηδικά, Ελβετικά και Συμμαχικά Ντοκουμέντα*, Αθήνα, Νέα Σύνορα – Α.Α. Λιβάνη, 1994, σελ. 70- 80

³⁹⁵ Τα δελτία της εβραϊκής κοινότητας Χαλκίδας θα κατάσχονταν και θα παραχωρούνταν στα παιδικά συσσίτια της πόλης, βλ. ό. π.

φθάσει σε «ασφαλή» χωρία ³⁹⁶ ενώ για άλλα θα μπορούσε να ισχύσει το ίδιο υπό κάποιες προϋποθέσεις, δηλ. την ένταξη τους στα τάγματα ασφαλείας. ³⁹⁷

Οι παραπάνω λόγοι θα οδηγήσουν όχι μόνο στο να μην εκτελεστεί το πρόγραμμα σύμφωνα με τους αρχικούς υπολογισμούς και να αυξηθεί ο αριθμός αυτών που έχριζαν βοήθειας αλλά και να ανατραπεί το αρχικό κριτήριο βάσει του οποίου θα ενισχύονταν, δηλ. του παραγωγού – μη παραγωγού. Στην κατηγορία των πυρποληθέντων – λεηλατηθέντων ήταν εγγεγραμμένοι 400.000 λίγο πριν την κατάργηση της. Παραμονές της απελευθέρωσης ο αριθμός των ΚΕΔΕΣ θα έφτανε τις 119 ενώ των Ε.Δ.Ε.Σ τις 5137. Το καλοκαίρι του 1944 είχε ενισχυθεί μόνο το 20 % από το 62% του πληθυσμού της επαρχίας που έχριζε βοήθειας. Από την αρχικά προβλεπόμενη ποσότητα μόνο το 42% των αλεύρων είχε αποσταλεί στην επαρχία. ³⁹⁸

³⁹⁶ «... Έχομεν την τιμήν ν' ανακοινώσωμεν υμίν κατόπιν ενεργειών μας εξησφαλίσθη η χορήγησις της απαιτουμένης ξυλείας υπό του ενταύθα Τάγματος Χωροφυλακής διά την παρασκευήν συσσιτίου των πυροπαθών κ.τ.λ του χωριού Βαλτεσίου, Μερκοβουνίου και Βλαχοκερασιάς ανερχομένων περίπου εις χίλια άτομα... εις την υφ' υμών συσταθείσαν Κεντρικήν Πολιτικήν Αντικομμουνιστικήν Επιτροπή των Ε.Ε.Ε, ής έργον είναι η περίθαλψις των πυροπαθών και γενικώς πληγέντων υπό της αναρχικής οργανώσεως του Ε.Α.Μ ». Το έγγραφο το υπογράφει ο γενικός επιθεωρητής νομαρχιών Πελοποννήσου, βλ. ό. π, φάκ. 4-6, αριθ. εγγρ. 126, 23-6-1944

³⁹⁷ «... απευθύνομεν έκκλησιν στον Ερυθρό Σταυρό, να μας βοηθήση με λίγο στάρι και λίγα όσπρια για να μην πεθάνουμε απ' την πείνα, γιατί δεν θέλουμε να συμπεριληφθώμεν στους μισθοφόρους του Χίτλερ», βλ. Κωστής Παπαγκόγκος, *Αρχείο Πέρσον. Κατοχικά ντοκουμέντα του Δ.Ε.Σ. Πελοποννήσου*, Αθήνα, Παπαζήση, 1977, σελ. 128 -129

³⁹⁸ Αρχείο Νίκου Δέα, φάκ. 7,

4.3 Συμπληρωματικές μορφές αρωγής

Ο αποκλεισμός από τη βοήθεια και η πολιτική των αντιποίνων είχαν επιδεινώσει την επισιτιστική κατάσταση στην ελληνική ύπαιθρο

Σε αρκετές περιοχές οι τοπικές λαϊκές επιτροπές του Ε.Α.Μ θα αναλάμβαναν το έργο της αρωγής. Στην περιοχή του Ολύμπου οι φόροι, που μέχρι πρότινος εισπράττονταν, από την κατοχική κυβέρνηση τώρα θα χρησιμοποιούνταν από το Ε.Α.Μ για την ανακούφιση όσων είχαν πληγεί από τα αντίποινα των Ιταλών. Ένα σύστημα ανταλλαγής προϊόντων μεταξύ των χωριών θα εγκαθιδρύονταν ώστε να αντιμετωπιστούν οι ελλείψεις. Από τις τοπικές αγορές θα αγοράζονταν αλάτι και σπόροι και θα διανεμόνταν στα χωριά με σκοπό την ενίσχυση της γεωργίας και της κτηνοτροφίας.³⁹⁹ Επιπλέον επιτράπηκε σε κάποια χωριά να δανειστούν από το πλεόνασμα των γειτονικών έντοκα με την πληρωμή να γίνεται σε είδος από την επόμενη σοδειά.⁴⁰⁰ Σε κάποιες περιπτώσεις κρατικά δάνεια χορηγήθηκαν από την Αγροτική Τράπεζα.⁴⁰¹

Σύμφωνα με βρετανικές εκτιμήσεις το Σεπτέμβριο του 1943 ο πληθυσμός που ζούσε στην «επικράτεια» του ΕΑΜ έφτανε το 1.000.000. Από αυτούς μόνο τα δύο τρίτα ήταν αυτάρκεις παραγωγοί. Οι υπόλοιπες 300.000 θα έμεναν δίχως στάρι μέχρι τα Χριστούγεννα του 1943. Σύμφωνα με του αγγλικούς υπολογισμούς ήταν επιτακτική η απόκτηση 20.000 τόνων σταριού μέχρι το Μάρτιο του 1944. Οι 10.000 θα μπορούσαν να αποκτηθούν από την εγχώρια παραγωγή και οι υπόλοιποι θα μπορούσαν να εισαχθούν. Το κόστος για τις εγχώριες ποσότητες θα έφταναν τις 10 χρυσές λίρες ανά τόνο δηλ. τις 100.000. Οι ποσότητες θα μπορούσαν να αυξηθούν και σε άλλα είδη όπως το ρύζι και όσπρια και να φτάσουν τις 130.000. Ένα μέρος του ποσού θα μπορούσε να εξοφληθεί με υποσχετικά γραμμάτια. Οι παραπάνω προτάσεις σε μεγάλο βαθμό ήταν απόρροια της ανάγκης της στρατιωτικής συνεργασίας του ΕΑΜ⁴⁰² Η σύγκρουση μεταξύ ΕΛΑΣ και ΕΔΕΣ καθώς και οι στρατιωτικές

³⁹⁹ Τα παραπάνω συνέβαιναν στη περιοχή της Λάρισας ήδη από την άνοιξη του 1943, βλ. PRO HS 5/639, 3rd April 1943

⁴⁰⁰ PRO HS 5/ 483, *General Report on Red Cross Relief and other Organisations, Observations on A.M.M. Relief and Conclusions. (Reasons for Discontinuing AMM relief)*, Cairo 24/4/1944

⁴⁰¹ Συγκεκριμένα δόθηκαν από το κράτος δάνεια ύψους 75.000 δραχμών σε κάθε άτομο είχε καλή προπολεμική πιστοληπτική ικανότητα. Στη συνέχεια το μέτρο θα γενικευθεί σε χωριά πυρόπληκτων με μεγαλύτερα ποσά, ό. π,

⁴⁰² Οι παραπάνω προτάσεις έγιναν από τον αρχηγό της αγγλικής στρατιωτικής αποστολής στην Ελλάδα Μάγερς προς του προϊσταμένου του στο Κάιρο. Σύμφωνα με τον Μάγερς όταν θα γινόταν γνωστό πως ή μέχρι πρότινος εχθρός Ιταλία θα ανεφοδιαζόταν με στάρι ενώ οι σύμμαχοι δεν θα λάμβαναν μία αντίστοιχη μέριμνα για την Ελεύθερη Ελλάδα θα δημιουργούσε προβλήματα με το Ε.Α.Μ, βλ. PRO HS 5/421, *Food Situation – Free Greece- Crisis? Και Financial Situation. Purchase of Grain – Free Greece*, 3.9.1943

επιχειρήσεις στην περιοχή της Νοτιοανατολικής Μεσογείου θα απομακρύνουν προς των παρόν την εφαρμογή των παραπάνω εισηγήσεων.

Η αυξανόμενη όμως επιρροή του ΕΑΜ στην ύπαιθρο, η επίδειξης συμμαχικής αλληλεγγύης προς του χειμαζόμενους αγροτικούς πληθυσμούς και ανάγκη τους για τις στρατιωτικές επιχειρήσεις θα οδηγούσε την αγγλική πλευρά να συναινέσει στην αγορά τροφίμων μέσω της ρίψης λιρών. Αυτές θα χορηγούνταν από τους ήδη εγκατεστημένους άγγλους αξιωματικούς. Ειδική επιτροπή αποτελούμενη από τον πρόεδρο, τον παπά, το δάσκαλο και δύο εκλεγμένους αντιπροσώπους θα κατάρτιζε τη λίστα των δικαιούχων. Αυτή θα περιελάμβανε πυροπαθείς, πρόσφυγες και άπορους λόγω εχθρικών επιθέσεων, και απωλειών λόγω πολέμου. Στην ερώτηση ποιά ήταν η πηγή των χρημάτων θα δινόταν η απάντηση πως αποτελούσε συμμαχική βοήθεια. Παράλληλα το ΕΑΜ θα έπρεπε να εμποδιστεί από το να επηρεάσει τη σύνθεση των επιτροπών.⁴⁰³ Απώτερος σκοπός ήταν, όπως παρατηρεί ο Γιάννης ο Σκαλιδάκης, τα μέτρα αυτά να ελέγξουν την οικονομία της Ελεύθερης Ελλάδας.⁴⁰⁴

Το ύψος της βοήθειας κυμάνθηκε μεταξύ 1/16 και 1/25 της λίρας ανά άτομο και περιοχή το μήνα.⁴⁰⁵ Το Δεκέμβρη του 1943 4.000 χρυσές λίρες στάλθηκαν σε χωριά της Πίνδου⁴⁰⁶ ενώ ο προϋπολογισμός του Μαρτίου του 1944 προέβλεπε 2.515 λίρες για την περιοχή των Σερβίων 1.150 λίρες για την περιοχή του Ολύμπου και 1.450 λίρες για την περιοχή της Καλαμπάκας.⁴⁰⁷ Οι επιτροπές που συστήθηκαν στα χωριά δεν μπόρεσαν να ανταπεξέρθουν στις προσδοκίες των βρετανών. Στις περισσότερες φορές οι ίδιες δεν είχαν τα προσόντα να φέρουν σε πέρας το έργο που τους είχε ανατεθεί. Ήταν πολύ εύκολο να ενδώσουν στις πιέσεις των τοπικών κοινωνιών.⁴⁰⁸ Επιπλέον ένα μεγάλο μέρος των κληρικών, των δασκάλων και των προέδρων ήταν ήδη οργανωμένοι στο ΕΑΜ, το οποίο μέσω της Εθνικής Αλληλεγγύης θα ζητούσε το ίδιο μερίδιο για όλα τα χωριά και θα διένειμε τη βοήθεια αδιάκριτα με τη δικαιολογία πώς όλοι έχουν ανάγκη. Τα ίδια τα χωριά πολλές φορές θεωρούσαν τη βοήθεια ανεπαρκή και συμμαχική υποχρέωση. Ο ιερέας ενός χωριού θα έλεγε «δε θα πέσουμε στα πόδια μόνο για 30 λίρες».⁴⁰⁹ Όμως οι ενισχύσεις θα επέτρεπαν στις ορεινές περιοχές να αγοράσουν τα πλεονάσματα της παραγωγής του κάμπου, σπάζοντας έτσι έμμεσα τους περιορισμούς που είχαν θέσει οι Γερμανοί.

⁴⁰³ PRO HS 5/483, *Ltn. Col. Hammond's Scheme*

⁴⁰⁴ Γιάννης Σκαλιδάκης, ό. π, σελ. 156 -159

⁴⁰⁵ PRO HS 5/483, *Civil Relief*, 27.4.1944

⁴⁰⁶ PRO HS 5/635, *Report by Major R. E. Prentice*, Macedonia Feb. 1945

⁴⁰⁷ PRO HS 5/483, *Report on Relief in Area 2 during Feb. 44*,

⁴⁰⁸ Σύμφωνα με τους βρετανούς ο παπάς και ο δάσκαλος αγνοούσαν τη στοιχειώδη αριθμητική με αποτέλεσμα να μην μπορούν να υπολογίσουν τα κλάσματα. Επιπλέον ήταν απρόθυμοι να αντισταθούν στις πιθανές κατηγορίες των τοπικών κοινωνιών πως μεροληπτούσαν υπέρ κάποιων, βλ. PRO HS 5/483, *Relief, Report by Capt. Felton*

⁴⁰⁹ Ο βρετανός αξιωματικός Carver αποδίδει αυτή την «προσβλητική» στάση του ιερέα σε «δασκάλεμα» κάποιας ανώτερης εξουσίας, βλ. PRO HS 5/483, *Report dated 31 Mar 44 BY L.T M.F CARVER on Organisation of Relief on North Thessaly addressed to L.T Col. Hammond*, 4 July 1944

Χαρακτηριστικά θα παρατηρούσε ο Hammond πως έτσι έσπασε ο αποκλεισμός της Ευρυτανίας.⁴¹⁰

Παράλληλα όμως ούτε η αντίσταση θα έμενε αδρανής. Τμήματα του ΕΛΑΣ θα παραλάμβαναν ποσότητες αλεύρων κατά τη διάρκεια εκφόρτωσης τους.⁴¹¹ Η ανάπτυξη και η μεγέθυνση του θα του επιτρέψουν να συστηματοποιήσει τις επιθέσεις σε φάλαγγες που μετέφεραν τρόφιμα της «Επιτροπής» και να διεκδικήσει τα φορτία τους.⁴¹² Η Εθνική Αλληλεγγύη θα εκμεταλλευόταν τις επαφές με προέδρους των ΚΕΔΕΣ, όπως τους μητροπολίτες και θα προσπαθούσε να αποκαταστήσει την τροφοδοσία αποκλεισμένων περιοχών ή θα εξασφάλιζε κάποιο τμήμα της βοήθειας με υπόγειους τρόπους και θα το διέθετε η ίδια σε περιοχές που είχαν αποκλειστεί.⁴¹³

Οι μεγάλες γερμανικές εκκαθαριστικές επιχειρήσεις του 1943-1944 θα διογκώσουν το πρόβλημα. Πλέον ήταν αναγκαία μία άμεση συνολικότερη αντιμετώπιση των επισιτιστικών αναγκών της περιφέρειας που συγκροτούσε την Ελεύθερη Ελλάδα. Η δημιουργία της ΠΕΕΑ άνοιγε το δρόμο για να δοθούν λύσεις σε αυτές. Ένα ποσοστό της τάξεως του 20% από τις εισφορές και τα πρόστιμα παραδόθηκαν στου προέδρους των κοινοτήτων με την πρόβλεψη της ενίσχυσης των πυροπαθών και των λεηλατηθέντων. Άλλο ένα 5% διατέθηκε για την ενίσχυση άγονων περιοχών. Το Μάρτη του 1944 με την πράξη 13 όλες οι ορεινές περιοχές απαλλάσσονταν από κάθε παρακράτημα εμπορευμάτων που προορίζονταν για τη διατροφή τους. Η πράξη 24, στη συνέχεια, θα απάλλαζε από τη φορολογία τα εμπορεύματα που εισάγονταν στις ελεύθερες περιοχές ενώ αντίστοιχα φορολογούνταν όσο προορίζονταν για εξαγωγές προς τις κατεχόμενες. Με μία μεγάλη καμπάνια έγινε προσπάθεια ενημέρωσης για τις έκτακτες ανάγκες σε τρόφιμα και συλλογής.⁴¹⁴

Με αυτό τον τρόπο έγινε εφικτό να συλλεχθούν και σταλούν τρόφιμα σε πληγείσες ορεινές περιοχές όπως η Ευρυτανία από την παραγωγή της Θεσσαλίας.⁴¹⁵ Σε περιοχές όπως η Ήπειρος που δεν κατέστη δυνατό παρά τον προγραμματισμό, στη

⁴¹⁰ Λόγω του πολύ μεγάλου αριθμού των περιπτώσεων ο υπεύθυνος για την περιοχή της Ευρυτανίας Ponder ήταν αδύνατο να επισκεφθεί όλα τα χωριά. Αποτέλεσμα ήταν να πάρουν βοήθεια όλοι. Η δόση για την περίπτωση της Ευρυτανίας ήταν 1/25 λίρες το άτομο. Με αυτό τον τρόπο όμως κατέστη δυνατό να εισαχθούν τρόφιμα και να μετριασθούν οι συνέπειες του γερμανικού αποκλεισμού. Το κακό αυτό προηγούμενο όμως δεν έπρεπε να έχει συνέχεια όπως θα παρατηρούσε ο Hammond, βλ. PRO HS 5/483, *Civil Relief*, from Lt. Col. Hammond, 27.4.1944

⁴¹¹ Στο Βόλο θα αποσπούσε ένα φορτίο 35 τόνων δίνοντας απόδειξη παραλαβής. Σύμφωνα με τη μαρτυρία του Paul Mohr η «Επιτροπή» είχε αρκετές δοσοληψίες με τον Ε.Λ.Α.Σ. δίχως όμως να επεκτείνεται σε λεπτομέρειες και έκανε ό, τι ήταν δυνατό για να βοηθήσει το έργο της αρωγής, βλ. Παύλος Μων, ό. π, σελ. 35

⁴¹² Αρχείο Νίκου Δέα,

⁴¹³ Εθνική Αλληλεγγύη, *Μία προσπάθεια και ένας άθλος*, σελ. 21

⁴¹⁴ Γιάννης Σκαλιδάκης, ό. π, σελ 223- 235

⁴¹⁵ Εθνική Αλληλεγγύη, ό. π, σελ

θέση των τροφίμων παραδόθηκε υγειονομικό υλικό.⁴¹⁶ Παιδικά συσσίτια οργανώθηκαν από την Εθνική Αλληλεγγύη. Σε περιοχές όπως η Έδεσσα έγινε δυνατό να συντηρηθούν πάνω 25.000 άτομα. Επιπλέον η Εθνική Αλληλεγγύη ανέλαβε να καλλιεργήσει πάνω από 453.000 στρέμματα. Πρατήρια τροφίμων δημιουργήθηκαν σε πόλεις προσφέροντας τρόφιμα σε προσιτές τιμές. Μέσω των συνεταιρισμών ποσότητες σταριού ανταλλάχθηκαν με λάδι.⁴¹⁷ Στο ζήτημα σε τόπικο επίπεδο πραγματοποιήθηκαν μικροί αναδασμοί. Γη μοναστηριακή παραδόθηκε για εκμετάλλευση σε άπορους αγρότες.⁴¹⁸ Οι παραπάνω ενέργειες κατόρθωσαν να δώσουν προσωρινές λύσεις στο επισιτιστικό πρόβλημα της επαρχίας.

Η κατάσταση ήταν άκρως ανησυχητική. Παραμονές της απελευθέρωσης η ΠΕΕΑ θα μεταβίβαζε τις εκκλήσεις δεκάδων επιτροπών της υπαίθρου στην κυβέρνηση Εθνικής Ενότητας για άμεση παροχής βοήθειας για την ανοικοδόμηση και τη λύση το επισιτιστικού προβλήματος.⁴¹⁹ Την παραπάνω κατάσταση και την ανάγκη άμεσης εισαγωγής τροφίμων και φαρμάκων θα επισημοποιούσε και ο Υπουργός Ανασυγκροτήσεως Παναγιώτης Κανελλόπουλος με την άφιξη του στην Πελοπόννησο.⁴²⁰

⁴¹⁶ Βάσως Γεωργίου, ό π, τόμος Ε. σελ. 1552-1553

⁴¹⁷ Παρμενίων Αβελλίδης, *Το αγροτικό συνεταιριστικό κίνημα στην Ελλάδα*, Αθήνα, Παπαζήσης, 1976, σελ.

⁴¹⁸ Γ.Α.Κ/ Αρχείο Εμμανουήλ Τσουδερού, αποστ. Α', φάκ.

⁴¹⁹ Σύμφωνα με το στρατηγό Μάντακα τα ψηφίσματα των πυροπαθών και των διάφορων επιτροπών της υπαίθρου ήταν τόσα πολλά που δεν μπορούσαν με μεταδοθούν, βλ. ΙΑΥΕ, Κ.Υ, φάκ. 44, υπόφ. 6, *Aide - Memoire*, 15 Sept. 1944

⁴²⁰ Σύμφωνα με τον Κανελλόπουλο η κατάσταση ήταν απελπιστική και μόλις μπόρεσε να καθησυχάσει το εξαγριωμένο πλήθος. Οι εισαγωγές δεν έπρεπε να περιοριστούν μόνο σε φάρμακα αλλά και σε υγειονομικό υλικό καθώς και σε καύσιμα. Αυτό που τον ανησυχούσε επίσης ήταν η έκταση των συγκρούσεων το Ε.Λ.Α.Σ με τα Τάγματα Ασφαλείας, βλ. ό. π, α.π. 19480, *Aide- Memoire*, 6-10-1944

4.4 Η «Επιτροπή» στην επαύριον της Απελευθέρωσης

Πριν ακόμα από το καλοκαίρι του 1943 ένα από τα ζητήματα που ανέκυψαν ήταν ποιος θα ήταν ο φορέας διαχείρισης της βοήθειας τη στιγμή της Απελευθέρωσης.

Όταν προέκυψε το ενδεχόμενο της απόβασης στην Ελλάδα το 1943, η βρετανική πλευρά κινήθηκε για τη δημιουργία σχετικών αποθεμάτων δημητριακών στη Μέση Ανατολή.⁴²¹ Το αγγλικό Υπουργείο Πολέμου θα μπορούσε να καλύψει τις ανάγκες μόνο για 45 μέρες. Όντας σε εκκρεμότητα η δημιουργία της U.N.R.R.A, θα έπρεπε να δημιουργηθεί ένας προσωρινός οργανισμός για τον ανεφοδιασμό των Βαλκανίων με κέντρο τη Μέση Ανατολή. Η δομή του θα ήταν τέτοια ώστε να μπορεί να απορροφηθεί από την U.N.R.R.A, όταν αυτή θα ιδρύονταν. Παράλληλα όμως εγειρόταν το ερώτημα το κατά πόσο το σουηδο-ελβετικό πρόγραμμα θα έμενε σε ισχύ και υπό ποιους όρους.⁴²²

Στη Μέση Ανατολή παρατηρούνταν έλλειψη επαρκών εφοδίων καθώς και μεταφορικών μέσων για την ώρα της απελευθέρωσης. Ο ήδη υπάρχων οργανισμός διατηρούσε μία σειρά από πλεονεκτήματα, όπως ότι διέθετε χιλιάδες υπάλληλους, διέθετε ένα οργανωμένο δίκτυο διανομών σε όλη την Ελλάδα, στα νησιά και σε περιοχές που δεν ελέγχονταν από τους «αντάρτες», είχε αποκτήσει μία τεράστια εμπειρία τους τελευταίους 18 μήνες και διέθετε αρχεία με τις ανάγκες. Παράλληλα διέθετε ήδη ένα στόλο και είχε στη διάθεση της ποσότητες τροφίμων που μόνο αμελητέες δεν μπορούσαν να χαρακτηρισθούν και αποτελούσαν δωρεά, ανεξάρτητα αν μελλοντικά θα υπήρχαν μειώσεις λόγω της προσθήκης στρατιωτικών προμηθειών από τους συμμάχους ή την U.N.R.R.A. Σε περίπτωση που η канаδική ή η αμερικανική κυβέρνηση αποφάσιζαν να σταματήσουν τη δωρεά χορήγηση των παραπάνω θα μπορούσαν να θεωρηθούν μέρος της συνεισφοράς του στην U.N.R.R.A.⁴²³ Για όλα τα παραπάνω έπρεπε να υπάρξουν συζητήσεις με την αμερικανική κυβέρνηση και ύστερα να προσεγγισθεί η σουηδική πλευρά. Στο ζήτημα αν η όλη επιχείρηση θα τελούσε υπό στρατιωτική ή πολιτική διοίκηση θα μπορούσε να διευθετηθεί μετά. Ο

⁴²¹ F.O 371/37243, R. 7501, 7 August 1943

⁴²² Τα εφόδια θα παρέχονταν από αγγλικούς οργανισμούς όπως οι M.E.S.C και M.E.R.R.A, βλ. F.O 371/37243, R.

⁴²³ Λόγω των εκτεταμένων καταστροφών από τις κατοχικές δυνάμεις, η Ελλάδα κατάφερε να εξασφαλίσει την εξάμηνη αναστολή πληρωμής των εφοδίων της U.N.R.R.A, βλ. Τράπεζα της Ελλάδος, *Τα πρώτα 50 χρόνια της Τραπέζης της Ελλάδος 1928-1978*, Αθήνα, 1978, σελ. 228

κύριος στόχος αυτή τη στιγμή ήταν η αμερικανική κυβέρνηση να συναινέσει καταρχάς στη συνέχιση του υφιστάμενου προγράμματος.⁴²⁴

Η αμερικανική πλευρά θα συμφωνούσε πως έπρεπε να προσεγγισθεί η σουηδική κυβέρνηση. Επειδή ακόμα δεν είχε διευθετηθεί, από τους συμμάχους, για πόσο και υπό ποιους όρους τα εφόδια από το εξωτερικό θα διανέμονταν από τις αγγλικές και αμερικανικές στρατιωτικές υπηρεσίες (A.M.L) και τότε η U.N.R.R.A θα καλούνταν να αναλάβουν τη γενική ευθύνη του έργου της αρωγής και της ανασυγκρότησης θα ζητούνταν από την σουηδική κυβέρνηση η συνεργασία της ώστε να βρεθεί ένας αμοιβαία ικανοποιητικός τρόπος ώστε να χρησιμοποιηθεί ο ήδη υπάρχων μηχανισμός βοήθειας.⁴²⁵

Η ίδια η ελληνική κυβέρνηση θα κοινοποιούσε στη σουηδική την επιθυμία της για τη συνέχεια του υφιστάμενου προγράμματος και μετά την απελευθέρωση. Οι όποιες προσπάθειες της να προμηθευτεί τρόφιμα από τη Μέση Ανατολή είχαν πέσει στο κενό ύστερα από τη σθεναρή βρετανική άρνηση.⁴²⁶ Οι συμμαχικές κυβερνήσεις εκτιμούσαν πολύ τη δουλειά που είχε γίνει και θα επιθυμούσαν τη χρησιμοποίηση του ήδη υπάρχοντος μηχανισμού στο μεγαλύτερο δυνατό βαθμό και λόγω της ουδετερότητας της Σουηδίας. Θα τόνιζαν πως οι προτάσεις της σουηδικής κυβέρνησης θα ήταν ευπρόσδεκτες και από τη στιγμή που θα συμφωνούσε θα ήταν έτοιμοι να συζητήσουν μαζί τις διαδικαστικές παραμέτρους. Στην περίπτωση που οι Γερμανοί θα απέσυραν τις εγγυήσεις του καθεστώτος ασφαλούς διέλευσης για τα σουηδικά πλοία, οι σύμμαχοι θα ήταν πρόθυμοι να παρέξουν προστασία σε αυτά.⁴²⁷

Η σουηδική πλευρά θα συμφωνούσε καταρχάς στη λειτουργία του παρόντος προγράμματος και μετά την απελευθέρωση. Η λειτουργία του θα ακολουθούσε την παλιά γραμμή ως ότου γίνονταν νέες συμφωνίες. Στη περίπτωση που το Δ.Κ.Ε.Σ δε συμφωνούσε να συμμετάσχει, τη θέση του θα μπορούσε να την αναλάβει ο Σουηδικός Ερυθρός Σταυρός. Το επόμενο βήμα ήταν να καθορισθούν οι σχέσεις της σουηδικής «Επιτροπής» με την A.M.L και την U.N.R.R.A ,η συνέχεια της χρήσης των σουηδικών πλοίων καθώς αν οι επιπλέον ποσότητες που θα εισάγονταν με τις παρούσες συμφωνίες θα θεωρούνταν τμήμα αυτών που θα παρείχαν οι συμμαχικές στρατιωτικές αρχές.⁴²⁸ Από την πλευρά των συμμάχων, κατά την αρχική περίοδο οι ελάχιστε αναγκαίες ποσότητες θα εισάγονταν από την A.M.L και η U.N.R.R.A θα διατηρούσε το ρόλο του αντιπροσώπου. Οι δύο παραπάνω ανέμεναν να έχουν τη βοήθεια του σουηδικού οργανισμού όσον το δυνατό περισσότερο και υπό τις

⁴²⁴ Ό.π, 371/37243, R. 9037, *Greek Relief*, 23 Sep 1943, R. 12979, 29th December 1943

⁴²⁵ F.R.U.S, 1944, vol. 5, tel. 868.48/ 5142, *The Acting Secretary of State to the Minister of Sweden (Johnson)*, Washington, February 24, 1944

⁴²⁶

⁴²⁷ Ό. π, tel. 868.48/ 5226, *The Minister in Sweden (Johnson) to the Secretary of State*, Stockholm, March 14, 1944

⁴²⁸ Ό. π, tel. 868.48/ 5250, *The Minister in Sweden (Johnson) to the Secretary of State*, Stockholm, March 30, 1944

κατάλληλες συνθήκες η σουηδική «Επιτροπή» θα μπορούσε να συγχωνευθεί μελλοντικά με την *U.N.R.R.A.*⁴²⁹ Η αμερικανική συμμετοχή στην *A.M.L* θα παρέμενε σε χαμηλά επίπεδα, περιορισμένη μόνο στο έργο της αρωγής.⁴³⁰ Επιπλέον οι σύμμαχοι επιδίωκαν να συμμετάσχουν και αυτοί στη διανομή των τροφίμων της «Επιτροπής».⁴³¹

Η σουηδική κυβέρνηση επιθυμούσε όμως να διατηρηθεί ο ουδέτερος χαρακτήρας της «Επιτροπής». Οι όποιες ρυθμίσεις θα μπορούσαν να γίνουν σε τοπικό επίπεδο και οι σύμμαχοι θα μπορούσαν να αναλάβουν χρέη φύλαξης των τροφίμων μέχρι να τα παραλάβει αντιπρόσωπος. Αυτό η τακτική γίνει ακολουθηθεί και στο παρελθόν με τους γερμανούς. Επιπλέον στη πρόταση ο πρόεδρος της «Επιτροπής» να δέχεται τις «συστάσεις» των στρατιωτικών αρχών δε θα δινόταν συνέχεια. Πέρα από το ασυμβίβαστο του χαρακτήρα της επιτροπής υπήρχε κίνδυνος να μπουν σε κίνδυνο οι εγγυήσεις ασφάλειας για τα σουηδικά πλοία. Οι γερμανοί είχαν εγγυηθεί αρχικά για τα υπεραντλαντικά ταξίδια των πλοίων. Ήδη εξακολουθούσαν να κατέχουν σχεδόν τη μισή χώρα. Αν και δεν είχαν αποσύρει το καθεστώς ασφαλούς διέλευσης για τον Ατλαντικό δεν έδιναν όμως παραπάνω εγγυήσεις για τις κινήσεις των πλοίων μεταξύ των ελληνικών λιμανιών. Η παραπάνω διατύπωση έκανε του σουηδούς να είναι απρόθυμοι να ρισκάρουν νέες διαπραγματεύσεις. Το καλύτερο θα ήταν η βοήθεια να κατευθύνεται στο λιμάνι του Πειραιά και μετά στα διάφορα ελληνικά λιμάνια με μικρότερα πλοία.⁴³²

Σύντομα η κατάσταση θα ανατρεπόταν. Τόσο οι Σουηδοί όσο και οι Ελβετοί θα ανακοίνωναν πως η «Επιτροπή» είχε αποφασίσει να σταματήσει το έργο της στην Ελλάδα την 15 Δεκεμβρίου. Ο λόγος ήταν πως πλέον οι Γερμανοί είχαν αποσυρθεί και πως η παρούσα εσωτερική πολιτική κατάσταση δεν ευνοούσε την αμερόληπτη διανομή βάσει των αρχών της. Παραταύτα θα ήταν πρόθυμη να εξακολουθήσει να εφοδιάζει την Αθήνα και μία έκταση που επεκτεινόταν από την Θεσσαλία και κατέληγε στην βορειοανατολική Πελοπόννησο.⁴³³ Για τις άλλες περιφέρειες θα ήταν πρόθυμη να συνεχίσει υπό τον όρο πως θα δίνονταν εγγυήσεις από την ελληνική κυβέρνηση Εθνικής Ενότητας πως δε θα υπήρχε παρέμβαση στο έργο της

⁴²⁹ Ό. π, tel. 840. 50 UNRRA / 9 – 1644, *The Secretary of State to the Minister in Sweden (Johnson)*, Washington, September 16 1944

⁴³⁰ Ο ρόλος των αμερικανικών ενόπλων δυνάμεων στα Βαλκάνια στο έργο της διανομής της βοήθειας θα περιοριζόταν σε ρόλο επιβλέποντα από μία δύναμη μόλις 25 αξιωματικών, βλ. W.O 204/1508, *War Department, War Department General Staff, Operations Division*, Washington, D. C, March 9 1944

⁴³¹ Συγκεκριμένα ο *Sandstrom* θα έπρεπε να αποδέχεται τις συστάσεις των στρατιωτικών αρχών, όσον αφορά το έργο της διανομής και σύμμαχοι να μπορούν να παραλαμβάνουν εφόδια στο όνομα «Επιτροπής» εκεί που δεν υπήρχε αντιπρόσωπος της, βλ. F.R.U.S, ό. π, tel. 868. 48/ 10- 1644, *The Secretary of State to the Minister in Sweden (Johnson)*, Washington, October 16 1944

⁴³² Ό. π, tel. 8

⁴³³ Bengt Helger, ό. π, σελ. 567-568.

«Επιτροπής». Σε κάποιες περιπτώσεις όπως εκείνη της Πάτρας είχαν γίνει εξαιρέσεις και είχαν δοθεί εντολές στους αντιπροσώπους να συνεχίσουν το έργο τους.⁴³⁴

Κάποια μέλη της όμως, όπως ο Sandstrom και οι συνεργάτες, του θα παρέμεναν και σε συνεργασία με την ελληνική κυβέρνηση και τους συμμάχους θα δημιουργούσαν μία «συμβουλευτική επιτροπή» η οποία θα διευκόλυνε τη διαδικασία για το πέρασμα στη διάδοχη κατάσταση. Το έργο της διανομής, για τη περίοδο που θα ακολουθούσε την αποβίβαση των συμμαχικών θα την αναλάμβανε η *A.M.L*⁴³⁵ συνεπικουρούμενη από την *U.N.R.R.A*, η οποία θα συνέχιζε το έργο σε ύστερη φάση.

⁴³⁴ Ο Sandstrom θα έλεγε πως η ελληνική κυβέρνηση δεν ήταν σε θέση να παρέξει αυτές τις εγγυήσεις, βλ. ό. π, tel. 868.00/ 11 -644, *The Ambassador in Greece (Mac Veagh) to the Secretary of State*, Athens, November 6, 1944.

⁴³⁵ Οι αρμοδιότητες της *A.M.L* δεν περιορίζονταν μόνο στο έργο της αρωγής. Διέθετε έκτακτες εξουσίες για περιοχές που θα χαρακτηρίζονταν «εμπόλεμες» και μπορούσε να αρνηθεί την παροχή εφοδίων στις περιπτώσεις που θα ξεσπούσαν «ταραχές», βλ Flora Tsilaga, UNRRA's Relief Efforts in Late 1944 Greece: Political Impartiality versus Military Exigencies, βλ. στο Richard Clogg, ό. π, σελ. 197 -198

Επίλογος Συμπεράσματα

Σε μεγάλο βαθμό τα αίτια που δημιούργησαν την επισιτιστική κρίση, στην κατοχική Ελλάδα, λάνθαναν στην ελληνική οικονομία από δεκαετίες. Ο Β΄ παγκόσμιος πόλεμος και η κατοχή που ακολούθησε πυροδότησαν μία σειρά διεργασιών που προξένησαν τον κατοχικό λιμό.

Η κυβέρνηση Τσολάκογλου αναζήτησε τα μέσα για την αντιμετώπιση της πείνας στις ήδη ανεπαρκείς πηγές του εσωτερικού. Όταν είδε πως η πολιτική του δεν απέφερε αποτελέσματα άρχισε να προσανατολίζεται στη χρήση κατασταλτικών μέσων. Με υπόμνημα του προς το Βερολίνο θα ζητούσε το δικαίωμα ανασχηματισμού της κυβέρνησης, την αύξηση του αριθμού της χωροφυλακής σε 30.000 άνδρες, εξοπλισμένης με τα όπλα του πρώην ελληνικού στρατού, τη ρύθμιση των εξόδων κατοχής, την εφαρμογή του μέτρου της πολιτικής επιστράτευσης «δια την πρόληψη κοινωνικών κινδύνων», καθώς και την από κοινού ελληνογερμανική συνεργασία για την επίλυση του επισιτιστικού.⁴³⁶ Περίπου τα ίδια θα ζητούσε και από τον ιταλό πληρεξούσιο Γκίτζι.⁴³⁷ Το αν δεν τελεσφόρησαν τα παραπάνω οφείλεται είτε στην άρνηση των κατακτητών είτε στις διπλωματικές εξελίξεις για την επίλυση του επισιτιστικού που ακολούθησαν. Μέτρα όμως που θα μπορούσαν να είχαν συνεισφέρει στην καταπολέμηση της μαύρης αγοράς και της έλλειψης τροφίμων στα μεγάλα αστικά κέντρα, όπως η ελεύθερη εισαγωγή τροφίμων ουδέποτε λήφθηκαν.

Τόσο η ιταλική όσο και η γερμανική πλευρά επέρριψαν την ευθύνη του επισιτιστικού προβλήματος η μία στην άλλη. Η γερμανική εξάρτησε τις όποιες πιθανές εισαγωγές σταριού με τη θέση που είχε η Ελλάδα στην οικονομία του Ράιχ. Η αποκλειστική χρήση των μέσων μεταφοράς, η εισαγωγή σε κυκλοφορία παράλληλων νομισμάτων, τα υπέρογκα έξοδα κατοχής, οι επιτάξεις προϊόντων όπως το λάδι και η χρήση των πόρων της εγχώριας παραγωγής για τη διατροφή των στρατευμάτων δημιούργησαν μία τάση αποθεματισμού των τροφίμων και στροφής προς τη μαύρη αγορά με καταστροφικά αποτελέσματα για το επισιτιστικό.

⁴³⁶ «Α). Ο πρόεδρος της κυβερνήσεως δέον να δύναται εν περιπτώσει καθ' ήν η συνεργασία του μετά τίνος Υπουργού καθίσταται αδύνατος, να αντικαθιστά τούτον άνευ χρονοτριβής ... Β). Να επιτραπή εις την Κυβέρνησιν η άνευ δεσμεύσεων αύξησις των δυνάμεων της χωροφυλακής έως 30.000... Γ). Να ληφθή απόφασις επί του οικονομικού προβλήματος ... διά όσον το δυνατόν ταχύτερου καθορισμού... καταβλητέου ποσού δι' έξοδα κατοχής... δέον να επιτραπή εις την Κυβέρνησιν η άμεσος εφαρμογή του συστήματος της εργατικής θητείας...», βλ. ΙΑΥΕ, Κεντρική Υπηρεσία, Γραφείο Πρωθυπουργού, 1942, φάκ. 4, αριθ. Ε 49/Π/Ι, *Υπόμνημα*, 9-1-1942

⁴³⁷ Συγκεκριμένα τη συγχώνευση το Υπουργείου Εσωτερικών και Δημ. Ασφάλειας και τον σχηματισμό ενός υπέρ- υπουργείου όπου θα συνενώνονταν τα υπουργεία επισιτισμού, γεωργίας και οικονομίας υπό τον «εκλεκτό» των Ιταλών Σωτήριο Γκοτζαμάνη, βλ. ό. π, αριθ. Ε-81-Π/Ι, Προς την α.ε. τον πληρεξούσιον της Ιταλίας κύριον Γκίτζι, Αθήναι, 19 Μαρτίου 1942

Η εξόριστη ελληνική κυβέρνηση με την παραχώρηση της ποσότητας του αυστραλιανού σταριού στη βρετανική ουσιαστικά στερούσε κάθε άμεση εφεδρεία από το εξωτερικό για την ικανοποίηση των επιτακτικών επισιτιστικών αναγκών της ελληνικής κοινωνίας. Ο ίδιος ο Τσουδερός δεν ήταν πρόθυμος να έρθει σε ρήξη με την Αγγλία για το θέμα του αποκλεισμού. Επιπλέον παρά την έκκληση του για αποστολή τροφίμων στην κατοχική Ελλάδα, τον Ιούνιο, του 1941 οι εθνικές διεκδικήσεις για την ώρα της απελευθέρωσης στάθηκαν πιο πάνω από το επισιτιστικό. Ο ίδιος συμβιβάστηκε με τη λύση των περιορισμένων εισαγωγών από την Τουρκία πιστεύοντας πως θα μπορούσαν να αυξηθούν στο μέλλον. Ακόμα και η απειλή παραίτησης του ήρθε αργά όταν οι σύμμαχοι ήδη είχαν αποφασίσει να προχωρήσουν σε λύση του προβλήματος.

Όσον αφορά τη βρετανική κυβέρνηση ήταν επαρκώς ενήμερη για τις συνέπειες που θα είχε ο αποκλεισμός στην Ελλάδα. Η διάσταση απόψεων μεταξύ των Υπουργείου Εξωτερικών και του Υπουργείου Οικονομικού Πολέμου και η εμμονή του τελευταίου στην απαρέγκλιτη τήρηση των αρχών του αποκλεισμού και για την ελληνική περίπτωση, παρά τις ιδιαιτερότητες της τελευταίας, απομάκρυνε το ενδεχόμενο για μια έγκαιρη βιώσιμη λύση του προβλήματος. Ακόμα και η άδεια εισαγωγής τροφίμων μέσα από τη ζώνη του αποκλεισμού, δηλ. την Τουρκία, πρόσφερε ένα διάυλο επικοινωνίας και παροχής πληροφοριών μέσα στην κατοχική Ελλάδα. Τελικά η αναθεώρηση της παραπάνω πολιτικής υπήρξε συνέπεια του φόβου μήπως η βρετανική διπλωματία αναγκαστεί να ενδώσει σε μεγαλύτερες παραχωρήσεις ύστερα από αμερικανικές πιέσεις.

Η όλη επιχείρηση υπήρξε μοναδική στα χρονικά του Β' Παγκοσμίου Πολέμου. Το γεγονός πως την ανάληψη της την ανέλαβε μία ουδέτερη κυβέρνηση όπως η σουηδική υπό την αιγίδα του ΔΚΕΣ μπόρεσε να της προσδώσει ανεξαρτησία απέναντι τόσο στην κατοχική κυβέρνηση όσο και στους κατακτητές. Παράλληλα όμως η σύνθεση της δημιούργησε προβλήματα τόσο μεταξύ των Σουηδών και των Ελβετών που τη στελέχωναν όσο και με τις ιταλικές αρχές που την αντιμετώπιζαν ανταγωνιστικά και ως όργανο της αγγλικής διπλωματίας. Ουσιαστικά ο φορέας διαχείρισης η ΕΔΒΕ δεν υπήρξε ένας απλός ανθρωπιστικός οργανισμός αλλά μεταβλήθηκε στον κύριο εισαγωγέα τροφίμων εντός της ελληνικής επικράτειας, υποκαθιστώντας σε αυτό το τομέα βασικές λειτουργίες του ελληνικού κράτους.

Ο ρόλος της εξόριστης ελληνικής κυβέρνησης στις διαπραγματεύσεις υπήρξε πολύ περιορισμένος. Ουσιαστικά δε συμμετείχε καθόλου και πληροφορούνταν δια της διπλωματικής οδού τις οποιεσδήποτε εξελίξεις για το πρόγραμμα βοήθειας. Δεν ήταν λίγες ο φορές που κρατήθηκε στο σκοτάδι για τις διπλωματικές εξελίξεις ή ενημερώθηκε αρκετά αργότερα για τις προθέσεις και τις αποφάσεις των συμμάχων. Ο ρόλος της περιορίστηκε στον να ενημερώνει τις συμμαχικές κυβερνήσεις για τις επισιτιστικές ανάγκες της κατεχόμενης Ελλάδας και να ζητάει την αύξηση των ποσοτήτων και τη γεωγραφική επέκταση της βοήθειας όταν οι πληροφορίες της έδειχναν πως το υφιστάμενο πρόγραμμα είχε φτάσει σε οριακό σημείο και υπήρχε ενδεχόμενο επανάληψης του λιμού του 1941- 1942.

Όσον αφορά το οικονομικό σκέλος της όλης επιχείρησης η χρηματοδότηση της προήλθε από διαφορετικές πηγές. Το κόστος των τροφίμων που εισήχθησαν από την Τουρκία καλύφθηκε από την ελληνική πλευρά. Για τις ποσότητες σταριού που επέτρεψαν οι άγγλοι να εισαχθούν την άνοιξη του 1942 ζητήθηκε από την ελληνική κυβέρνηση η πληρωμή τους μετά την απελευθέρωση.⁴³⁸ Το ίδιο και για τις ανάλογες ποσότητες που αγοράστηκαν στην Τουρκία το καλοκαίρι του 1944 και στάλθηκαν στα νησιά.⁴³⁹ Οι ποσότητες σταριού αποτέλεσαν δωρεά των κυβερνήσεων του Καναδά και της Αργεντινής. Το μεγαλύτερο μέρος των ναύλων, των ασφαλιστρών και των καυσίμων καλύφθηκε από την ελληνική κυβέρνηση μέχρι τις αρχές του 1943 και όχι από την GWRA όπως αρχικά είχε προβλεφθεί. Το κόστος των τελευταίων καθώς και των νέων κατηγοριών τροφίμων, αναλήφθηκαν από την αμερικανική κυβέρνηση στα πλαίσια της συμφωνίας ενοικιοδανεισμού και μίσθωσης. Τη μισθοδοσία του σουηδικού και ελβετικού προσωπικού ανέλαβαν αντίστοιχα η σουηδική κυβέρνηση και το ΔΚΕΣ.⁴⁴⁰ Το μερίδιο της Αγγλίας ήταν οι χρυσές λίρες που διοχετεύθηκαν στην ελληνική ύπαιθρο μέσω της αγγλικής στρατιωτικής αποστολής. Και εδώ όμως υπάρχουν ενδείξεις πως μεταπολεμικά τα ποσά αυτά αφαιρέθηκαν από τις καταθέσεις της Ελλάδας στο εξωτερικό.⁴⁴¹

Το «σουηδικό σχέδιο» κατάφερε να υποκαταστήσει τις προπολεμικές εισαγωγές σταριού. Από τη στιγμή της έναρξης του δεν επαναλήφθηκε το φαινόμενο των θανάτων με κύριο αίτιο την πείνα. Σε κάποιες περιπτώσεις, όπως αυτή των νησιών, αυτό οφείλεται πιο πολύ στη μετανάστευση και στα μέτρα αρωγής που ανέλαβαν οι κατακτητές. Παράλληλα η απόκτηση από το δικαιούχο του μεριδίου που του αναλογούσε εξαρτιόταν και από άλλους παράγοντες όπως ο πληθωρισμός που επηρέαζε της τιμές. Αν και συνέβαλε στην επιβίωση του ελληνικού λαού εντούτοις ο τελευταίος θα έβγαине από την κατοχή με κλονισμένη υγεία.⁴⁴² Συνολικά εισήχθησαν, από το Σεπτέμβριο του 1942 ως τον Οκτώβριο του 1944, 430.000 τόνοι σταριού όταν

⁴³⁸ «Έχω την τιμή να διαβιβάσω στην εξωχότητα σας δια της παρούσης το λογαριασμό για ένα ναύλο... σε σχέση με το φορτίο σταριού που στάλθηκε στην Ελλάδα το 1942 με το σουηδικό πλοίο «Ραμάντζο», βλ. ΙΑΥΕ, Πρεσβεία Λονδίνου, 1945, φάκ. 1.4, no. R.14258/52/19, 7th September, 1945

⁴³⁹ Το υπόλοιπο ήταν 80.000 λίρες Τουρκίας. Με εξαίρεση 20 τόνους ρεβύθια τα υπόλοιπα τρόφιμα ήταν σε κακή κατάσταση, βλ. ό.π, αριθ. εγγρ. 1862/P/ 1945, *Περί χρεωστικού υπολοίπου εις* UKCC ,21 Mar 1945

⁴⁴⁰ Βιολέτα Χιονίδου, ό. π, σελ. 162

⁴⁴¹ Σε αυτό το σημείο θα ήθελα να ευχαριστήσω την Κατερίνα την Μπρέγιαννη που μου παραχώρησε το δημοσίευμα της, βλ. Catherine Bregianni, *Stories and Myths : Greek, gold transfers during the World War II and beyond*, σελ. 269

⁴⁴² Από τους 768 ασθενείς που εξετάστηκαν στα δημοτικά ιατρεία της Νίκαις το Μάρτιο του 1943, 2 έπασχαν από εμφανή αστία, 1 από οιδήματα πείνας. Οι υπόλοιποι έπασχαν είτε από παθήσεις του αναπνευστικού είτε από οφθαλμολογικές παθήσεις. Μεταπολεμικά σύμφωνα με πρόχειρες εκτιμήσεις ο αριθμός των πασχόντων από φυματίωση είχε ανέρθει στους 500.000, βλ. Γ.Α.Κ/ Νομαρχία Αττικής, φάκ. 23, αριθ. πρωτ. 3613, εν Νίκαια 5/4/1943 // ΕΛΙΑ/ Αρχείο Αριστοτέλη Κουτσουμάρη, φάκ. 51.2, *Ελληνικός Ερυθρός Σταυρός Μηνιαίων Δελτίον*, Δεκέμβριος 1945

οι ετήσιες μόνο προπολεμικές ανάγκες για εισαγωγές ξεπερνούσαν τις 400.000 χιλιάδες τόνους. Το ερώτημα που προκύπτει είναι από πού καλύφθηκε το εν λόγω έλλειμμα αφού σιτοπαραγωγικές περιφέρειες όπως αυτές της Αν. Μακεδονίας και Θράκης αποκόπηκαν από την ελληνική επικράτεια. Η μόνη εύλογη απάντηση είναι πως αυτές καλύφθηκαν από την εγχώρια παραγωγή. Παρά τις επίσημες αρνητικές εκτιμήσεις, ανεξάρτητες αναφορές δείχνουν πως η γεωργική παραγωγή δεν ήταν αμελητέα.⁴⁴³ Επιπλέον και οι ίδιοι κατακτητές είχαν εισάγει το χειμώνα του 1941 φορτία σταριού που προορίζονταν να χρησιμοποιηθούν ως σπόρος.⁴⁴⁴

Όσον αφορά τις ποσότητες που έπρεπε να εισάγουν οι κατακτητές ως αντιστάθμισμα των επιτάξεων πολλά ερωτηματικά εγείρονται. Σύμφωνα με τους ανθρώπους της «Επιτροπής» οι Γερμανοί σεβάστηκαν τις γενικές αρχές των συμφωνιών. Ο Paul Mohn αναφέρει για την περίοδο από την 1^η Σεπτεμβρίου 1943 ως την 31^η Αυγούστου 1944 πως οι Γερμανοί δέχτηκαν να φέρουν διπλάσια ποσότητα τροφίμων από τις ανάγκες τους επί της ελληνικής παραγωγής, δηλ. τρόφιμα αξίας 287 δις θερμίδων αντί 130 δις θερμίδων. Το πρόγραμμα δεν εκτελέστηκε λόγω της αποχώρησης των γερμανικών στρατευμάτων.⁴⁴⁵ Άγνωστος όμως θα παραμείνει ο όγκος των τροφίμων που περιήλθαν στα χέρια του γερμανικού στρατού κατά τη διάρκεια των εκκαθαριστικών επιχειρήσεων κατά του ελληνικού αντάρτικου.

Κύριος αποδέκτης, ήδη από την εποχή του «τουρκικού σχεδίου» υπήρξαν οι πόλεις. Περιφέρειες όπως η Ήπειρος έγινε δυνατό να συνδεθούν μόλις στις αρχές του 1944 ενώ σε άλλες κατέστη δυνατό να αποσταλεί μέρος μόνο των προγραμματισμένων ποσοτήτων τροφίμων. Η προβληματική τροφοδοσία μαζί με τις καταστροφές από τις μάχες, τις πυρπολήσεις χωριών, την καταστροφή του πάγιου κοινωνικού κεφαλαίου, την απαξίωση του νομίσματος λόγω των δαπανών των κατοχικών δυνάμεων είχαν σαν αποτέλεσμα τη δημιουργία δύο ζωνών οικονομίας.⁴⁴⁶ Αυτή των αστικών κέντρων, με την αδιάκοπη ροή εφοδίων, θα άνηκε στην κατοχική κυβέρνηση ενώ η άλλη της περιφέρειας, με την κατεστραμμένη παραγωγική βάση, στην ΠΕΕΑ.

Οι σύμμαχοι, ιδιαίτερα οι άγγλοι, συσχέτισαν τη συνέχεια το προγράμματος με τον έλεγχο της εγχώριας παραγωγής, ιδιαίτερα αυτής του λαδιού, και της διανομής της για τη διατροφή του ελληνικού λαού. Κάθε προσθήκη ή αύξηση στις ποσότητες των τροφίμων θα γινόταν αφού διαπιστωνόταν πως οι κατοχικές δυνάμεις είχαν τηρήσει τους εν λόγω όρους των συμφωνιών της Ρώμης και εισήγαγαν ίσες ποσότητες για αυτές που είχαν επιτάξει. Στην πορεία όμως πολιτικοί και στρατιωτικοί λόγοι επέβαλαν την αύξηση της βοήθειας. Τον Ιανουάριο του 1944 ο αμερικανός ναυτικός ακόλουθος στην Άγκυρα θα κυκλοφορήσει ένα έγγραφο υπογεγραμμένο από το

⁴⁴³ PRO HS 5/636, *Report on Major J.M. Stevens on Present Conditions on Central Greece*

⁴⁴⁴ Ακρόπολις, Κυριακή 28 Δεκεμβρίου 1941

⁴⁴⁵ Παύλος Μων, ό. π, σελ. 77

⁴⁴⁶ Γιάννης Σκαλιδάκης, ό. π, σελ. 214// Γ.Α.Κ/ Αρχείο Εμμανουήλ Τσουδερού, απόστ. Α', φάκ. 11 αριθ. εγγρ. 209, Κάιρο 28 Νοεμβρίου 1943.

βρετανό αξιωματικό Στήβενς. Σε αυτό θα περιέγραφε του στόχους της αγγλικής πολιτικής στη μεταπολεμική Ελλάδα. Σύμφωνα με αυτό ο «βασιλιάς (Γεώργιος Β΄) θα μπορούσε να αγοράσει τη δημοτικότητα του στην Ελλάδα με πλοία γεμάτα τροφή». Αυτός (Γεώργιος) θα μπορούσε να επιτρέψει στους αντιπρόσωπους του ΕΑΜ να ανέλθουν στην εξουσία, εφόσον όμως ο επισιτισμός θα ήταν το μεγαλύτερο άμεσο πρόβλημα, το οποίο η Ε.Σ.Σ.Δ δεν θα μπορούσε και οι Δυτικοί σύμμαχοι δεν θα έλυναν, η κυβέρνηση θα έπεφτε. Θα αντικαθιστούνταν από μια Φιλελεύθερη κυβέρνηση η οποία θα εξακολουθούσε να μην λαμβάνει βοήθεια. Και τότε ο αντί-δημοφιλής βασιλιάς θα εξαγόραζε τις καρδιές των Ελλήνων με πλοία γεμάτα τρόφιμα.⁴⁴⁷

Η Ελλάδα του Οκτώβρη του 1944 δε θα ήταν η ίδια χώρα με τον Οκτώβρη του 1942, όταν το *Κουρτουλούς* έφερνε το πρώτο φορτίο τροφίμων. Πλέον οι ανάγκες της δεν περιορίζονταν μόνο στις εισαγωγές τροφίμων αλλά απαιτούσαν ένα γενικότερο ανεφοδιασμό με πρώτες ύλες ώστε να ανακάμψει η τραυματισμένη ελληνική οικονομία. Η κυβέρνηση Εθνικής Ενότητας αποτελούσε ένα ετερόκλητο πολιτικό σχηματισμό από αστούς πολιτικούς και μέλη του ΕΑΜ.⁴⁴⁸ Εν ολίγοις θα αναλάμβανε το δύσκολο έργο της μεταπολεμικής ανασυγκρότησης της χώρας σε συνεργασία με τους συμμάχους.

⁴⁴⁷ Angeliki Laiou Thomadakis, *The politics of hunger : Economic Aid to Greece, 1943-1945*, στο *Journal of the Hellenic Diaspora* Vol. II, Νέα Υόρκη, Pella Publishing, 1980, p. 31

⁴⁴⁸ Το τελευταίο είχε αναλάβει μία σειρά από κρίσιμα υπουργεία όπως αυτά των Οικονομικών, Εθνικής Οικονομίας, Γεωργίας, Δημοσίων έργων και Εργασίας

Πηγές και Βιβλιογραφία

I. Δημοσίευτες αρχειακές πηγές

Ελλάδα

Γενικά Αρχεία του Κράτους (Γ.Α.Κ)

Αρχείο Εμμανουήλ Τσουδερού

Αρχείο Εξόριστων Ελληνικών Κυβερνήσεων

Αρχείο Νομαρχίας Αττικής

Αρχείο Υπουργείου Επισιτισμού

Γεννάδειος Βιβλιοθήκη

Αρχείο Εμμανουήλ Τσουδερού

Αρχείο Φίλιππου Δραγούμη

Ελληνικό Ιστορικό και Λογοτεχνικό Αρχείο (Ε.Λ.Ι.Α)

Αρχείο Αριστοτέλη Κουτσομάρη

Αρχείο Βάσου Τσιμπιδάρου

Ιστορικό και Διπλωματικό αρχείο Υπουργείου των Εξωτερικών (ΙΑΥΕ)

Ιστορικό Αρχείο Μουσείου Μπενάκη

Αρχείο Νίκου Δέα

Βρετανία

British National Archives

Foreign Office, σειρά 371

War Office, σειρά 204

Special Operation Executive, σειρά HS 5

II. Δημοσιευμένες αρχειακές πηγές

Foreign Relations of the United States (F.R.U.S), Government Printing Office

Documents on German Foreign Policy, Series D (1937-1945), Washington, Government Printing Office, 1962

Ζέκερντωφ Μάρτιν, *Η Ελλάδα κάτω από τον αγκυλωτό σταυρό. Ντοκουμέντα από τα γερμανικά αρχεία*, Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή, 1991

Παπαγκόγκος Κώστας, *Αρχείο Πέρσον. Κατοχικά ντοκουμέντα του Δ.Ε.Σ. Πελοποννήσου*, Αθήνα, Παπαζήση, 1977

Σπηλιωτοπούλου Μαρία, Προκόπης Παπαστράτης (επιμ.), *Χρονολόγιο γεγονότων 1940-1944. Από τα έγγραφα του βρετανικού υπουργείου των εξωτερικών foreign office 371: 1940-1943*. Αθήνα, Ακαδημία Αθηνών

III. Εφημερίδες

Εφημερίς της Κυβερνήσεως

Ακρόπολις

Καθημερινή

Πρωία

IV. Συνεντεύξεις

Μανώλης Γλέζος

V. Ιστότοποι

The Avalon Project –Yale University

VI. Βιβλιογραφία

Αβδελλίδης Παρμενίων, *Το αγροτικό συνεταιριστικό κίνημα στην Ελλάδα*, Αθήνα, Παπαζήσης, 1976.

Βενέζης Ηλίας, *Αρχιεπίσκοπος Δαμασκηνός*, Αθήνα, Εστία, 1981.

Γεωργίου Βάσως, *Ιστορία της Αντίστασης*, τόμοι 5, Αθήνα, Αυλός, 1979.

Διβάνη Λένα, *Η πολιτική των εξόριστων ελληνικών κυβερνήσεων*, εκδ. Σάκκουλας, Αθήνα- Κομοτηνή, 1991.

Δορδανάς Στράτος, *Το αίμα των αθώων. Αντίποινα των γερμανικών αρχών κατοχής στη Μακεδονία, 1941- 1944*, Αθήνα, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, 2007.

Εθνική Αλληλεγγύη, *Μία προσπάθεια και ένας άθλος*, Αθήνα, εκδ. Να υπηρετούμε το λαό, 1944.

Ευελπίδης Χρ, *Η Γεωργία της Ελλάδος .Οικονομική και Κοινωνική άποψις* ,Αθήνα, ο Λόγος,1944.

Ζάννα Δ. Αλέξανδρου, *Η Κατοχή, Αναμνήσεις, Επιστολές*, Αθήνα, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, 1964.

I.M.X.A, *Μακεδονία και Θράκη, 1941 -1944. Κατοχή – Αντίσταση – Απελευθέρωση*, Thessaloniki, Institute for Balkan Studies, 1998.

Καλογιαννίδης Δημήτρης, *Το ΕΘΝΙΚΟ ΕΡΓΑΤΙΚΟ ΑΠΕΛΕΥΘΕΡΩΤΙΚΟ ΜΕΤΩΠΟ: Η δράση του στην κατεχόμενη πρωτεύουσα 1941-1944*, αδημοσίευτη διπλωματική εργασία, Αθήνα, Πάντειο Πανεπιστήμιο, 2014.

ΚΚΕ, *Επίσημα Κείμενα, 1940-1945*, τόμος 5^{ος}, Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή, 1981.

Lecoeur Sheila, *Το νησί του Μουσολίνι. Φασισμός και ιταλική κατοχή στη Σύρο*, Αθήνα, Αλεξάνδρεια, 2013.

Λογοθετόπουλος Κωνσταντίνος, *Ιδού η Αλήθεια*, Αθήναι, 1948.

Μαργαρίτης Γεώργιος , *Από την Ηττα στην Εξέγερση*, Αθήνα, Ο Πολίτης, 1992.

Μαργαρίτης Γιώργος , *Προαγγελία Θυελλωδών Ανέμων. Ο πόλεμος στην Αλβανία και η πρώτη περίοδος της κατοχής*, Αθήνα, Βιβλιόραμα, 2009.

Μαθιόπουλος Βάσως , *Ο Δεκέμβρης του 1944. Σουηδικά, Ελβετικά και Συμμαχικά Ντοκουμέντα*, Αθήνα, Νέα Σύνορα – Α.Α Λιβάνη, 1994.

Mazower Mark, *Στην Ελλάδα του Χίτλερ. Η εμπειρία της Κατοχής*. Αθήνα, Αλεξάνδρεια 1994.

Μούτουλας Παντελής , *Πελοπόννησος 1940 -45. Η περιπέτεια της επιβίωσης του διχασμού και της απελευθέρωσης*, Αθήνα, Βιβλιόραμα, 2005.

Μπακάλμπασης Αναστάσιος, *Η οικονομία της Ελλάδος και η οργανωμένη ιδιωτική πρωτοβουλία κατά την περίοδο της κατοχής, 1941-1944*, Αθήναι, ΕΛΛΑ-ΤΟΥΡΚ, 1944,

Μων Παύλου , *Inter Arma Charitas, Αναμνήσεις από την Ελλάδα κατά την Κατοχή (1941-1944)*, Λευκωσία, 1969.

Πανταζίδης Ξενοφών, *Η Ιστορία του Ελληνικού Ερυθρού Σταυρού*, τομ. Α΄, Αθήνα 1987.

- Παπαστράτος Ευάγγελος, *Η δουλειά και ο κόπος της. Από τη ζωή μου*, Αθήνα, 1964.
- Πετμεζάς Σωκράτης, *Προλεγόμενα στην ιστορία της ελληνικής αγροτικής οικονομίας του Μεσοπολέμου*, Αθήνα, Αλεξάνδρεια, 2012.
- Σκαλιδάκης Γιάννης, *Η Ελεύθερη Ελλάδα. Η εξουσία του Ε.Α.Μ στα χρόνια της Κατοχής (1943-1944)*, Αθήνα, Ασίνη.
- Σφυρόερας Βασίλης, *Ιστορία της Ελευσίνας. Από τη Βυζαντινή περίοδο μέχρι σήμερα*, τόμ. Β΄, Ελευσίνα, Δήμος Ελευσίνας, 2005.
- Τζαβάρα Γεωργία, *Η ΜΑΣΤΙΓΑ ΤΗΣ ΚΑΤΟΧΗΣ. Η πείνα ως αιτία θανάτου στην Κατοχή (1941- 1944) και η αναζήτηση των θυμάτων της*. Αδημοσίευτη διπλωματική εργασία, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα, 2007.
- Τράπεζα της Ελλάδος, *Τα πρώτα 50 χρόνια της Τραπεζής της Ελλάδος 1928 -1978*, Αθήνα, 1978.
- Τσουδερός Εμμανουήλ, *Επισιτισμός*, Αθήνα, Παπαζήσης, 1946.
- Φλάισερ Χάγκεν, *Στέμμα και Σβάστικα. Η Ελλάδα της Κατοχής και της Αντίστασης τόμ. Α΄- Β*. Αθήνα, Παπαζήσης, 1984.
- Χαραλαμπίδης Μενέλαος, *Η εμπειρία της Κατοχής και της Αντίστασης στην Αθήνα*, , Αθήνα, Αλεξάνδρεια, 2012.
- Χατζηιωσήφ Χρήστος , Προκόπης Παπαστράτης (επίμ.), *Ιστορίας της Ελλάδας του 20^{ου} Αιώνα*, Αθήνα, Βιβλιόραμα, 2007.
- Χιονίδου Βιολέτα , *Λιμός και Θάνατος στην Κατοχική Ελλάδα, 1941-1944*, Αθήνα, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, 2011.
- Χρηστίδης Χρήστος, *Χρόνια Κατοχής. 1941-1944. Μαρτυρίες Ημερολογίου*, Αθήνα, 1971.

Ξενόγλωσση

- Barker Elizabeth, *British Policy in South – East in the Second World War* Λονδίνο, Basingstoke, 1976.
- Cazamias George, *Allied policy towards occupied Greece: the 1941-1944 Famine*, unpublished P.H.D thesis, University of Bredford, 1990.
- Ciano, Galeazzo, *Diary, 1937-1943* , Νέα Υόρκη, Enigma Books, 2003.

Clogg Richard (eds.), *Bearing Gifts to Greeks. Humanitarian aid to Greece in the 1940s*. Λονδίνο, Palgrave Macmillan, 2008.

Crossland James, *The British Government and the International Committee of the Red Cross Relations, 1939 -1944*, P.H.D thesis, Murdoch University, Perth, 2010.

Elleman A. Bruce and S.C.M. Paine (ed.) *Naval Blockades and Seapower Strategies and Counter-Strategies, 1805–2000*, Λονδίνο, Routledge, 2006.

Helger Bengt, *Ravitaillement de la Grèce pendant l'occupation 1941-1944 et pendant les premiers cinq mois après la libération. Rapport final de la Commission de Gestion pour les Secours en Grèce sous auspices du Comité International de la Croix-Rouge*. Diss. Athens (Uppsala) 1949.

Hondros John, *Occupation and Resistance. The Greek Agony 1941-1944*, Νέα Υόρκη, Pella Publishing, 1983.

International Committee of the Red Cross, *Report of the International Committee of the Red Cross on its activities during the second world war*. Geneva, 1949.

Lanz Hubert, *Partizan Warfare in the Balkans*, U.S. Army, European Command, Historical Division, 1952.

Medlicott William Norton, *The Economic Blockade*, vol.I- II, Λονδίνο, HMSO and Longman's Green and Co, 1952-1959.

Papastratis Procopis, *British Policy towards Greece during the Second World War 1941-1944*, Cambridge, Cambridge University Press, 1984.

Papastratos Evangelos (ed.), *Commission de Gestion des envois des vivres du Comité international de la Croix-Rouge en Grèce*. Αθήνα, 1945.

Rodogno Davide, *Fascism's European Empire: Italian Occupation during the Second World War*, Cambridge University Press, 2006.

Saloutos Theodore, *The Greeks in the United States*, Harvard University Press, 1964.

Αρθρα

Ευγενία Μπουρνόβα, Θάνατοι από πείνα Η Αθήνα του χειμώνα 1941- 1942 στο :

Αρχειοτάξιο 7

Angeliki Laiou Thomadakis, *The politics of hunger: Economic Aid to Greece, 1943-1945* στο: *Journal of the Hellenic Diaspora* Vol. II, Νέα Υόρκη, Pella Publishing, 1980.

Catherine Bregianni, *Stories and Myths: Greek, gold transfers during the World War II and beyond.*

Lidia Santarelli, *Muted Violence. Italian War Crimes in Occupied Greece*, βλ. στο *Journal of Modern Italian Studies*, Routledge, 2004.

.

